T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ALİ ŞERİATİ'DE İNSAN VE TOPLUM FELSEFESİNİN İMKÂNI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Burçak AKTAŞ

FELSEFE ANABİLİM DALI

Ankara-2020

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ALİ ŞERİATİ'DE İNSAN VE TOPLUM FELSEFESİNİN İMKÂNI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Burçak AKTAŞ

FELSEFE ANABİLİM DALI

Doç. Dr. Muhammet Enes KALA
Tez Danışmanı

Ankara-2020

Onay Sayfası

Burçak AKTAŞ tarafından hazırlanan "Ali Şeriati'de İnsan ve Toplum Felsefesinin İmkânı" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Muhammet Enes KALA	AYBÜ	
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ	ASBÜ	
Prof. Dr. Murat DEMİRKOL	AYBÜ	

Tez Savunma Tarihi:

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü: Ünvan Ad Soyad

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. Tarih (- -)

İmza:

Burçak AKTAŞ

TEŞEKKÜR

Çalışma süresi boyunca yardım ve desteğini üzerimden esirgemeyen; bilgi, tecrübe ve yönlendirmeleri neticesinde çalışmanın teşekkül etmesine olanak sağlayan, hamd vesilesi olarak gördüğüm kıymetli danışmanım Doç. Dr. Muhammet Enes Kala'ya, her zaman yanımda olan ve tezin ilerleme sürecinde fikirleriyle yolumu aydınlatan değerli hocam Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan'a, çalışmanın mevcuda kazandırılma süresince elinden gelen tüm yardımı gösteren Prof. Dr. Ejder Okumuş'a, tezin oluş aşamasında verdiği değerli bilgiler ve düzeltmeleriyle Prof. Dr. Murat Demirkol'a, yine çalışma süresi boyunca nitelikli bir eser oluşturabilmek adına en az benim kadar emek sarf eden ve bu noktada ulaşabileceğim tüm kaynakları elde etmemde defaatle bana yardımcı olan Dr. Necdet Subaşı'na samimiyetlerinden ötürü teşekkür ederim. Sabırla ve şefkatle beni yetiştiren, her koşulda daima yanımda olan, maddi- manevi desteklerini her an üzerimde hissettiğim kıymetli ailem; babam Kerem Aktaş'a ve annem Safiye Aktaş'a sonsuz minnet duyuyor, teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZET

ALİ ŞERİATİ'DE İNSAN VE TOPLUM FELSEFESİNİN İMKÂNI

Aktaş, Burçak

Yüksek Lisans, Felsefe Bölümü

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Muhammet Enes Kala

Ali Şeriati'nin insana bakışı ve insan anlayışına dair görüşleri, onun aynı zamanda toplum tasavvurunu bizlere sunmaktadır. Ali Şeriati, insana ve topluma dair görüşlerini tevhit eksenli temellendirmiş olup, kendi içinden hayata yönelik açılan penceresini de bu noktada şekillendirmiştir.

Fikir ve görüşlerini tevhidi ilkeyi esas alarak oluşturan Ali Şeriati, toplumu oluşturan biricik varlık olan insanın da irade sahibi, tercihte bulunan, yaratıcı yönüne büyük bir önemle ve defaatle vurgu yapmaktadır. İnsan, özgürlüğünü kendi iradesi ve tercihleriyle kazanmış bir varlık olmaktadır. Özgürleşen ve yetkinleşen insan, aynı zamanda hem kendisine, hemde çevresine ve topluma yön verebilecek düzeye ulaşmış olmaktadır. Bu bağlamda Çalışmanın ilk bölümünde Ali Şeriati'nin düşünce dünyasını ve felsefesini anlayabilmek adına onun varlık, bilgi ve değer anlayışlarını ele alınmaktadır. Ali Şeriati'nin varlık anlayışı tevhidi inanç düsturu ile yoğrulmuştur. Yani onun ontolojisi Allah, alem ve insan birliğine dayanmaktadır. Bu ilkeye göre tüm kâinatı yoktan var kılan yüce Allah, yaratıcı olan tek kudret, tek ilahtır. Tevhid inancı, öz itibari ile alemde, varlıkta veya yaratılmış herhangi bir şeyde düzensizlik, çelişki, kusur kabul etmez.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise "Ali Şeriati'nin Düşünce Dünyasında İnsan Tasavvuru" bağlamından hareketle, Şeriati'nin insana bakışı, insan olmanın belirleyici kavramları üzerinden ele alınmaktadır. Ahlakî zemine tabi ve değerler alanına ait olan insanın; yabancılaşma sorunu yani kendisine ve âleme yabancılaşması durumu ile aynı zamanda yine bu insanın kendisini bir şahsiyet varlığı olarak yetiştirebileceğini ve kemâl

düzeyine erişebileceği konuları ele alınacaktır. Bununla birlikte sosyal bir varlık olarak insanın toplumu inşa ediş sürecini ve toplumdaki yerini Ali Şeriati'nin toplum görüşü ekseninde sunmuş olacağız.

Üçüncü bölümde ise "Ali Şeriati'nin Düşünce Dünyasında Adalet Ekseninde İnsan ve Toplum İlişkisi" ana başlığını ele alacağız. Adalet kavramı, sosyal yapı ve adalet, birlikte yaşama ve adalet bununla birlikte; ahlak, siyaset, hukuk ekseninde adalet olmak üzere dört farklı alt başlık ekseninde Şeriati'nin toplum görüşünü sunacağız.

Nihai olarak ise çalışmanın genelinde, esas olarak ele alacağımız ve sık sık değineceğimiz husus; insan felsefesi ve adalet konularının birlikte yürütülmesidir. Adalet mefhumunun insan ile olan bağı gerek insan, gerek toplum, gerekse âlem için yadsınamaz seviyede etkileyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın bütününde karşılaşacağımız resim, Ali Şeriatinin düşünceleri ekseninde insan, adalet ve toplum mefhumlarının irdelenmesi olacaktır. Son olarak ise bu çalışmadan murâdımız, Ali Şeriati'nin insan, toplum ve adalet anlayışlarından hareketle günümüz insanına vaadi nedir? Sorusuna cevap bulmak olacaktır.

Anahtar Kavramlar: Adalet, Ahlak, Alinasyon, Değer, İmamet, İnanç, İrade, Şahsiyet, Tevhit, Toplum

ABSTRACT

THE POSSIBILITY OF HUMAN PHILOSOPHY AND PHILOSOPHY OF SOCIETY İN THE UNDERSTANDING OF ALI SHARIATI

Aktaş, Burçak

M. A., Department of Phılosophy

Supervisor: Doç. Dr. Muhammet Enes Kala

Ali Shariati's view of human and his views on human understanding also present us his vision of society. Ali Shariati based his views on man and society on the basis of tawheed and shaped the window that opens to life from within.

Ali Şeriati, who forms his ideas and opinions based on the principle of monotheism, emphasizes with great importance and repeatedly the will, preferable and creative aspect of the human being, which is the only entity that forms the society. Human is an entity that has gained its freedom by its own will and preferences. Human, emancipated, and competent, at the same time, has reached a level that can direct both itself, its environment, and society. In this context, his understanding of existence, knowledge, and value are discussed in order to understand the world of thought and philosophy of Ali Shariati in the first part of the study. Ali Şeriati's conception of existence was kneaded with the belief principle. So, his ontology is based on the unity of God, the realm, and the human. According to this principle, God, who created the entire universe from nothing, is the only power, the only god, who is creative. In essence, Tawhid's belief does not accept irregularity, paradox, defect in the realm, in existence, or in anything created.

In the second part of the study, from the context of "Human Sufism in the World of Thoughts of Ali Shariati", Shariati 's view of people is addressed on the determining concepts of being human. Person who is subject to moral ground and belong to the field of values; the problem of alienation, that is, the case of alienation of itself and the realm, will also be addressed, as well as the issues that this person can cultivate himself as personal

property and reach the level of virtue. However, as a social entity, we will present the process of building society and its place in society within line with Ali Şeriati's view of society.

In the third part, we will address the main title of “Human Relations and Human Relations on the Axis of Justice in Ali Sharia's World of Thought”. The concept of justice, social structure, and justice, coexistence and justice; however, we will present the public opinion of Shariati on four different subtitle axes: morality, politics, and justice on the axis of law.

Ultimately, the point that we will address and frequently touch on throughout the study is to be conducted human philosophy and justice issues together. The bond of the conception of justice with human appears like an undeniable impressive element both for the human and society, and realm. In this context, the picture we will encounter in the whole study will be to be scrutinized the conceptions of humans, justice, and society in the axis of Ali Şeriati's thoughts. Finally, based on the understanding of people, society, and justice our wish from this work will be to find the answer to the question of what Ali Şeriati's promissory to today's people.

Keywords: Justice, Morality, Alination, Value, Imamate, Faith, Will, Personality, Tawheed, Society

İÇİNDEKİLER

ÖZET……..……i

ABSTRACT.....iii

İÇİNDEKİLER.....v

GİRİŞ.....1

1.BÖLÜM: ALİ ŞERİATİ'NİN DÜŞÜNCE DÜNYASI ve İNSAN TASAVVURU 6

1. Yaşam Hikayesine Dair.....6

2.Ali Şeriati'de Varlık, Bilgi ve Değer Anlayışına Dair.....7

2.1. Ali Şeriati'nin Varlık Anlayışı……...….9

2.2. Ali Şeriati'nin Bilgi Anlayışı……..…17

2.3. Ali Şeriati'nin Değer Anlayışı.....29

3. Ali Şeriati'nin İnsan Tasavvuru ve Kurucu Değerler…….....32

3.1. Şahsiyet.....51

3.2. İrade.....56

3.3. Özgürlük.....59

3.4. Sorumluluk.....62

3.5. İnanç.....65

3.6. Değer.....66

3.7. Ahlak.....70

3.8. Yabancılaşma.....76

2. BÖLÜM: ALİ ŞERİATİ'NİN DÜŞÜNCESİNDE ADALET EKSENİNDE İNSAN VE TOPLUM 80

2.1. Adalet kavramı.....80

2.2. Ahlak, Siyaset ve Hukuk Ekseninde Adalet.....96

2.3. Sosyal Yapı 103

2.4. Birlikte Yaşamak…….....108

2.5. Ali Şeriati'nin Adalet Ekseninde Toplum Görüşü ve İnsanın Toplumdaki Yeri……115

2.6. Ali Şeriati'nin İnsan, Toplum ve Adalet Anlayışları Ekseninde Günümüz İnsanına Mesajı…….123

SONUÇ.....133

KAYNAKÇA.....136

ÖZGEÇMİŞ……..……..141

GİRİŞ

Geçmişten günümüze dek tüm disiplinlerin, tüm toplumların, çalışmaların, kitapların konusu olmuş yegâne varlık insandır. Açıklanmayı ve bir sır perdesi olarak keşfedilmeyi bekleyen insan, süreç içerisinde pek çok tanımlamalara maruz kalmıştır. Tüm bu tanımlamalar, düşünceler insanın içinde bulunduğu âlemde kendisini tanıma ve bilme serüveninden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple 'insan' konusunu ele alan her düşünce, ideoloji, din veya dünya görüşü, insanı nasıl tanımlamak ve anlamlandırmak istiyor ise yani insana dair neyi öncelemek istemişse insanı o şekilde ele almaktan kaçınmamıştır. Yaratılış ve varoluş itibari ile kimi disiplinler insanın yalnızca bir beden varlığı olduğunu savunsa bile bunun yanında insanı bir ruh varlığı olarak ele alan, onun metafizik boyutunu da yadsımayan pek çok araştırma mevcuttur.

Ali Şeriati'nin düşünceleri bağlamında insanı ele alacak olursak; insan olmadan âlemin varoluşunun anlamsızdır. Âlem Tanrı tarafından var kılındığında insan henüz ontolojik olarak mevcut değildi. İnsan ne zaman var edildi, âlem o zaman bir mana kazandı. İşte bu yüzden diyoruz ki insandan söz etmek, aynı zamanda âlemden, kâinattan söz etmek anlamına gelmektedir. İnsan 'Mikro Kosmos' olarak tanımlanmaktadır. Bu küçük evren anlamına gelir. Mikro Kosmos olarak tanımlanan insan, 'Makro Kosmos' olanı yani kâinatı, âlemi kendisinde yansıtan bir varlıktır. İnsan âlemde var olduğu süre boyunca kendisine bir düzen kurma ve geleceğini inşa etme, şekillendirme misyonlarını üstlenmiş, akıl, irade ve idrak sahibi biricik varlıktır. İnsanın dışında bu yetilerle donatılmış; kendisine ve çevresindeki diğer varlıklara hükmedebilen, onlara form verebilen, şekil kazandırarak değiştirebilen ve dönüştürebilen herhangi bir varlık yoktur. Bu sebeple insan, bazı ideolojiler ve düşünceler tarafından tahakküm sağlayabilen bir varlık olmasının neticesinde zaman zaman tanrının yerini alabilen bir varlık olarak görülmüş, hatta yeryüzünde tanrı olarak ilan edilmiş; bir tanrı gibi hissedilmiş, eylemiş ve anılmışsa da; kimi zamanda farklı düşünceler tarafından mutlak yaratıcının alemdeki halifesi, ilahi kudretin tecellisi olarak adlandırılmıştır. İnsan yeryüzünde bozgun ve fesat çıkarabilecek, kan dökebilecek yapıya sahip olmakla birlikte; alemde bir nizam ve düzen kurgulayarak diğer tüm varlıklara yaşam alanı tanıyabilen, yaşayan ve yaşatan bir varlık olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kuşkusuz, insan hangi tarafta duracağına ve nasıl eylemde

bulunacağına akıl yolu ile kendisi karar vermektedir. Çünkü onu yaratılmış diğer varlıklardan ayıran en temel ve en önemli özellik akıl sahibi olmasıdır.

İnsan irade sahibi bir varlık olarak, akıl yolu ile neyin iyi, neyin kötü; neyin doğru, neyin ise yanlış olduğunun ayrımına varabilen tek canlıdır. Bu bağlamda tutku ve arzularının esiri olmadan aklın gereklerini yerine getirebilen, her şeyden önce kendi iç muhasebesini yaparak kendisine söz geçirebilen, itidal noktasında düşünmeye ve eylemeye özen gösteren insan, âlemdeki varoluş gayesini anlama ve gerçekleştirme çabası içinde olan üstün bir varlıktır.

Günümüzde ise insan ve toplum anlayışları dinamiklik arz etmekte ve dolayısı ile sürekli değişip, dönüşmektedir. Araştırmanın konusu ve problem alanına baktığımızda amaçlanan Ali Şeriati'nin fikir dünyası ve felsefesinden hareketle insanlığa ve topluma bir öneri sunabilmektir. Bu husus, çalışmanın problem alanını oluşturmaktadır. Araştırmanın savı ise Ali Şeriati'nin genellikle algıda bir ideolog veyahut sosyolog, aydın, entelektüel olarak tanınması ve bu şekilde ele alınması, incelenmesi ile alakalıdır. Ali Şeriati'nin anlayışından hareketle, insanlığa ve topluma dair bir felsefe geliştirilebilir mi? Sorusu çalışmanın savını oluşturmakta, yine bu husus üzerine tartışma zenginliği oluşturabilmek amaçlanmaktadır. Ali Şeriati'nin anlayışından hareketle, bir insan ve toplum felsefesi imkânının değerlendirilip, ilgili literatüre katkı sağlaması açısından sunulması, araştırmanın önemini oluşturmaktadır.

Araştırmanın kapsam ve sınırlılıklarını ele alacak olursak; bu tezde Ali Şeriati'ye dair her anlayışı ve onun tüm yönlerini detaylıca ele almak yerine, onun sosyolog, ideolog, psikolog yönünü veyahut dinler, mezhepler arasındaki yönüne değinmeden; yalnızca düşünce yapısı, felsefesi, insana ve topluma dair bakışı, adalet anlayışı ekseninde ele alarak çalışmayı sınırlandırıyoruz. Araştırmanın varsayımını ise, Ali Şeriati yalnızca bir ideolog ya da aydın mıdır? Ali Şeriati'den bir filozof çıkar mı? Onun, günümüz insan ve toplum anlayışlarına katkısı ne olabilir? Soruları ekseninde şekillenmekte, soruların yanıtları ise çalışmanın ilerleyen bölümlerine cevap bulmaktadır.

Ali Şeriati de insanı ele alırken onu 'ideal insan' veya 'tamam insan' olarak tanımlar. Bunun zıddı ise onda, 'eksik insan' olarak adlandırılmaktadır. Onun insan tasavvurunda İdeal insan= Allah'ın halifesidir. Bir yönü ile çamurdan yaratılmış; diğer yönü ile nuranî bir varlık olan insanın, nuranî yönünün diğer yöne galip gelmesiyle eksik olan insan tamamlanır, idealleşme oluşur. İdeal insan, Allah'ın kendisine verdiği emanetin farkına

varan, bunu özgür bir bilinç ile kabul ederek sorumluluk alabilen bir varlıktır. Yani tek düze ve kalıplaşmış bir insan tasavvurundan ziyade, burada daima bir gelişme ve oluş sürecince olma durumu söz konusudur. Allah'ın ahlakıyla ahlaklanan, mutlak bir amaca yönelen insan söz konusudur. Ali Şeriati'nin buradan kastettiği; insanın, ahlakı kurtarmak ve Tanrısal olan değerleri farkına varma yolu ile keşfetmek istemesidir. Böyle bir insan artık iyiliği toplumsal vicdanın bir dayatması olarak görmez, bir ödev olarak yapmaz. Aksine iyi olmak artık insanın kendisi olmuştur. İşte Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmaktan kasıt budur. Bu sayede Allah'a kulluk eden insan, diğer var olan şeylerin kulluğundan kurtulan, özgür olan insan olmaktadır.[1] İnsana dair genel bir çerçeve oluşturarak, akabinde ise Ali Şeriati'nin insana dair görüşlerinden kısaca bahsettikten sonra onun, bir felsefe tasavvuruna sahip olup olmadığı kanısına varmamız gerekmektedir. Bunun için Ali Şeriati'nin görüşlerinin temelinde yatan hususlara dikkatleri çekmemiz gerekmektedir.

Ali Şerati'nin İslam anlayışını, düşüncesinin temelini, ontolojisini, epistemolojisini, varlık ve dünya görüşüne dair tüm argümanlarını oluşturan unsur tevhidi dünya görüşüdür. Bu görüş, onun felsefesinde önemli bir yere sahiptir. Yine Ali Şeriati'nin toplum ideali de hiç şüphesizdir ki sırtını İslam dinine yaslamaktadır. Onun formülü öze dönüştür. Ve bunun İslam'a dair yeni bir anlayış kazandırmakla mümkün olacağını savunmaktadır. Batılılaşmanın üzerimizdeki olumsuz yansımaları, insanın maddeci bir boyuta indirgenmesi, evrene ve insanın kendisine yabancılaşması, bozulan toplum yapısı ve yeniden inşası gibi pek çok konunun gerçek İslam anlayışı ile aşılabileceğini savunur. Özellikle İslam toplumlarının içinde bulunduğu sorunların çözümü de öze dönüşü gerektirir. Onun İslami reformdan kastettiği "Öze Dönüş" budur.[2]

Ali Şeriati'nin teorileri genel olarak dinî bir temelden hareket etmekle birlikte, bir hayat ve düşünce diyalektiğinden gelişmektedir. Onun epistemolojik görüşünde de yer alan; doğru düşünce olmadan doğru bilgi, doğru bilgi olmadan da inanç olmaz fikri, hem dini hem de epistemik açıdan hayat tarzını nasıl kurguladığının bir göstergesidir. Bu üç kavram; doğru düşünce, doğru bilgi ve doğru inanç insanda bir şuur ve bilinç gerektirmektedir. Eylemde mükemmele ulaşmak isteyen bir hareket için bu üç kavram olmazsa olmazdır. Hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız fakat inandığımız inançlar, çok geçmeden batıl inançlara dönüşürek toplumsal yapıyı olumsuz yönde etkiler. Bu sebepledir ki

[1] **Şeriati, Ali** İslam Şinasi I (Çeviren: Kırlangıç, Hicabi (2011), İslam Bilim I, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.85.

[2] **Fazla, Hilal** (2017) 'Ali Şeriati'de İslam Düşüncesinin Temelleri', Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,< https://dergipark.org.tr/tr> s.e.t. 21.03.2020.

toplumlarda ideolojik dönüşüm başarılmadan, köklü bir dönüşüm gerçekleştirilemez. Hızla gelişen modern dünyada en çok ihtiyaç duyduğumuz şey de, işte bu ideolojik ve fikrî dönüşümün gerçek manâda sağlanmasıdır. Bu tür bir dönüşüm, insanın hayatında ve bilincinde kök salmış olmalıdır.[3]

Ali Şeriati'nin ontolojisinde de yer alan Tevhit İnancı, toplumsal ve tarihi sorumluluktan da ayrı düşünülemez. Bu yüzden, tevhide inanan bir toplum, cihat ile de mükelleftir. Şeriati, burada cihatı, sürekli kendini aşma ve aşkınlaşma gayreti olarak ele alır. Buna binâen söylediği "Hayat, iman ve cihattır" sözü onun, aynı zamanda mefkûre sahibi bir düşünür olduğunu da göstermektedir. Yani insan cihat edebilen bir varlık olarak kendisini sürekli aşma, yetkinleşme gayreti içerisinde olan bir varlıktır. Dolayısıyla insan nasıl kendi içerisinde cihat edebilen bir varlık ise toplumsal alanda da değişim ve dönüşüm sağlayabilen, sürekli hareket halinde ve aşkınlaşma gayreti içerisinde yani cihat düsturu üzerine şekillenmiş olan bir varlıktır. Bu sebeple Ali Şeriati'nin toplum anlayışında; tevhide inanan bir toplum, cihat ile de mükelleftir fikrini açıkça görmekteyiz.[4]

Ali Şeriati'ye göre tevhit inancından yoksun modern insan, yabancılaşmış, dört zindana hapsolmuş, tamamlanmamış, eksik bir varlıktır. Şuursuz bir hal almıştır. Bir eşyadan farksızdır. Bu durumda, gerçek aydın ve âlimlerin yerini sahtekârlar almıştır. O halde, onun bütün felsefi, tarihi ve sosyolojik çözümlemeleri, kendisinin de çok açık bir biçimde gösterdiği gibi, tevhit inancında birleşmektedir. Böyle bir tevhit anlayışı için diyebiliriz ki, bir yönü ile yere inmiş, toplumun işleyişine karışmaya başlamış, şekillenmesine yardımcı olmuştur. Şeriati'nin sosyolojisi, aynı zamanda onun dünyagörüşünün bir yansımasıdır. Onun için sadece "Bilinçli, şuurlu ve irade sahibi, uyanık olan" insanların ayrı bir değeri vardır. Ve ancak bu özelliklere sahip olan insan kendisini, İslam'ı ve toplumu müspet manada şekillendirecek olandır. Ali Şeriati'nin çağımızın şuurlu Müslümanlarına, özellikle de samimi ve aydın gençlere vermek istediği son derecede önemli mesaj, meşhur sözünde gizlidir: "Hayat, iman ve cihattır." Gençlik bir kere buna inanıp, bunu başardı mı, her şeyi ile bağlanır ve çok kısa zamanda, İslâm'ın hedeflerine ulaşma mücadelesinde etkin bir unsur haline gelir. Önemli olan bilinçli, iradeli bir şuur ile kendinin farkında olmak ve bu uğurda harekete geçebilmektir.[5]

---

[3] **Şeriati, Ali** İslam Sosyolojisi Üzerine, (Çeviren: Can, Kamil (1980), 2. Baskı, İstanbul, Düşünce Yayınları) s.36-37.
[4] **Şeriati, Ali** (1980) s.40.
[5] **Şeriati, Ali** (1980 s.40-41.

Bir sosyolog, aydın, felsefeci ve fikir adamı olarak kabul edebileceğimiz Ali Şeriati, düşüncelerinin temelini genel manâda dine yani İslam'a dayandırmaktadır. Tevhit anlayışını her şeyden üstün görmekle birlikte; onun felsefesini oluşturan varlık, bilgi, değer ve ahlak alanlarını da bu anlayışla temellendirmekten çekinmemiştir. Ona göre İslam dini, tüm soru ve sorunlara çözüm bulabilecek kapasitede bir din'dir. İslam'ın yeni bir soluk, yeni bir anlayışa vesile olması gerekmektedir. Ancak bu sayede insanlığın içinde bulunduğu çıkmaza çare olacaktır. Yani onun reçetesi yine İslam'a dönüştür. Kendi kullandığı kelimeyle bunu ifade edecek olursak genelde tüm insanlığa, özelde ise bilhassa Müslüman toplumlara bir "Öze Dönüş" reçetesi sunmaktadır. Tüm bunlardan hareketle anlıyoruz ki Ali Şeriati, içinde bulunduğu çağa ve insanlığa karşı sorumlu bir tavır takınmıştır. İnsanı yaratılmışların en şereflisi olarak kabul etmiş ve Allah'ın bir tecellisi, yeryüzünün halifesi olarak görmüştür.

Bu sebeple insanın içinde bulunduğu çıkmazlara ehemmiyet göstermiş ve çözüm yolları aramıştır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran kutsal yönünü önemle belirtirken, onun diğer varlıklardan daha aşağı bir seviyeye düşmemesi için yapması gerekenleri sıralamış; bununla birlikte yeni kavramlar kullanarak, insanı içinde bulunduğu durumdan daha üstün bir seviyeye çıkarmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda yalnız insana ait olan; 'irade, bilinç, seçme, yaratma' gibi kavramların üzerinde önemle durmuş, Müslüman bir insanın daima bilinçli bir şuurla, uyanık olması gerektiğini vurgulamıştır. İnsanın kendisine yabancılaşmasına sebep olan unsurları, onun zindanı olarak belirlemiştir. Bizce burada "zindan" kavramının kullanılması, onun konuya önem atfettiğinin bir göstergesi olmuştur. İnsanın dört zindanı olarak belirlediği bu maddeleri açıkça sıralamış ve akabinde çözümlerini de açık bir şekilde insanlığa sunmuştur.

Görüyoruz ki Ali Şeriati çağının, içinde bulunduğu toplumun ve insanlığın sorunlarını açık bir şekilde tespit etmiş ve reçetesini yine açık bir şekilde insanlığa, özellikle de İslam toplumuna sunmuştur. Elbette her görüş, ideoloji ve fikriyatta olduğu gibi onun düşüncelerinde de eksik ve noksanlıklar, cevaplanmamış boşluklar bulunmaktadır. Ancak bir mefkûre adamı olarak da tanımlayabileceğimiz bir isim olması sebebiyle, onun düşünceleri bakımında felsefesi, toplumu şekillendirme isteği bakımından sosyolojisi ve her şeyden önemli olarak insanı merkeze koyarak sorunları tespit ile çözümünde çaba sarf etmesi ve tüm bunların kaynağını din ile özellikle İslâm dini ile temellendirmesi açısından yapmaya çalıştığı şey önemlidir.

1.BÖLÜM- ALİ ŞERİATİ'NİN DÜŞÜNCE DÜNYASI ve İNSAN TASAVVURU

1.1. Yaşam Hikayesine Dair

24 Kasım 1933'te Horosan'a bağlı Şebzivarda doğdu. İlk öğrenimini Mezînân'da tamamladı. 1950'de Meşhed'deki Öğretmen Kolejine girdi. Meşhed Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Üniversiteden başarıyla mezun oldu ve 1960'ta Fransa'ya lisans üstü eğitimi için gönderildi. Orada sosyoloji ve dinler tarihi üzerine çalıştı. Doktora tezini Sorbonne Üniversitesi'nde tamamladı. Paris'te bulunduğu sürede akademik alandaki çalışmalarını disiplinler arası bir ilgiyle zenginleştirmeye çalıştı ve bu bağlamda Frantz Fanon, Jean Paul Sartre, Louis Massignon gibi ünlü düşünürlerle dostluk kurdu.

Bununla birlikte Cezayir başta olmak üzere bağımsızlık mücadeleleriyle alâkadar olup onlara destek sağladı. Cezayir Kurtuluş hareketine aktif olarak katılım sağladı. Bu sebeple Paris'te tutuklandı. Doktorasını tamamlayarak İran'a döndüğünde, şahlık rejimine karşı eylemlerde bulunduğu gerekçesiyle tutuklandı ve aylarca hapis yattı. Daha sonra çeşitli yerlerde öğretmenlik yaptı. Meşhed üniversitesi'ne öğretim görevlisi olarak kabul aldı. Burada ve çeşitli merkezlerde konferanslar verdi. Dersleri ve konferansları özellikle genç nesil tarafından yankı uyandırdı. Ali Şeriati, gelenekselleşmiş ve Batılılaşmış düşünce yapısının yanında yeni, bağımsız ve alternatif bir açılım olmuştu.

Ehl-i Beyt sevgisinin ve Şiî çizgisinde İslami eğitimin verildiği "Hüseyniye-i İrşad Merkezi" rejim karşıtı olmakla suçlanarak kapatıldı. Ali Şeriati tekrar tutuklandı. Bir müddet sonra serbest kalan Şeriati, hiçbir şekilde konferans, ders ve sunum vermeyecek, yazı yazmayacaktı. Ayrıca kendisi, ailesi ve yakın çevresi sürekli SAVAK tarafından göz hapsinde tutulacaktı. Sınırlı da olsa görüşlerini belirtmeye, gizlice konferanslar vermeye devam etti fakat baskılar neticesinde hayatı onun ve ailesi için dayanılmaz bir hal alınca 1977'de Avrupaya hicret etti. Otuz gün sonra ise İngiliz istihbaratının yardımı ile savak tarafından Londra'da hayatına son verildi. Ali Şeriati bugün İranda hala "Şehit Doktor" olarak anılmaktadır.[6]

[6] **Subaşı, Necdet** Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Şerîatî, Ali <https://www.islamansiklopedisi.org.tr/> s.e.t.03 Mart 2020

2.Ali Şeriati'de Varlık, Bilgi ve Değer Anlayışı

Ali Şeriati'nin varlık anlayışına baktığımızda tevhit eksenli düşünce yapısıyla karşılaşmaktayız. Tevhit temelli varlık anlayışı, herhangi bir düzensizlik veya çelişki barındırmamakla beraber, insana içinde bulunduğu âlemde eylemlerinin bir sorumluluğunu alabileceği bir üstünlük bahşetmektedir. Bu bağlamda Şeriati'nin varlık anlayışını ele aldığımızda varlık ile âlem, âlem ile insan arasında muhteşem bir uyum bulunmaktadır. İnsanın payına düşen ise bu uyumun bilincine varmak, bu hususu içselleştirerek seçim ve eylemlerini buna göre gerçekleştirebilmektir.

Ali Şeriati, bilgi anlayışını ise insanın bilinç halinde olması şeklinde tanımlar. Bilgi, insanın bilinçli bir şekilde hem kendisine hem de çevresine yönelmesidir. Ali Şeriati'de bilinç, oldukça önemli bir kavramdır. Bilince sahip olan insan, aynı zamanda kendisini ve çevresini değiştirecek kapasiteye sahip bir insandır. Ona göre bilgiye sahip olmak; ama herhangi bir dünya görüşüne sahip olmamak insanın nakıslığıdır. Bu, insanın bilgiye sahip olması fakat onunla ne yapacağını bilememesi anlamına gelir. Önemli olan husus ise, insanın sahip olduğu dünya görüşünü olumlu bir şekilde, kendi içerisinde kurması gerekliliğidir. İster bilgi alanı olsun, ister ilim, felsefe, hayat, varlık gibi diğer tüm alanlar olsun, insan için bir anlam ifade etmediği takdirde daima eksik kalacaktır. Ali Şeriatiye göre insan, bilgi alanı dahil olmak üzere bu alanların hepsinde kendisini ahlaki zemine ve değerler alanına yaslayarak anlamlı bir varoluş sergileyebilmeli ve bir dünya görüşü oluşturabilmelidir.[7]

Ali Şeriati'nin değer anlayışı, tıpkı varlık ve bilgi anlayışlarında olduğu gibi tevhidi inanç ekseninde şekillenmektedir. İnsan varoluşu, yüce yaratıcıya dayanan tevhit anlayışı ile yoğrulmuş, bilinç ve irade sahibi bir varlıktır. Dolayısıyla böyle bir yaratılışa sahip bir varlık olarak, onun ahlakı da ilahi olan ahlaka dayanacaktır. Ali Şeriati, insanı tanımlarken nurdan ve çamurdan olarak tanımlar. Yani insan her iki yönü de kendisinde barındırandır. Bu aynı zamanda insana dair yapılan; beşer-insan ayrımının ta kendisidir. Her insan özü itibari ile beşerdir. Yani beşer ve insan arasında bir fark söz konusudur. İnsan beşer olarak yalnızca bir var oluş sergiler. Yani beşer var olmak veya bulunmaktır. İnsan, olmaktır. Bir gaye, amaç içerisinde olmak demektir. Hakikat peşinde koşan ve ideal özelliklere sahip, var oluşunu değerler alanında kurgulamış insan, artık beşerlikten sıyrılmış, insanlık

[7] **Şeriati, Ali** İslam Şinasi I, (Çeviren: Kırlangıç, Hicabi (2011), İslâm Bilim I,1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.29-30.

mertebesine adım atmış, yükselmiş bir varlıktır. Yani beşer durağandır, insan ise dinamik olan, gelişen, tekâmül gösterendir. İnsan sürekli oluş halinde, tekamül (gelişme) sürecinde olan bir varlıktır. Dolayısıyla beşerin insan olmak gibi bir gayesi vardır. İnsan bu gayeyi ancak değerler alanının bilincine vararak ve o alana adım atma gayreti içerisine girerek tam manası ile gerçekleştirecektir.[8]

Ali Şeriati'nin felsefesini idrak edebilme açısından ele aldığımız varlık, bilgi ve değer anlayışlarını bir sonraki başlıkta detaylıca inceleyeceğiz. Fakat ondan önce Şeriati'nin etkilendiği isimlere, onun fikir dünyasını daha net görebilmemiz açısından kısaca değinmek gerekecek. Ali Şeriati'nin düşünce sistemine baktığımızda, gençlik yıllarından itibaren okuduğu Mevlana'nın Mesnevi adlı eserinin katkısını görmekteyiz. Bunun yanı sıra insanı ele alırken; "Eksik İnsan/Tamam İnsan" tanımlamalarını yapan Şeriati, bu hususta ünlü düşünür Farabi'den etkilenmiştir diyebiliriz. Farabi'nin toplum anlayışında bahsettiği; "erdemli şehir, erdemli olmayan" şehir anlayışı, Ali Şeriati'nin "eksik insan/tamam insan' tasavvuruna benzetilebilir. Farabi'nin felsefesi ve siyaset anlayışı da Ali Şeriati gibi insan merkezlidir. Siyaset felsefesini ise erdemli şehir oluşturmaktadır. Erdemli toplum görüşünde, insani değerler yüksektir ve bu toplumda önemli olan şey mutluluktur. Adalet hakimdir. [9] Erdemli olmayan şehirde ise cahil, sapkın, fasık, değişebilen şehirlerdir. İnsani değerler gelişmemiştir ve bozulmuş bir toplum yapısı hakimdir. Dolayısı ile bir noktada Ali Şeriati'nin eksik insan tasavvuru, Farabinin erdemsiz şehri ile, tamam insan tasavvuru ise yine onun erdemli şehir anlayışı ile benzer görülebilir. Farabinin Onun düşünce sistemini ve eserlerini etkileyen bir diğer önemli isim ise Muhammed İkbal olmuştur. "Müslüman'ın dilinden konuşuyorum, ben onlardanım; benim gibi dertli olanlara sesleniyorum: İkbâl bir işaret'tir." Diyerek Muhammed İkbal'in fikir dünyasından, eserlerinden etkilendiğini açıkça dile getirmiştir. Ali Şeriati'ye göre Muhammed İkbal; aklı, kalbi ve siyaseti aynı bünyede sentezleyebilmiş, önemli bir örnektir.[10]

[8] **Şeriati, Ali** İnsanı- bî Hûd (Çeviren: Okumuş, Ejder(2013), Kendisi Olmayan İnsan, 3. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.122-123.
[9] **Demirel,Demokaan** (2014) 'Farabi'nin İdeal Devleti: Erdemli Şehir', Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi https://avys.omu.edu.tr/s.e.t. 02.10.2020.
[10] **Şeriati, Ali** Mâ ve İkbal (Çeviren: Örs, Derya (2007) Biz ve İkbal, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.63.

2.1.Ali Şeriati'nin Varlık Anlayışı

Ali Şeriati'nin varlık anlayışının temelinde Allah, âlem ve insan birliği yatmaktadır. Bu onun ontolojisindeki 'Tevhit' anlayışıdır. Yani bütün kâinatı yaratan yüce Allah'ın tek bir ilâh olduğu düşüncesi önemli bir yapı taşıdır. Bu bağlamda onun ontolojisi de tevhidi bir görüşe dayanmaktadır. Tevhit anlayışı özü itibari ile varlıkta ve evrende düzensizlik, çelişki kabul etmez. Aksine her şeyin mutlak ve tek yaratıcısı, kimseye muhtaç olmayan, özü itibari ile kudret sahibi olan Allah; evreni bir nizam ve düzen içerisinde yaratmıştır. Buna karşılık, şirkte ise bir düzensizlik hâkimdir. Tevhidi dünya görüşü insana, eylemlerinin sorumluluğunu üstlenme ve üstün, seçilmiş bir birey olma imkânı sunmaktadır.

İnsanın hareket noktası tevhit anlayışına dayanmaktadır ve buna binaen ulaştığımız sonuç da tam olarak, varlık ile âlem arasında mükemmel bir uyum olduğudur. İnsana düşen bu uyumu yakalamak, fark etmek ve ona uygun eylemde bulunmaktır. İnsan, yüzyıllar boyunca araştırmalara konu edinen; pek çok kez çeşitli tanımlamalara maruz kalmış, (hâlâ da kalmakta olan) kapsamlı ve önemli bir varlıktır. Nitekim her şeyden önce ontolojik olarak da, diğer varlıklara bakıldığında bu üstünlük gözle görünür bir şekilde bize sunulmuştur. Bunların yanı sıra insanın üstünlüğünden kastedilen; sadece bedensel olarak, varoluş bakımından ele alınan bir üstünlük değildir. İnsan yalnızca bir beşer varlığı değildir. Onu diğer canlılardan ayıran husus, kendinde tanrısal ve ruhanî bir yön taşıması, değerlerle donatılmış bir boyutunun olmasıdır. İnsan bu boyutunu nasıl keşfeder, bu boyuta nasıl ulaşır? İnsanın; yiyen, içen, haz alan, zevk duyan, uyuyan, ağlayan, gülen, sevinen kısacası tüm bunlara ve daha fazlasına sahip olan bedensel bir varlık olmasının yanında, onun ilahi ve aşkın olan ile bağ kurmasını sağlayan şey nedir? İnsan kendisindeki bu tekâmülü nasıl gerçekleştirebilir? İslam'da ve Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılış öyküsüne bakıldığında, onun ontolojik olarak nasıl var oluğunu ve hangi merhalelerden geçtiği, bununla birlikte nasıl kıymetli bir varlık olarak yaratıldığı açıkça görülmektedir.

Allah insanı yaratırken, yeryüzünde çamurlaşmış toprağı seçiyor. Kur'an'da belirli yerlerde insanın yaratılışındaki bu maddelerden bahsediliyor. Birincisi: Sel akarken, dibe çökerek kuruyup kalan; çamurdan meydana gelen, bir toprak katmanı olarak bahsi geçerken, ikinci olarak; 'İnsanı hemain mesnundan yarattım.'diyor. (15/Hicr Suresi,26,28,33) Yani kokuşmuş, pis kokulu balçık. Üçüncü olarak bir başka ifadede ise; 'İnsanı balçıktan yarattım.' diyor. (6/Enam Suresi,2) Allah insanı yaratırken bu denli eksik

maddelerden yaratıyor; fakat yine aynı insana kendi ruhundan üfleyerek onu yüceltiyor. Şüphesiz ki Allah en yüce olandır ve onun ruhu da insanın tasavvur edebileceği, insana yakışan en yüce şeydir. Bu sebeple insan, varlık olarak yaratılmışların en üstünü; insan-ı kâmil, eşref-i mahlûkat olma potansiyelini kendinde barındıran biricik varlık olmaktadır. İnsan, bu yaratılış hasebiyle çift boyutlu, düalist bir yapıdadır. Diğer tüm tek boyutlu canlı ve yaratılmışların yanı sıra insan, bir yönü ile çamurdan, balçıktan; diğer yönü ile de nurdan yaratılmış çift boyutlu ama her bir boyutu diğerini tamamlayan kıymetli bir varlıktır.[11] Buradan anlaşılması gereken en önemli husus şudur; İnsan bir yönüyle eksik bir maddeden yani balçıktan yaratılmıştır. Fakat bunun yanında kendisi dışında yaratılmış olan varlıkların hiçbirinde olmayan bir özelliği kendinde barındırmaktadır. Allah'ın ruhunu taşımaktadır. Bir yönü ile aciz, eksik, mutlak ve sonsuz ilah karşısında ebedi olarak tamamlanmaya muhtaç olan bu varlık; diğer yönü ile yüce yaratıcının ruhunu taşıması hasebiyle yaratılmışların en yücesi konumuna yükselmiştir. İnsanı bu iki zıtlık var etmektedir. Bu zıtlık, ancak birbirini tamamlar ise bir anlama sahip olur. O halde zıtlık, tevhide karşı değil; fakat tevhidin bir tezahürüdür.[12]

Tüm bu nitelikleri kendinde barındıran insan, varlığının farkında olarak harekete geçmelidir. Ancak modern insan için temel problem, insanın kendisidir. İnsanın ne olması gerektiği ile ne olduğunu kavrayamaması, (İnsanın ne olduğundan kasıt, yalnızca kas ve iskelet sistemine sahip, solunumu olan, yaşamsal fonksiyonlar gösteren bir bedensel varlık olması değildir.) sınırlarının ne derece kudretli olduğunu bilmemesi, kapasitesinin farkında olmaması ve yalnızca maddi bir varlıkta kalıp, aşkın yönünü henüz keşfetmemiş olması, onun 'ne olduğunu, ne olması gerektiğini' bilmemesi demektir. Bu durum insanın kendine yabancılaşması olarak belirir. Bu insan için en büyük kayıptır.

Diğer bir deyişle kendisine yabancılaşan; ruhsal, metafizik ve aşkın boyutunu idrak edemeyen insana dair akla gelebilecek diğer tüm hususlar da boşuna olacaktır. Böyle bir insan tasavvurunda, insana ait olan; kültür, eğitim ve öğretim, toplumsal ilişkiler gibi tüm hususların düzeltilme çabası gereksiz olacaktır. Çünkü tekâmül seyrindeki insanın önceliği varoluşsal olarak, kemâl düzeyde yetkin bir seviyeye ulaşmak olmalıdır. Her şeyden önce insana dair ele alınması gereken temel konu budur. Varoluşunun idrakine varan ve

[11]**Şeriati, Ali** İnsan (Çeviren: Öçal, Şamil (2012) İnsan,3. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.17.
[12] **Şeriati, Ali** (2012) s.17-18.

yetkinleşen insan, daha sonra kendisine ve topluma ait olan hususları bilinçli bir idrak ile ele alıp, değişim ve dönüşüme tabi tutacak güçte olacaktır.[13]

Çünkü bugünün insanı her zamankinden daha karanlıkta ve ziyandadır. Bunun için ise, her şeyden önce insanı esas manasıyla tanımlamakla başlamamız gerekmektedir. Daha önce insanın varlık bakımından yaratılışında fiziksel ve ruhanî boyutunu ele aldığımızda, onun diğer varlıklara olan üstünlüğünden de bahsetmiştik. Nitekim bu üstünlük Allah'ın kendi ruhundan insana üflemesi ve onu kendi adına yeryüzünde hâkim ve halife kılmasından mütevellit idi. İnsanı tanımlarken ve onun ne olduğunu anlamaya çalışırken yüce yaratıcının sözü olan Kur'an'ı Kerim'deki insan bahislerini de incelememiz yerinde olacaktır. Ali Şeriati'nin yorumuna göre kutsal kitabımız olan Kur'an-ı Kerim insandan iki şekilde bahseder. Beşer ve insan. Beşerden kastedilen; bilime konu olan, iki ayaklı biyolojik bir varlıktır. İnsandan kastedilen ise, yalnızca biyolojinin, bilimin konusu olmayan; değerler alanına, ahlak alanına ait, irade sahibi, tercihte bulunabilen ve sorumluluk alabilen, bilinçli, şuurlu bir varlıktır. Beşer, eksik ve hatalarla doludur. İnsan ise sürekli bir oluş içinde olma süreci halindedir.'İnnâ lillahi ve innâileyhi râci'ûn' bu ayette tüm bir insanlık felsefesinin özü vardır.[14]

'Îleyhi râciûn' yani insanın Tanrı'ya yönelmesi, ona dönmesi manasındadır. Buradaki 'İleyhi' kelimesi üzerinde durduğumuz konuyu belirlemektedir. Beşerden farklı olarak insanın Tanrı'ya erişebildiğini, onda tanrısal bir boyutun olduğunu göstermektedir. Tasavvufta da bu böyledir. Tasavvuf görüşü, insanın Tanrı'ya erişebilmesi kabul edildiği takdirde Tanrı'ya durağan bir yer tanımış olur. Yani bu oraya erişince insanın varlığı Tanrı varlığında durmuş demek midir? Buna karşılık 'ileyhi' ona doğru, ona yönelik demektir. O kimdir? Tanrı. Tanrı'ya doğru ne demektir? Tanrı değişmez ve mutlaktır. Belirli bir yerde değildir ki insan oraya ulaşınca bu hareketinin sonu olsun ve orada dursun.[15]

Tanrı başlangıcı ve sonu olmayan, sonsuz, ebedi ve mutlak olan en yüce varlıktır. Demek oluyor ki insanın Tanrı'ya yönelik yolculuğu, ebedi ve sürekli, asla son bulmayan, sonsuz tekâmüle ve aşkın olana yolculuktur. Bu oluş bitmek bilmeyen ve insanın varoluşsal olarak tamamlandığı aşkın bir süreci ifade eder. Bu süreçteki insanın üç özelliği vardır. Bu insan bilinçli yani kendi öz varlığının bilincinde bir varlıktır. İkinci olarak yine

[13] **Şeriati, Ali** Çehar Zindan-ı İnsan: Die Vier Gefanengnisse Des Menschen (Çeviren: Hatemi, Hüseyin (1997) İnsanın Dört Zindanı, 5. Baskı, İstanbul, İşaret Yayınları) s. 9-12.
[14] **Şeriati, Ali** (1997) s.12-13.
[15] **Şeriati, Ali** (1997) s. 15-18.

bu insan seçim yapabilme, tercihte bulunabilme yeteneğine sahip bir varlıktır. Üçüncü olarak ise yine bu oluş ve tekâmül sürecindeki insan yaratıcı özelliğe sahiptir. İnsanın kendisinde barındırdığı diğer tüm özellikleri bu üç ana özellik sayesinde onda mevcuttur. Yani tekâmül sürecindeki insan; bilinç, irade, seçim yapabilme, yaratma yeteneklerini kendinde barındıran, kâmil insan olma yolunda ilerleyen insandır.[16]

İnsanı bu arayış ve tekâmül sürecine girmekten alıkoyan dört zindan vardır. İnsan bu dört zindandan kurtulmadığı müddetçe varoluş sürecini tamamlayamaz. İnsanın dört zindanı onu, kendi içinde tutsak ettiği sürece yukarda belirttiğimiz üç yeteneğin de ortaya çıkması olanaksızlaşır. (Bunlar irade, seçme, yaratma'dır.) İrade için bir başkaldırı gereklidir. İnsanın bir eylemi bilinçsizce yapmasından ziyade; ona irade ve bilinç ile yönelerek, başkaldırı'da bulunması, onu keşfetmesi ve sonrasında ona itaat etmesi, insanın en anlamlı eylemi sayılmaktadır. Çünkü burada bilinçli bir yok sayma ve aynı zamanda bilinçli ve iradeli bir yönelme, istemli bir kabulleniş vardır. (Bilinçten kastettiğimiz ise, elbette insanın kendi niteliğini, kapasitesini, sınırlarını, yaratılışını, özünü ve aynı zamanda evrenin özünün idrak edebilmesidir.) İnsanın seçim yapabilen bir varlık olmasından kastımız da, onun doğaya veya kendi maddi ve ruhî ihtiyaçlarının gerekliliği olarak ona dayatılan şartlara ve olgulara 'başkaldırabilen' bir varlık olmasıdır. Bu, insanın tekâmül aşamasının en üst seviyesidir.[17]

İnsanın yaratma özelliği de onun yaşamı için gerekli olan en önemli özelliklerinden bir tanesidir. Küçük şeylerden büyük eserler çıkarabilmek, sanayi üretmek, sanat var etmek vs. gibi yetenekler, ondaki tanrısal yaratmanın bir tecellisidir. İnsan alet yapabilen bir hayvan olarak tanımlanır çoğu zaman. Yine aynı insan, evreni ve doğayı kendisine göre düzenleyen ve kendisi için bir yaşam alanı haline getiren yaratma yeteneğine sahip bir varlıktır. Bu üç yetenek insanın tekâmül sürecindeki en önemli basamak ve yardımcılarıdır. Fakat daha önce de bahsettiğimiz gibi bunları ortaya çıkarmak ve kendi öz benliğinin idrakine varmak için, içinde bulunduğu dört zindandan kurtulması gerekmektedir.[18] İnsanın idrak yeteneğini sınırlayan, en önemlisi de kendisine yabancılaşmasına neden olan, içinde hapsolduğu bu zindanlar Ali Şeriati'de şu şekilde karşılık bulur: Maddecilik, doğalcılık, historizm ve sosyalizm. İnsan iradî bir yönelim ile arayış içine girmediği ve o

[16] **Şeriati, Ali** (1997) s. 18-20.
[17] **Şeriati, Ali** (1997) s.20.
[18] **Şeriati, Ali** (1997) s.21-22.

arayışta kendi benliğini keşfetme yolculuğuna istemli bir şekilde çıkmadığı müddetçe bu zindanların içinde hapsolmaya mahkûm olacaktır.[19]

İnsan hangi durumlarda ve nasıl bu zindanlara düşer? Bu zindanların insan için yeri neresidir? Nasıl bu zindanlardan kurtulur? Ali Şeriati bağlamında bu soruların yanıtlarını ele alacağız. Şeriati bu sorulara yanıt vermeden evvel insanın tanımını yapmakla işe koyulur. Onun, insanı Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'den hareketle "beşer ve insan" olarak iki boyutta ele aldığını belirtmiştik. Bu bağlamda beşeri bir 'imek', var olmak veyahut bulunmak olarak ele alan Ali Şeriati, insanı ise 'olmak'olarak tanımlamaktadır. İnsanın, yaratılmış diğer tüm varlıklardan farkı budur. Doğadaki diğer tüm var olanlardan farklı olarak yalnızca insan 'olmak'tır. Beşerin hedefi ise insan olmaktır. İnsan olmak demek, sürekli oluş halinde olabilmek demektir. Yani beşer'in insanlaşma serüveni gerçekleştiğinde her şey son bulmaz, aksine yeniden başlar. İnsan, sonsuza kadar sürekli bir gelişim merhalesi içerisinde yer alır.[20]

Beşeri boyuttan, insanlık merhalesine yükselen insan, bilinç varlığı olarak karşımıza çıkar. Kendisini ve evrendeki diğer tüm yaratılmış varlığı, eşyayı algılayan, alemde öz benliğe ve bilince ulaşan tek varlık bu anlamda insan olmaktadır. Bu insan aynı zamanda seçimde bulunan, tercih yapabilen bir varlık olarak oluşmaktadır. Yani, alemde ve doğada egemen olan düzene karşı, kendi ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda başkaldırıda bulunabilen ve onları tercihleriyle şekillendiren bir varlık olmaktadır. Aynı insan, yaratan bir varlık olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yaratıcı özelliğe sahip olan insan, alemdeki en küçük yapıdan en büyüğüne değiştirebilen, sanat eserleri meydana getiren, sanayi ve teknoloji üreten bir varlıktır. Nihai olarak insan; bilinç sahibi, özgür ve yaratıcı bir varlıktır. Bu şekilde var olan insan; dört belirlenimin, cebrin, zindanın baskısı altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Bu insan için büyük bir faciadır.[21] Çalışmanın bu kısmında insanı sınırlandıran bu cebirleri tek tek ele almak suretiyle, insanın bu belirlenimlerden nasıl kurtulacağına, içinde bulunduğu zindandan nasıl ayrılacağına değineceğiz.

Bu bağlamda ilk olarak Materyalizm, insanı zindana sürükleyen bir cebir olarak karşımıza çıkmaktadır. Materyazlizm, insanın özünü madde olarak kabul etmek suretiyle insanı aciz

[19] **Şeriati, Ali** Çehar Zindan-ı İnsan: Die Vier Gefanengnisse Des Menschen (Çeviren: Hatemi, Hüseyin (1997) İnsanın Dört Zindanı, 5. Baskı, İstanbul, İşaret Yayınları) s.22-25.
[20] **Şeriati, Ali** İnsan-ı bî Hûd (Çeviren: Okumuş, Ejder (2013) Kendisi Olmayan İnsan, 3. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.118-122.
[21] **Şeriati, Ali** (2013) s.128.

bir varlığa dönüştüren, onu sınırlandıran bir alan olmaktadır. İnsan varlığı, madde olarak ele alınması bakımından sınırlandırılıyor. Oysa insan, diğer yaratılmış canlılar gibi yalnızca bir madde varlığı olmuş olsa idi, maddiliğin ötesine geçerek, herhangi bir gelişme ve tekamül seyri gösteremezdi. İkinci cebir olan natüralizm ise insanı, yok saymaktadır. Aslolan cansız ve bilinçsiz tabiattır. İnsan, tabiatta oluşan bir olgu, varlık olarak görülür. Tabiattaki diğer varlıklardan farkı, biraz daha gelişmiş olmasıdır. Bu hususta insan; istediği gibi düşünen, seçen, kendisinin farkında olarak eyleyen, bilinçli ve yaratıcı bir varlık olarak özgürlüğü sınırlandırılmış bir hâl almaktadır. İnsan 'ben'inin özgürlüğü elinden alınmıştır. Oysa tabiat ve Tanrı, insana varlığını vermiştir. Fakat insan mahiyetini kendi iradesi ve seçimleri ile şekillendirebilen yetkin bir varlıktır. Bu açıdan düşünüldüğünde Sartre'ın da belirttiği gibi seçim yapma yetisini insandan aldığınız taktirde insanı, insandan almış olursunuz. Üçüncü bir cebir olarak Historizm (tarih zindanı) ise tıpkı natüralizm gibi insanı sınırlandırmaktadır. Historizm'e göre insan, kapasitesinin altında bir varlık olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda insan, tarih tarafından oluşturulmuş şeylerden ibarettir görüşü egemen olmaktadır. Dördüncü ve son zindan olarak ise karşımıza sosyolojizm (toplum zindanı)çıkar. Sosyolojizm; sosyolojinin esas anlamda rol oynaması demektir Yani toplumculuk insanı var kılar. Sosyolojizm'e göre; materyazlim, tabiat, tarih, bunların hepsi insanın üstünde rol oynamaktadır fakat sosyolojizm kadar etkili değildir. İnsanı mutlak manada meydana getiren tek yapı, sosyal düzen ve toplum'dur görüşü hakimdir.[22]

Ali Şeriati, bu cebirlerin insan üzerindeki etkilerini yadsımamakla birlikte, insanın bu zindanın etkilerinden tekâmül süreci (gelişimi) boyunca kurtulabileceğini savunur. Yani Şeriati, bu cebirlerin insandaki etkisini kabullenmektedir.

Bu bağlamda insan, beşerlikten insanlık serüveni boyunca bu cebirlerin etkisini üzerinden silebilmektedir. Yani insan, beşer halinde, deyim yerinde ise hayvani boyutta iken bu cebirlerin etkisi altındadır. Fakat tekamül seyrine girerek, insan olma boyutuna adım attığında yavaş yavaş bu belirlenimlerin ve zindanların etkisinden kurtulmakta, özgür bir boyuta yükselmektedir. Peki bu nasıl olur? Yani insan bu zindanların etkisinden nasıl kurtulmaktadır?

Ali Şeriati burada bilimin önemine vurgu yapmaktadır. İnsan, bilim sayesinde 'tabiatın belirleyiciliği'nden kurtulur. Yine bilim yolu ile tarih zindanından çıkar. Ve yine aynı

[22] **Şeriati, Ali** (2013) s.129-134.

bilim sayesinde toplumsal esaslara egemen olan düzenin yani ‘sosyolojizm’in etkisinden sıyrılabilir.

Biraz açık belirtmek gerekirse insan, natüralizm zindanından bilim sayesinde nasıl kurtulur? Eskiden insanlar nerede yaşıyor ise oranın özellikleri ile belirleyiciliğine maruz kalmakta idiler. Örneğin çölde yaşayan insan çölün havası ve suyu ile belirleyicilik yaşarken; ovada veyahut deniz kenarında yaşayan bir insan, oranın şartlarına göre bir belirlenime maruz kalıyordu. Ancak modern dönemde insan bilimin gelişmesi sayesinde (bu elbette insan eli ile oluşmakta olan bir durum) sanayide, medeniyet alanında vs. ilerleme kaydetti. Artık insan, kendisi için, şartlarını kendisinin belirlediği yeni şehirler, yeni medeniyetler oluşturmaya başladı. İşte bu insanın bilim yolu ile tabiatın zindanından kurtulmasına örnektir. Aynı şekilde insan, tarih zindanından da bilimle kurtulmaktadır. Bu aşamada insan; tarih adına, tarihi yöneten büyük güçlerin farkına vararak, esaslı bir yönelim ile tarih bilimine, felsefesine ve tarihin hareketine hakim olan yasalara yönelirse, onları keşfetmenin idrakine varır ise tarihin zindanından kurtulabilmektedir. Çünkü tarihi oluşturan etkenler, insanın kendi ‘ben’ini ve bunun yanında tüm insanlığın fikri yapısını, hislerini, ahlakını etkilemektedir. Yani insan, tarih bilinci kazandığı ölçüde, tarih bilimini öğrendiği, bildiği seviyede özgürleşerek bu alanın cebrinden kendisini kurtarabilmektedir. Üçüncü zindan olarak insan, Sosyolojinin belirleyiciliğinden ise yine bilimle kurtulur. Toplumların ürünü olarak kabul edilen insanlar, bilim sayesinde artık o toplumların değiştiricisi ve dönüştürücüsü halini alırlar. Yani insan, toplumda geliştirdiği bilim ve teknik sayesinde, toplumu inşa edici bir role bürünerek bu belirleyiciliğin etkisinden kurtulmayı başardı.[23]

Anlıyoruz ki insan, bu üç zindandan da bilim sayesinde kurtulur. Kısaca özetleyecek olursak birinci olarak nitelendirdiği doğa zindanından; kendi bilinç, irade ve yaratıcılığını doğayı tanımakta kullanması neticesinde yani bilim sayesinde kurtulmaktadır. İkinci zindan olarak, tarih zindanından ise yine bilim sayesinde, tarih bilimi ile kurtulur. Tarih felsefesini ve tarihsel determinizmin nasıl oluşacağını, yönlendirilebilineceğini anlamakla bu zindandan kurtuluşunu sağlayabilmektedir. İnsan, üçüncü zindanın etkisinden (Ali

[23] **Şeriati, Ali** İnsan-ı bî Hud (Çeviren: Okumuş, Ejder (2013) Kendisi Olmayan İnsan, 3. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.139-143.

Şeriati bu zindana toplumsal düzen zindanı da demektedir) ise yine bilimle kurtulmaktadır ve kendi toplumsal düzenini kurgulamaktadır.[24]

Burada hassaten sormamız gereken soru şudur: İnsan, Ali Şeriati'nin görüşleri çerçevesinde tüm bu belirleyici cebirlerin etkisinden bilimle kurtulmakta ise bilimin kendisi de insan için bir zindan, cebir olamaz mı? Bu noktada Scientism yani bilimin, bilimciliğin bir cebir olarak ele alınışı ve insan üzerindeki etkilerine yönelik Ali Şeriati ne söylemektedir?

Ali Şeriati bu noktada bilimi de bir zindan olarak görmekte hatta bilginin kendisini de tutsak olarak tanımlamaktadır. Bu sebepledir ki Şeriati'nin teorisinde insan, dördüncü ve son zindan olan kendilik zindanından bilim yolu ile kurtulamamaktadır. İnsan, 'kendim' dediğinde kendisinde var olan özgür ben'in farkına varamamaktadır. Özgür bir varlık olarak değil; genel bir insan olarak ancak algılayabilmektedir. Dolayısı ile bilim, insanın son zindanına kadar onu kurtuluşa sevk eden bir yol olarak gözüksede; sonuç olarak o da insan için bir tutsak olarak oluşmakta ve dördüncü cebirden kurtulmasına yardımcı olamamaktadır.[25] Dahası Ali Şeriati bilimi kullanan alim insanın, yani bilen insanın kendisinin de tutsak olduğunu savunur. Peki insan kendilik zindanını nasıl aşar? Ali Şeriati burada, insanın tutsaklığının aşk ile son bulacağını savunur. Bu aşk öyle bir güçtür ki, insan kendisine fayda ve çıkar sağlayan her şeyi elinin tersiyle itebilmektedir. Peki böyle bir insan bunu ne için yapar? Bir başkasının yararını sağlamak, kendisi dışında bir başka insanın var olmasını istemek ve bu uğurda kendi ideallerini feda etmek için yapar. Aşk'tan kastedilen budur.[26] İnsan dördüncü cebrin (kendilik zindanı) etkisinden aşk ile kurtulmaktadır. Bu aşk, beşeri bir aşk olmaktan çok ötededir. İnsan bu zindanda kurtuluşa ererken, isâr boyutuna yükselerek özgürlük kazanır. İsâr, başka hiçbir dilde olmayan, kutsal bir anlam barındırmaktadır. İsâr; İslâm inancına ait bir esas olarak, insanın başkasının faydasını, kendisine tercih etmesi halidir. İnsan, başkasının canını, kendi canına tercih ederek kendi canını feda etmiştir. Ali Şeriati, bu yüzden dördüncü zindanı çok ağır ve derunî olarak nitelendirir. İnsan bu ağırlıktan ancak aşk ile, din ile kurtulmaktadır.[27]

[24] **Şeriati, Ali** (1997) s.52.
[25] **Şeriati, Ali** (1997) s.55.
[26] **Şeriati, Ali** İnsan-ı bî Hûd (Çeviren: Okumuş, Ejder (2013) Kendisi Olmayan İnsan, 3. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.147-148.
[27] **Şeriati** (2013) s.148-151.

"Aşk, akıl ve mantığın ötesinde, bizi kendimize başkaldırmaya ve kendimizi (nefs-i emmâre) yadsımaya çağırır. Gereğinde bir ülkü veya başkası uğruna fedakârlık etmeye çağırır. Bu, insan olma sürecinin en üst aşamasıdır."[28]

Ali Şeriati'nin üzerinde defaatle durduğu ve büyük önem verdiği, insanın varlık yapısını şekillendirdiğini düşündüğü zindanların neler olduğunu ve insanın bu zindanların etkisinden nasıl kurtulacağını çalışmamızda ele aldık. Tüm bunların sonucu olarak belirtmemiz gereken en önemli husus şudur: insan, irade ve bilinç sahibi bir varlıktır. Çünkü aynı zamanda hem nurdan, hem de çamurdan olmak üzere düalist bir yapıda yaratılmıştır. Onun iradeli bir varlık oluşu yalnızca bir beden varlığı olmadığının göstergesidir. Ali Şeriati'nin de bizce kendi ontolojisi içerisinde çelişkiye düştüğü ve cevap veremediği nokta tam da burasıdır. Ontolojisinde tevhit anlayışını esas alarak âlemde, evrende ve varlıkta hiçbir düalizm, ikilem, çelişki ve düzensizlik kabul etmeyen Şeriati, insanı tam aksine düalist, çift kutuplu bir varlık şekli ile ele almaktadır. Dolayısı ile Ali Şeriati ontolojisinin eksik kaldığı nokta burasıdır, bu çelişkiyi cevapsız bırakmaktadır.

2.2. Ali Şeriati'nin Bilgi Anlayışı

İnsan yaratılışından bu yana kendisini, alemi ve kendi dışında var olan varlıkların bilgisini bilmek ve keşfetmek istemiştir. Bu merakını hala tam manasıyla gidememiş olduğunu düşündüğümüz insan, alemde sürekli bir düzen ve ilk olgu arama eğilimi içerisinde olmuştur.

İlk insan nasıl yaratılmıştır? İnsanın varoluş gayesi nedir? Alem nasıl ve niçin varolmuştur? Varlık nedir? Bilgi nedir? Nasıl elde edilir? Gibi akla gelebilecek pek çok çetrefilli sorunun muhatabı elbette insan olacaktır. Çünkü insan, yeryüzünde bu sorulara yönelerek onlara cevap bulabilecek kapasitedeki tek varlıktır. Bu bağlamda insana, duyularıyla elde ettiği, gördüğü, hissettiği, kokladığı, dokunduğu şeylerin bilgisi yetersiz kalır. Görünüşteki nizam onun için yetersiz olabilir. Biliyoruz ki yüce yaratıcı olan Allah, alemi kusursuz bir düzende, güzellikte ve nizam içerisinde yaratmıştır. Yetersizlikten kasıt bir nakıslık (eksiklik) değil; görünenin arka planındaki gerçekliğe ulaşma hissidir. İnsan, bu bağlamda ilk olarak içinde bulunduğu alemin düzenini sorgular, merak eder ve öğrenmek ister. Bu sayede kendisine bazı bilgiler edinerek, sorularına yanıtlar bulmuş olsa da; bununla yetinmeyen insan, olgular arasında yeni bir düzen arama ihtiyacına girerek

[28] **Şeriati, Ali** Çehar Zindan-ı İnsan: Die Vier Gefanengnisse Des Menschen (Çeviren: Hatemi, Hüseyin (1997) İnsanın Dört Zindanı, 5. Baskı, İstanbul, İşaret Yayınları) s.63.

aleme şekil verme, alemde kendi adına bir nizam oluşturma gayreti içerisine girer. Görünenin bilgisi insan için mutlak, yeterli ve kesin bilgi değildir. Bu sebeple insana olguların, düşüncelerin, teorilerin karmaşasında ilerleyebileceği ve bilgi elde edebileceği bir yol gerekecektir. Bu yol insanın, ilk olgunun yani bilginin peşine düşmesine sebebiyet verecek olan yoldur.[29]

Bilgiyi araştırmak, elde etmek isteyen insan, aynı zamanda elde ettiği bilgiyi kontrol etmek ve onu temellendirmekle mükelleftir. Bu insanın bildikleri ile hesaplaşmasıdır. İnsan elde ettiği bilgi ile hesaplaşarak bir anlamda onun kesinliğini sınar. Çünkü insan bilmediği şey hakkında herhangi bir hüküm verme yetkisine de sahip değildir. Bilinmeyen bir ilkeden hareketle, eylemde bulunmak mümkün müdür? Bu bağlamda bilgi, insanı eyleme sevk eden bir kuvvete sahiptir. Bizim eylemlerimizin sınırlarını çizen şey, aynı zamanda bilgilerimizin sınırlarıdır. Yani insanın eylemlerinin kuralları, yine kendi edindiği bilgi yolundan geçer. Bu demektir ki insan, eylemlerinin sınırlarını bilgi ile oluşturur. Fakat insanın eylemde bulunmasının tek sebebi bilgi değildir; insan kalp ile gönül yolu ve inancı sayesinde de eylemde bulunabilir. Ancak böyle bir eylemi başkasına aktarmak ve kendi bilgilerimizin arasına eklemek için yine bilgi dilini kullanmamız gerekecektir. Dolayısıyla insan, hareket noktasını ve eylemlerini bilgi alanına dayadığı takdirde içinde bulunduğu alemi ve aynı zamanda kendisini müspet manâda değiştirip, dönüştürebilmektedir.[30]

Alemde var olan her şey bilginin sınırları alanına girebilmektedir. Eşyanın bilgisi, insanın bilgisi, varlığın bilgisi, görünenin hatta görünmeyen alemin dahi bir bilgi alanı mevcuttur. İnsanın bilgiyi sınaması, bu bağlamda onu kategorize etmesi anlamına gelmektedir. İnsan, duyularıyla elde ettiği bilgiyi deney ve gözleme tabi tutarak sınadığı, onunla hesaplaştığı takdirde önüne bilimsel bilgi alanı yani objektif bilgi çıkar. İnsana ait diğer bilgi çeşidi de subjektif bilgi'dir. Bu bilgi insanın dışında değil; direk insanda olan, insanın kendi varlığına, kişiliğine ait bir bilgi'dir. Bu sebeple bu bilgi türüne, taraflı bilgi türü de denmektedir. İnsan bu bilgi türü ile de hesaplaşır. Bu bilgi türü, insanın kişisel hayatı boyunca her an ortaya çıkabilecek ve gerçekleşecek bir bilgi türüdür. İnsan kendi içerisinde bu bilgi ile zaman zaman hesaplaşarak onun değişime ve dönüşüme uğramasına sebebiyet verir. Bazı düşüncelere göre subjektif yani kişisel bilgi alanı, değişken özellikler göstermesi hasebiyle (kişiden kişiye değişmesi gibi) bilgi edinmeye layık bir alan olarak görülmese de, aksini iddia eden; yani aslolan temel bilginin sadece

[29] **Ülken, H.Ziya** (2001) Bilgi ve Değer, İstanbul, Ülken Yayınları,s.9.
[30] **Ülken, H.Ziya** (2001) Bilgi ve Değer, İstanbul, Ülken Yayınları,s.10.

subjektif alanda olduğunu ve ancak bu alanın insana temel bilgiyi sunacağını savunan görüşler de mevcuttur. Öyle ki bu görüş, düşüncelerini Platon'a kadar uzatarak bilginin genelleştirme ile değil; hatırlama ile elde edildiğini savunur. [31]

Bilgi, insan eliyle ortaya çıkan bir olgu olarak, alemde farklı şekillerde tezahür etmektedir. İnsan; bilen bir varlık olarak suje, bilgiye konu olan ve bilmek istenen şey ise obje olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilmek, bilgiyi elde etmek, bilgiye konu olan varlığı tanımlamak, açığa çıkarmak demektir. Suje ile obje; ben ile alem arasında bir münasebet kurmak demektir.[32] Yani bilme, insanın kendisi dışındaki varlığa yönelerek onunla bir ilişki kurması sonucu açığa çıkan şeydir. Bu anlamda bilgi aslında bir ilk olgu araştırmasıdır. İnsan; araştıran, sorgulayan, merak eden bir varlık olarak bu olguyu da merak etmiş ve her dönemde, her çağda araştırmıştır. Felsefede de ilk olguya; Thales su, Aristo madde, Platon İdea, Descartes ise düşünce demiştir. Bu gibi daha pek çok düşünür ve filozof ilk olgu dediğimiz şeyi, varlığın ilk halini, yani bilgiyi merak etmiş ve araştırmıştır. İlk olgu dediğimiz şey, varlığın başlangıcı olarak obje-suje bütünlüğünden ileri gelmektedir. İnsan, yani suje; obje'ye yani varlığa, eşyaya, aleme yönelendir. Buradaki ilişki, bilen ile bilinen arasındaki ilişkidir. Suje bilen, obje ise bilinen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgi ve bilme isteği bilinçli bir yönelim ile açığa çıkar. Bu bağlamda bilgi süreç dahilindedir, bir zamana aittir. Yani uzun veya kısa zaman süresi içinde meydana çıkan her bilgi, suje-obje (bilen-bilen) münasebetinin bir ürünüdür.[33]

Suje'nin yani insanın, bilgiyi elde etmek istemesi ve ona yönelimi beraberinde eşyaya olan bir tahakküm oluşmasına sebebiyet vermiştir. İnsan; kendisi dışındaki aleme, varlığa, eşyaya bilgisi ile hükmetme yetisi kazanmıştır. Burada bilgi sahibi, yani bilen insanın bilgiyi ne şekilde ve nasıl kullandığı hususlarına değinmek yerinde olacaktır. İnsan, bilen bir varlık olarak elde ettiği bilgiyi müspet veya menfi şekillerde ele alabilme gücüne sahip bir varlıktır. Yani bilginin tezahürü insana bağlıdır. Bu anlamda bilgiyi elde eden insan onu kullanım noktasında bir tercihte bulunur. Bu tercih aynı zamanda onun, ahlaki ve değerler alanına ait bir varlık olup olmadığının göstergesidir. Çünkü ahlak zeminine adım atmış ve değerler alanı ile kendisini donatmış insan, elde ettiği bilgiyi, kendi dışındaki varlıkların da fayda sağlayacağı şekilde kurgulayacaktır. Örneğin atom bombasını bilgi birikimi ve teknoloji sayesinde araştırmış ve meydana getirmiş olan insan; bunu insanlığın fayda

[31] **Ülken, H.Ziya**(2001) Bilgi ve Değer,İstanbul,Ülken Yayınları,s.19.
[32] **Ülken, H.Ziya**(2001) Bilgi ve Değer,İstanbul,Ülken Yayınları,s.24.
[33] **Ülken** (2001) s.24-25.

sağlayabileceği şekilde de kurgulayabilecek kapasitedeydi. Ancak yine aynı insan, meydana getirdiği bilgi ile milyonlarca masum insanın canına kastedebilen, insan dışı bir varlık olarak karşımıza çıktı. Bu bağlamda bilginin elde edilmesi hususu ne kadar önemli ise, onun nasıl ve ne şekillerde kullanılacağı da o kadar önemli bir konudur.

Değerler alanından mahrum olan insan, gözünü kırpmadan elde ettiği bilgiyi tüm insanlığın etkilenebileceği şekilde menfi bir şekilde kullanabiliyor iken; ahlaki ve değerler alanının bilincinde olan, bu alanı kendisine düstur edinmiş insan ise, yıllarca 'öteki' diye tabir edilmiş olan, kendisi dışındaki insana bir değer atfediyor. Ben ve Öteki diyalektiğinde öteki anlam kazanıyor. Aksi halde dünyayı yalnızca kendi imgesinde gören, kendi istek ve arzularının, menfaatlerinin hiçbir şekilde sınırı olmayan; kendisini, karşısındaki insanda bulamayan, karşısındaki insanın bakışlarında göremeyen bir insan tasavvuru, bilgiyi insanlık adına tehdit unsuru haline getirmekten kaçınmayan insan olarak karşımıza çıkacaktır. İnsanın öteki ile sağlıklı bir münasebet içerisinde olması, aynı zamanda kendisini bilmesi, tanıması; kendi değerlerine hâkim bir varlık olması demektir. Böyle bir insan kendisine yabancılaşmamış insan'dır. Kendisine yabancılaşmış insan ise kendisine ait ahlaki değerlerden, benliğinden kopmuş bir varlıktır.[34]

Ali Şeriati de bu hususta değerler alanının önemini bir kez daha vurguluyor. Ona göre bir insan, çıkarı olduğu halde bir şeyi elinin tersiyle itebilecek seviyede ise o insan bir değer karşısında bulunmaktadır.[35] Bilgi alanında da bu kural geçerlidir. İnsan kendisine fayda sağlayabilecek; fakat insanlığa zararı dokunacak olan bilgiyi kullanmamayı yeğler ise bunu ancak bir değere bağlı olarak yapacaktır. Tıpkı atom bombası örneğinde olduğu gibi. İnsanın bilgisi sonucunda ortaya çıkan ürün, yine insan eliyle, çıkar uğruna tüm insanlığa zarar verecek şekilde kullanılmıştır.

Ali Şeriati'ye göre her öğretinin, görüşün ve dolayısıyla bilginin de alt yapısı dünya görüşünden ibarettir. İnsan bilgiyi elde eder ve bunu bir dünya görüşü ekseninde şekillendirerek kullanır. Pek çok bilgiye, malumata sahip olmak; fakat herhangi bir dünya görüşüne sahip olmamak insandaki eksikliktir. Bu bir anlamda insanın bilgiye sahip olması fakat onunla ne yapacağını bilememesi demektir. Önemli olan husus, insanın sahip olduğu dünya görüşünü olumlu noktada kendi içerisinde kurması gerekliliğidir. Bilgi, ilim, felsefe, insan, hayat, varlık gibi tüm alanlar insan için bir anlam ifade etmediği takdirde daima

[34] **Kale, Nesrin** 'Ben-Öteki ve İletişimsel Etik': Yalçın, Şehabettin (Editör) (2002) Bilgi ve Değer Muğla Üniversitesi Sempozyum Bildirileri, 1. Baskı, Ankara, Vadi Yayınları) s.154-155.
[35] **Şeriati, Ali** (2011) s.235.

eksik kalacaktır. İnsan bilgi alanı dahil olmak üzere bu alanların hepsini ahlaki zeminde, değerler alanı ile donatılmış şekilde ve anlamlı bir varoluş gayesi içerisinde kurgulayarak; bir dünyagörüşü kapsamı içerisinde ele almalıdır.[36]

Ali Şeriati'ye göre bilgi, insanın bilinç halinde olmasıdır. Bu ne demektir? Yani o, bilgiyi bilinç ile birlikte ele almakla beraber, bilgiyi sadece eşya hakkında veya herhangi bir konu üzerine elde edilen malumat olarak görmez. Bilgi, insanın bilinç halinde olarak hem kendisinin hem de çevresinin farkında olmasıdır. Bu bilince sahip olan insan, aynı zamanda kendisini ve çevresini değiştirecek kapasiteye sahip bir insandır.[37] Şeraiti bilinci, ben bilinci/öz bilinç olarak tanımlamaktadır. Bilinç (ben bilinci) ona göre maddi olmayan bir mahiyettedir ve bilimle karıştırılmaktadır. Ben bilinci olarak tanımladığı şey, bilimsel bilgi türüyle alakalı bir şey değildir. Buna göre ben bilinci daha çok insana ait olan, insanın varlıksal anlayışı olarak nitelendirilen bir şeydir. İnsan, bu anlayış ekseninde varlıksal mahiyetini ve evrensel konumunu anlamlandırabilmektedir. Ben bilincini bilimin ötesinde bir husus olarak ele alan Ali Şeriati, ben bilincini iman, aşk ve ideolojinin kaynağı olarak ele alır. Ben bilinci(Ali Şeriati buna zaman zaman hikmet de demektedir.) insanı aydınlatan, yol gösteren, insana sorumluluk yükleyen, değer yaratıcı özelliklere sahiptir. İnsanda iman, aşk, sorumluluk ve fedakarlık duygularını harekete geçirmektedir. Bugün dahi modern insana taze bir ruh üfleyen şey ben bilinci'dir.[38]

Ali Şeriati, insanın bir boyutunu, bilgi ve bilinç olarak tanımlayacak kadar bilinç konusuna önem vermektedir. Diğer yaratılmış varlıklar arasında yalnızca insanın bu mahiyete sahip olduğunu belirtir. Bu bağlamda insan, hem kendisini hem de alemi, dünyayı bilmekte ona vakıf olmaktadır. İnsan, tüm bunların bilincinde bir varlıktır. Alemde ve varoluşta mutlak surette yalnızca Allah bilen'dir. Ancak insan da, Allah'ın ona bahşettiği ilahi boyut ile bilinçli/kendini bilen, alemi ve dünyayı bilen bir varlık olur. Yani insanın ilahi yetenekte olması Allah'ın ona bir lütfudur.[39] Ali Şeriati, bilinç ile kendini bilme'yi (insanın kendisini bilmesi) eş değer olarak ele almaktadır. Kendini bilme bağlamında bilinç mefhumu; pek çok kez farklı kültürlerde, fikriyatlarda, dünyagörüşleri

[36] **Şeriati, Ali** (2011) s.29-30.
[37] **Irmak, Sibel** (2019) 'Ali Şeriati'de Yabancılaşma ve Özgürlük', (Yüksek Lisans), Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.17.
[38] **Şeriati, Ali** Ferheng-i Lügat (Çeviren: Nazlıaydın, Hüseyin(2017), Kavramlar Sözlüğü, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.39-41.
[39] **Şeriati, Ali** Tarih ve Şenaht-ı Edyan 1 (Çeviren: Okumuş, Ejder (2010) Dinler Tarihi 1, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.290.

ve ideolojilerde çeşitli tanımlamalar almaktadır. Örneğin Hint felsefesinde bilinç/kendini bilme, vidya olarak adlandırılmaktadır.

Vidya ise anlamı bakımından, insanın yolu bulmasını sağlayan doğaüstü bir bilme ve görme olarak tanımlanmaktadır. Yunan felsefesi ise bilinci, sofia kelimesi ile ele alır. Sofia; alemin, kainatın ve insanın hakikatini bulmak manâlarını içermektedir. Şeriati'ye göre ne kadar farklı tanımlanmış olursa olsun hepsi aynı anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla hepsi insanın kendisini bilmesi ile kendisine ve bilince giden yolu bulabilmesini sağlamaktadır.[40] İnsanın kendini bilmesi, insani bilinç/öz bilinci veya hikmet bunların hepsi aynı anlamı taşımakla beraber; insanın varoluşsal sorumluluğunun bilincine varmasını sağlayarak, ona yeni bir anlayış kazandıran değerler'dir. Şeriati'de bilinç, insanın hastalıklı ben'ine şifa olmakta ve yine insanın esas benliğine, özüne dönmesine yardımcı olacak bir değerdir.[41]

Ali Şeriati bilinci iki şekilde ele alır. İlki insan olma bilinci, ikincisi ise insana sosyal ve tarihsel sorumluluk yükleyen bilinç'tir. Birincisi insanın alemde bulunmasıyla alakalı olarak varoluşsal bir durumu kapsamaktadır. İkincisi ise toplum(sosyal yapı) ve zaman içerisindeki siyasi bilinç ve sorumluluktur. İnsan toplumsal ve siyasi bir varlık olarak; toplumla olan ilişkisinin ne olduğunu, halkın toplumla ve siyasetle ilişkisinin nasıl olması gerektiği gibi konuları elde etmekle yükümlü bir varlık olur. İnsan ilk bilinç halinde sadece varlığının farkına varmakta, ikinci bilinç halinde ise sorumluluk altına girerek kapasitesinin gereğini yerine getirmeyi amaçlamaktadır.[42] İnşa edici ve kurucu bir rol üstlenmekte, toplumu oluşturmakta ve ona karşı bir yükümlülük almaktadır. Dolayısıyla insanın bilgi anlayışından hareket ederek, onun toplumsal boyutuna da ulaşmış olmaktayız. Yani insanın bilinçli bir varlık olması sebebiyle, toplum kurucu bir rolü de bulunmaktadır diyebiliriz.

İnsan bilen bir varlıktır. Ali Şeriati, bilme konusunu bilinçle eş değer kabul etmekte ve bu şekilde ele almaktadır demiştik. Bu bağlamda insan, bilme ile gerçekleşen bir varlıktır ve bunun en üst noktası kendini bilme olmaktadır. İnsanın kendini bilmesi mevzusu ise ancak başkasına yöneldiği zaman oluşacak bir durumdur. Yani insan, kendini bilmek için tesadüfi veya kalbi bir duyumsamaya ihtiyaç duymamaktadır. Diğer insanlara yönelmesi,

[40] **Şeriati, Ali** Cihanbini ve İdeoloji (Çeviren: Çamurcu, Kenan (2011) Dünya Görüşü ve İdeoloji , 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.153.
[41] **Irmak, Sibel** (2019) 'Ali Şeriati'de Yabancılaşma ve Özgürlük', (Yüksek Lisans),Mardin Artuklu Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü.s.18.
[42] **Irmak** (2019) s.18.

onlarla ilişki kurması bunun için yeterli olacaktır. Şüphesiz insan, başkası ile münasebeti neticesinde kendi ben'ine ulaşabilecektir. İnsan alem ile ve toplumlarla, kültürlerle ilişki kurduğu ölçüde kendisini geliştirmekte ve gerçekleştirmekte olan bir varlıktır. "Birbirinizi tanımak için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık." (Hucurat Suresi/13. Ayet) ayet-i kerimesini bu bağlamda ele alan Şeriati, içinde bulunduğu toplumdan dışarı çıkmayarak başka herhangi bir kültür, millet tanımamış insanı, kendisine ve değerler alanına yabancılaşmış kimse olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla bir bilinç varlığı olan insanın en belirgin özelliği, kendisinden haberdar olarak diğer insanlara, toplumlara yönelmesidir. İnsanı hayvanlardan ve diğer yaratılmış varlıklardan ayıran en önemli özelliği bilme yetisine sahip olmasıdır. İnsanın kendisi ve alem hakkında bilgi sahibi olması, onun iradesini oluşturan en güçlü özelliği ve aynı zamanda da en güçlü silahıdır. İnsan, bilme yetisi sayesinde alemdeki tüm varlık ve eşya karşısında otoriter bir güce sahiptir, onlardan üstündür.[43] Nihai olarak diyebiliriz ki asıl özgürlük; insanın istediği şekilde yaşaması değil, kendini bilmesi, bilinçli bir varlık olmasıdır. Onun ontolojisinde özgürlük, bilme ile özellikle kendini bilme başlayarak irade ile gerçekleşmektedir.[44]

Ali Şeriati, insanın bilgiyi gerçek dünyada ve toplumsal çalışma yoluyla elde edebileceğini savunur. Bilgiye ulaşmak isteyen insan; bilinçli, şuurlu bir tavır takınır, aktif bir yön kazanır. Karar alan, atılımda bulunan; eylemi, davranışı gerçekleştiren ve seçim yapabilen kişi olarak insan anlamlı bir yönelimde bulunmaktadır. Onun bilgi anlayışı insana bir sorumluluk ve değer atfetmektedir.

"Eşyayı ve kainatı varlık alanına çıkaran Allah, insan konusunda, bu tanrıya özgü yaratıcılık risaletini insana uygun görüyor. İnsana, Allah'ın kendisine uygun gördüğü ve kendisini yaratmaktan ibaret olan bu elçilik vasıtasını, tarih adı verilen şeyle yerine getiriyor. Şu halde tarih, insanın oluş biçimi olarak karşımıza çıkıyor. İnsan tarihte ve tarih vesilesi ile oluşuyor. Yani insan insanlığını ve varlığını tarihte yaratıyor."[45] Bildiğimiz gibi bir bilim, bir de bilime konu olan bilimin konusu dediğimiz olgu vardır. Bizim zaman içindeki süreçte gerçekleştirdiğimiz olaylar aslında tarih biliminin oluşmasını sağlamaktadır. Yani insan bir yönü ile bilimi oluşturan konumunda iken; diğer yönü ile de tarih ve zaman içerisinde bilime konu olan olabilmektedir.[46]

---

[43] **Irmak** (2019) s.19-21.
[44] **Irmak** (2019) s.22.
[45] **Şeriati, Ali** İnsan (Çeviren: Öçal, Şamil(2012),İnsan, 3.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.235-236.
[46] **Şeriati** (2012) s.236.

Nitekim bugüne kadar bilimlerdeki en derin, karmaşık ve geniş meseleler insana ait olan meseleler olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada insana ait en önemli ve belirgin bir özellik olarak belirtmemiz gereken şey, onun bilgi sahibi bir varlık olmasıdır. Onun bütün maddi güçler üzerinde ve bütün varlıklara karşı baskın ve otoriter bir şekilde tahakküm kurmasını sağlayan güç bilgisidir. Kendisi ve evren hakkındaki bilgisi, onun iradesi ve gücünü oluşturmaktadır. Bugün hala şahit olduğumuz şey aşikârdır. İnsan irade, teknik ve bilim ile coğrafi ve iklimsel şartları, biyoloji yasaları vs. gibi pek çok şeyi kendisine faydalı olacak şekilde günden güne geliştirmekte ve kullanmaktadır. Doğa yasalarını kendi bilgisi ve iradesi ile şekillendirerek; bugün adına bilim, teknik, teknoloji, makineleşme, sanayileşme dediğimiz pek çok şeyi gerçekleştirmektedir. Özellikle Orta Çağ'dan sonra, Modern Çağ'da bilimin özgürlüğüne kavuşmasıyla, yeni icatların ortaya çıkması ve bilimsel başarıların ön planda olmaya başlamasıyla birlikte Batı'da insanın doğa üzerindeki otoritesi giderek artmaya başlamıştır. Artık neredeyse bilim ve bilimlere tapınma esas kabul edilmeye başlanmıştır ve 'Ben eğer ruhu ya da Tanrıyı ameliyat bıçağımın altında görmediysem bunlar yok demektir.' düşüncesi hâkim görüş olmuştur[47] Oysa insan, anlamlılığının sürekliliği için Tanrıyla olan ilişkisinde âlemden, âlemde olan ilişkisinde ise Tanrıdan kopmamalı ve koparılmamalıdır. Ne yazık ki insan aklıyla dünyanın sınırlarını keşfettiğini düşünmüş, keşfini bilim yoluyla teknolojiye dönüştürmüş ve teknolojiyle eşyaya-âleme nihayetinde tahakkümde bulunmuştur. Bunun ardından peşi sıra düzenekten insan, köle-efendi diyalektiğiyle elenmeye başlamış ve tüm güç insanın irade ve bilincinin dışına hatta kendi eliyle meydana getirdiğine (mala-mülke) kaydırılmıştır."[48]

Bu aşamalarla birlikte bilim, yalnızca ekonomik mallarla, üretim ve tüketimle ilgilenen bir kurum haline gelmiştir. İnsanın bilgi ve iradesiyle bilimsel alanında, evrene ve doğaya bu kadar hükmetmesi, yalnızca gözle görülür, elle tutulur olanı yeğlemesi maddeci anlayışı da kaçınılmaz bir şekilde beraberinde getirmiştir. Yani insan, doğal bilimlerin kolayca çözebileceği, inceleyebileceği, indirgenmiş ve sıradan bir canlı haline bürünmüştür. İnsanın kendine özgü bir mekanizmasının bulunmadığı, diğer canlılardan bir farkı olmaksızın, onlar gibi doğanın zorunlu yasalarına tabi olduğu, hiçbir şekilde bir ben bilincine sahip olmadan; tabiat ve toplumun belirli yasaları tarafından yaratıldığını savunan materyalizm gibi pek çok görüş hâkim olmaya başlamıştır. Tarihsel belirlenimciliği de bu görüşün içine dahil etmekte yarar vardır; çünkü o da, insanın herhangi bir hükmünün

[47] **Şeriati** (2012) s.253.
[48] **Kala, Muhammet Enes** (2018) İnsandan Değere Değerden İnsana, 1. Baskı, Ankara, Eskiyeni Yayınları, s.22.

olmadığını, bir irade ve bilince sahip olmadan, tarihsel ve toplumsal gidişata herhangi bir etkide bulunamayacağını savunan bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. "Ben toplumun yarattığı biriyim; sosyalizm. Ben çevremdeki doğal şartların, suyun, havanın, coğrafi şartların eğittiği biriyim; natüralizm, coğrafizm. Ben tarihsel süreç içinde şekillenmiş, benden önce göçenlerin aynası olan biriyim; historizm. Ben kültür alanında verimli olan ülkemin topraklarında yetişmiş olan bir bitkiyim; kültüralizm. Ben iş şeklimin, araçlarının, türünün, ekonomik sınıfımdaki konumumun, üretimdeki rolümün ve ekonomik şartlarımın şekillendirdiği biriyim; ekonomizm. Emeksel zorunluluk, üretim araçlarının asıllığı, yani Marksizm. Ve ben Allah'ın yarattığı, onun istediği doğrultuda hareket eden biriyim; kadercilik, fatalizm."[49]

Tüm bu görüşler Ali Şeraiti'ye göre insanın, insan olarak özünü reddetmektedir. İnsanın bilinç ve irade sahibi bir varlık oluşunu yadsıyarak; Tanrıyla olan ilişkisini ve ruhanî boyutunu yok saymaktadır. Bu sebeple insan; Marksizmin, materyalizmin, natüralizmin aksine; kendi özünün yaratıcısı ve benliğinin eğiticisi olmak durumundadır. Bilginin üretimi ve bilimsellik aşkı hayatlarımıza nasıl girdi? Nasıl bu kadar tüm benliğimizi tahakküm altına almayı başardı ve her birimizi deyim yerindeyse birer 'makine insana'dönüştürdü? Cevap çok basit. Dini ve aklı yadsımak, ötelemek, yok saymak. İnsanı belirleyen, göksel ve ilahi iradeden kurtarmak; aklı dini inançların baskısına mahkum etmek ve bilimi bağımsızca yeryüzüne hâkim kılmak![50]

Aklın özgürleşmesi fikri ile dinin prangalarından kurtulan insanın, bilim rehberliğinde parasal cennete kavuşması bir buhrandır. Peki bu cennet nasıl kurulacak? Elbette halkın sömürülmesi ve makinanın gücü ile. Özetle bilim, dinin buyruğu altından çıkıp, gücün himayesi altına girmektedir. Bilimin önderliğinde, daha çok para, daha çok güç, iktidar ve egemen olma kaygısı ile insan, gittikçe daha da makineleşmekte olan bir varlık haline bürünmektedir. İnsan ürünü olan makine, insanı kölelikten kurtarıp, onu doğaya egemen kılacağı yerde; makinaperestliğe dönüştürmekte ve tahakküm altına alarak zincire vurmaktadır.[51] "Makinizm, insanın çalıştığı köşesinde, o makinanın bütünlüğünü asla hissetmediği bir sistem demektir. Makinenin aletlerinden biriyle içli dışlı olan kimseler, yavaş yavaş bu makine aleti şekline dönüşmektedirler. Yani onların çeşitli temayülleri,

[49] **Şeriati** (2012) s.260.
[50] **Şeriati** (2012) s.60-65.
[51] **Şeriati** (2012) s.66-67.

özgürlükleri, beğenileri, durum değişiklikleri hep insanın iradesinde olmayan, kör bir maddi düzene tabi olmaktadır."[52]

Makinanın yavaş yavaş insanın yerini almaya başlaması ve insanın yeteneklerini köreltmesi sebebiyle insan, her gün biraz daha ölmektedir. Nihai olarak insandan kalan şey, maddi düzenekten ibaret olmaktadır. Bu şekilde bir insan artık başkaldırmayan, üretmeyen, özgür iradesi olmayan bilinçsiz bir varlık haline bürünmektedir. Artık soru soramaz bir hal almaktadır. Çünkü onun yerine makine, tüm soruları sormakta ve aynı zamanda bu sorulara cevaplar bulmaktadır. İnsan, makinenin ona çizdiği belirlenmiş bu yolda kendisinden habersiz bir şekilde, bilinç dışı bir varlık olarak yürümektedir. Bu, insan için oldukça tehlikeli bir gidişat olarak karşımıza çıkmaktadır.[53] Böyle bir tabloda insan; makine, üretim araçları ve sermaye karşısında bir köle; sermaye ise insanın efendisi halini almaktadır. Makinenin, toplumsal yaşamda insanın yerini alması, modern bir put olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda modern insanın esareti kaçınılmaz olarak oluşmaktadır. Ali Şeriati, insan yaşamını ele geçiren bütün 'izm'lerle, ideoloji ve fikirlerle hesaplaşmak suretiyle karşılaşmakta, onları incelemekte ve tüm bunların eksik olduğu noktaları, insan açısından yetersiz kaldığı yerleri insanlığa sunmaktadır.[54]

Ali Şeraiti'nin epistemolojik hareket noktasında ise hâkim görüş, diyalektik anlayıştır. Çünkü ona göre diyalektik, evren ve toplum düzeninde geçerli bir 'ilahi sünnettir. Bu diyalektik Marksizmdeki diyalektik'den farklı olarak oluşmaktadır. Ali Şeriati'nin bilgi bakımından ele aldığı özelliklerden birisi de gerçekliğe ilişkin olan çok boyutluluk vurgusudur. Misal olarak o, İslam'ın sadece tek boyutlu olduğunu düşünmez. Bu bağlamda İslam inancının mistik bir boyutu olmasının yanı sıra, gerçekliğe ve toplumsal yaşantıya dair de pek çok boyutu olduğunu savunmaktadır. İslam'ın tek boyutlu olmadığını savunan Şeriati; "İslam'a dayanıyorum ve benim yaslanmış olduğum İslam, yeni bir form ve bakış açısı kazanmış bir İslam'dır."[55] Diyerek, görüşlerinin İslam inancına dayandığını açıkça dile getirmektedir. Çünkü onda din, dinamik, yaşayan bir tasavvurdur ve bu tasavvur aynı zamanda toplumu inşa edici bir yöne sahiptir.

İslam, en iyi din olduğuna göre toplumu ayakta tutacak ve yeniden şekillendirecek olan da İslam'dır. Şeriati'nin anlayışında bunun adı "Öze Dönüş"tür. İslam kültürüne ve İslamî

[52] **Şeriati** İnsan-ı bî Hûd (Çeviren: Okumuş, Ejder (2013) Kendisi Olmayan İnsan, 3. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.239.
[53]**Şeriati** (2013) s.241.
[54]**Şeriati** (2013).s.241-242.
[55]**Şeriati, Ali** Bâz Geşt (Çeviren: Okumuş, Ejder(2011) Öze Dönüş, 3.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.18.

anlayışa yeniden dönüş. Ali Şeriati'nin görüşüne göre bu hususta âlimlere ve aydınlara da büyük rol düşmektedir. Çünkü alimler ve aydınların her şeyden önce toplumsal rol ve statülerinde dinin temel görüş ve iddialarında ısrarcı olmaları gerekmektedir. Aynı zamanda bunu, topluma uygulanabilir bir şekilde eyleme dönüştürmeleri gerekmektedir. Bizce tüm bunları gerçekleştirmenin en mükemmel yolu elbette İslam dini'nin tezahürleridir. Ancak esasen bu yolu, herhangi bir dini duyarlılığı olmayan bir aydın da takip ederek, toplumun inşa edilme sürecine, toplumsal sorumluluk adına katılabilir. İnsanın amacı bunu hissedebilmesi ve sorumluluğu somut olarak ortaya koyması olmalıdır.[56]

Oysa bu zamana kadar tüm bunlar göz ardı edilerek, bilim adına tüm yeniliklerin kaynağı ve tarihçesi daima batıda aranmıştır. Medeniyet tek ve biricik; onun yegâne kaynağı da yine biricik Batı olarak kabul edilmiştir. Kim medeni olmak istiyorsa, Batılı tarzda tüketim yapıyorsa, Batılı olmayı önceden kabul edecek; kim aksini kabul edecek olursa da şüphesiz ilkel kalmaya mahkûm kabul edilecekti.[57] Bu bağlam çerçevesinde Batılı insan, Doğulu olan insana dair ne varsa (kültür, gelenek, görenek vs.) onu direk yadsımamalıdır; çünkü karşıt tepkiyle karşılaşacaktır. Öyle bir şey olmalıdır ki; Batılı birinci sınıf, Doğulu ise ikinci sınıf insan konumuna düşebilsin. Batılının aklı vardır, düşünür ve üretir. Ancak Doğulu ise sadece şiir söylemeli ve tasavvufla ilgilenmelidir. İşte bu ayrım tüm insanlığı bir ikircikliğe sürüklemektedir. Oysa bize dair önem arz eden pek çok metin, bilimsel araştırma ve makaleler başta olmak üzere pek çok argüman, kütüphanelerimizde küflenmeye yüz tutmuş bir şekilde beklemektedir. Bize dayatılan tüm bu ideolojilerin altında yatan tek gerçek Batı'nın sistemlerine tabi olmak, onların ürettiklerini tüketmeye muhtaç olma fikridir.[58]

Ali Şeriati öze dönüş anlayışı ile tüm bunların aksini dile getirmeye çalışmıştır. Yenilenmiş bir İslam tasavvuru ile bilimin, toplumun, kültürün, insanın ve tüm bunlara ait ne varsa hepsinin kaynağının yeniden İslam'da aranması gerekliliğini bize hatırlatmaktadır. Çünkü Allah, zıtlıklardan oluşan bir birlik yarattıktan sonra ona yani insana isimleri öğreterek bir başka üstünlük kazandırmış oldu. İsimleri öğretmesindeki amaç Şeriati'ye göre bir öğretim idi. İnsanın bu öğretim sonucunda bilgi edinmesiydi. Meleklerle yarışan

[56] **Şeriati** (2011) s. 18-19.
[57] **Şeriati** (2011) s. 20.
[58] **Şeriati** (2011) s. 25.

insanın, bilginin gücüne sahip olması ve bilgi bakımından üstün olması ona asalet kazandırmaktadır. Çünkü asalet ve üstünlük soy ile değil ilim ve bilgelik ile olacaktır.[59]

Ali Şeriati bilim ve bilgi konusunda da yine imanı referans alarak, insanın yaratılış öyküsüne baktığında onun bilen bir varlık olarak üstünlüğünü gözler önüne açıkça sermektedir. İnsan üstündür ve bu üstünlük bilginin gücünü elinde bulundurduğu sürece devam edecektir. Ancak yine bu gücü müspet veya menfi manada kullanmak insanın seçim, irade ve vicdan özgürlüğüne kalmaktadır. Bununla birlikte İslam inancı yalnızca manevi boyutu ile ruhanî olan, metafiziksel dünyaya hitap etmemektedir. Aynı zamanda bilime ve topluma da ışık tutmakta ve bugünün insanına her alanda yol gösteren bir rehber olarak yanı başımızda durmaktadır. Mistik boyutu için tasavvufi bir yöntem izlenmesi gerekirken, diğerlerinde insan bilimleri, sosyoloji gibi alanlar devreye girer.

Aslında Ali Şeriati; mistik ve varoluşsal bir şekilde insanın bilgi ihtiyacına hitap etmeyi hedeflemektedir. Ona göre insan, kendi gördüklerinin ötesinde de neyin var olup olmadığını bilmek ister. Bu sebepledir ki doğaüstünü keşfetmeye meyillidir. Metafiziğe ait olan ruhunu, dünyevî bedenin hapishanesinden kurtarmayı amaçlamaktadır. İçindeki bu tasavvuf yolculuğu ile aşkın varlığa ulaşmaya çalışmaktadır. Ali Şeriati'ye göre Tanrının aşk dolu bilen bir insana ihtiyacı vardır; cennet müşterisine değil. Önemli olan bilen, eyleme dönüştürebilen ve ona bilgili bir şekilde aşkla yönelen insan tasavvuru oluşturabilmektir. Şeriati'de aslolan sadece bilgiye sahip olmak değildir. Onun için önem arz eden esas şey; faaliyete dönüşebilen, eyleme yatkın bir bilgidir. Bu şekilde oluşan entelektüel bilginin, toplumun kurtuluşu için kullanılmasından yanadır.[60]

Ali Şeriati'nin, "Ruşenfikr" diye tanımladığı kavram gerçekte aydın kavramının pozitif tanımlamalarından ibarettir. Çünkü o, aydın ve entelektüel ayrımına giderek detaylıca konuyu ele alır. Ona göre entelektüel; her zaman sorunlu bir kavramdır. Entellektüeli, halktan kopuk ve fildişi kulesinde yaşayan birisi olarak görmektedir. Aydın ise onun tam aksine; halkın içinde hakikatle bütün bir şekilde, toplumsal refahın önemini bilen ve bunun eyleme dönüştürülmesi için çaba sarf eden kimsedir. Ruşenfikr kavramı burada hem aydın kavramını, hem de entelektüel'i karşılayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre aydın, halkına, zihinsel, toplumsal faaliyetlerde önderlik yapması gereken, irade

[59] **Canatan, Kadir** 'Ali Şeriati'de İnsanın Özgürlük Sorunu ve Yabancılaşma': Demirkol, Murat (Editör) (2013) Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati Sempozyumu, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, s.314.
[60] **Subaşı, Necdet** 'Ali Şeriati: Niyet, Eylem ve Tavrın Entelektüel Dili': Demirkol, Murat (Editör) (2013) Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati Sempozyumu, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, s.54.

sahibi ve kendi kendinin bilincinde olan sorumlu bir kimsedir. Bu nedenle o ne filozoftur, ne bilim adamı, ne yazar ve ne toplum bilimci, ne de sanatçıdır. Aydın bilinçli olandır. Kendi çağının ruhunu ve toplumun isteğini bilendir. Düşünsel önderlik, yön ve görüş tespit etme yeteneğine sahip üstün bir kimsedir.[61]

2.3. Ali Şeriati'nin Değer Anlayışı

Ali Şeriati'nin ahlak ve değer anlayışından bahsedeceğimiz bu bölümde öncelikle insanın ne olduğunu, ne olması gerektiğini kavramamız ve açık, üzerinde hem fikir olduğumuz bir insan gerçeği inancına sahip olmamız gerekmektedir. Bunu sağlayamadığımız takdirde ahlaki bir zeminden, değer anlayışından, kültür eğitiminden, toplumsal düzenden bahsetmek oldukça zordur. Her insan özü itibari ile beşerdir. Yani bir beşer ve insan ayrımı söz konusudur. İnsan beşer olarak yalnızca bir var oluş sergiler. Yani beşer var olmak veya bulunmaktır aslında.

Bunun yanında insan olmaktır. Doğadaki diğer tüm görünüşlerin her biri, tıpkı beşer gibi var olmaktır. Yalnızca insan; bir olmaktır. Sürekli bir şeylere ulaşma çabası içinde ve olmak gayreti gösteren, yüce hakikat peşinde koşan, ideal özelliklere sahip olan varlık insandır. Beşer durağandır, insan ise dinamik olan, gelişen, tekâmül gösterendir.

İnsan olmak, o merhaleye ulaşınca biten, son bulan bir şey değildir. İnsan sürekli oluş halindedir ve ebedi olana doğru daima bir gelişim göstermektedir. Dolayısıyla beşerin insan olmak gibi bir gayesi vardır.[62]

İnsan varoluşu yüce yaratıcıya dayanan tevhit anlayışı ile yoğrulmuş, bilinç ve irade sahibi bir varlıktır. Dolayısıyla böyle bir yaratılışa sahip bir varlık olarak, onun ahlakı da ilahi olan ahlaka dayanacaktır. Ali Şeriati burada ahlak ve din alanını birleştirir. Öyle ki eğer ahlakın temelinden yaratıcı kudreti çekip alırsanız, ahlak dağılır gider anlayışını kabul eder. Ahlaki eğitimde, ahlakın yerine aklı koymak isteyen görüşlere karşı çıkar ve ikisinin ayrımını net bir şekilde ortaya koyar. Akıl, varlığın korunmasını sağlayarak, insanın iyi yaşam sürebilmesi için şartları bir araya getiren bir güçtür. Ancak ahlaki değerler, akıldan çok daha üstün olarak, varlıktan ve hayattan yani maddi olandan daha kıymetli olan; aşkın ve kutsal erdemler bütünüdür. Bu noktada akıl, ahlak için yalnızca bir araç olma görevi taşımaktadır. Bu merhaleye yani ahlaki seviyeye ulaşmış insan için varlık ve hayattan daha

[61] **Subaşı** (2013) s. 53-55.
[62] **Şeriati** (2013) s.122-123.

üstün şeyler vardır. Bu, insana kendisinden de üstün olan şeyleri gösteren, kendinden geçmeyi öğretebilen bir aşk merhalesidir.[63] Tanrıdan yoksun bir tabiatta varlıktan ve hayattan daha değerli ne olabilir ki? Ne sebeple Tanrı'nın yerine aklı koymaya yeltenirler? Çünkü iman, insana bir sorumluluk yükler. Ahlak alanı da Tanrının varlığından bağımsız bir alan olmadığına göre ahlaki ve değerler dünyasına dair olan insanın da elbette eylemlerinde sorumluluk sahibi bir varlık olması beklenir.

Nasıl ki her ideoloji ve hayat görüşü insana bir yaşam şekli belirliyor ise, içinde Tanrı tasavvuru olan, beraberinde imanı ve inancı taşıyan, onun gereklerini yerine getirmeyi söyleyen bir alan da, insana ve onun eylemlerine bir sorumluluk yükler. İşte eylemlerdeki bu sorumluluk duygusu, pratik alanda ahlaki davranış olarak vücut bulmaktadır. Aksini düşünenler ve Tanrıyı yok hükmünde sayan ideoloji ve görüşler için ise her sınırı aşmak mübâh sayıldı. Tanrıya itaat etmek, insanın hürriyetini kısıtlıyor diyenler; insanın, Tanrının halifesi olarak yeryüzünde bulunduğunu unuttular. Oysa insan, Tanrının tezahürü, ayeti, sıfatlarının övücüsü ve değerlerinin koruyucusu olarak yeryüzünde, onun adına egemen bir yaşam sürmekteydi. İnsandan Tanrıyı kopartarak, onu yok hükmünde sayan ideoloji ve görüşler; insanın manâsız kalmasına sebebiyet verdiler. Tanrı kavramının içini boşaltarak, kendilerine yeni, maddi ihtiyaçlarını karşılayan bir tanrı yarattılar. Tüm bunlar, insanı yetkinleştiren değerlerin içini boşaltmak ve ahlak alanını yok saymak suretiyle yapıldı.[64]

Nitekim insan ahlakı, aşkın, soylu ve köklü; varlıktan daha iyi ve daha üstün değerler silsilesini içinde barındıran bir alandır. Bu uğurda hiç düşünmeden can feda edilmesi şuuru da ancak bu şekilde açıklanabilir. Tanrı anlayışından yoksun, bir inancı olmayan, iradesiz ve idealsiz bir alem tasavvuru; aynı zamanda değer alanından da eksik kalmaktadır. Bu bağlamda Tanrı inancını kendisinden eksiltmiş, yok saymış bir insan da; kendi varlığını yok saymayı kabullenmiş, varoluşunda diğer canlı varlıklardan herhangi bir fark ve üstünlük gözetmemeyi göze almış, hatta diğer canlıların seviyelerine, kendisini indirgemeyi göze almış bir insan şekli ile karşımıza çıkmaktadır.[65] Oysa tüm bunların aksine, yani Tanrı, insanın hürriyetini ve özgürlük alanını kısıtlıyor söylemlerini savunanların aksine; Tanrının olduğu yerde insanın gerçek bir şekilde özgür olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Çünkü Tanrı insana akletme ve seçme özgürlüğünü bahşetmiştir. Tanrı insana kendi ruhunu üfleyerek, onu yeryüzünde halife kılmış ve diğer canlılara

[63] **Şeriati, Ali** İnsan (Çeviren: Öçal, Şamil (2012) İnsan, 3.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s. 136.
[64] **Şeriati** (2012) s.135.
[65] **Şeriati** (2012) s.136.

hikmetle yaklaşabilme imkânıyla yaratmıştır. İnsan akıl ve irade sahibi olarak tüm bunların bilincinde ve şuurunda bir varlıktır. Onun kendisindeki bu

Tanrısallığın bilincine varması, değerleri keşfedip, ahlak alanının içine girmesi veya onu yadsıması bir iradenin ürünüdür. Bir seçim özgürlüğüdür. Bu özgürlük, beraberinde sorumluluğu getirir. Eylemlerinde bu seçimi yapabilen insan; değerler alanı ile varlığını kâmil seviyeye ulaştırma, Ali Şeriati'nin tabiri ile tamam insan olma seviyesine yükselir. Eğer bir kimsenin eylemlerinde ve davranışlarında bir kısıtlama ve belirlenmişlik söz konusu değilse, o kişi özgür kabul edilir. Yani insanın yapıp etmelerinde başka insanlara, başka olgu ve olaylara bağımlılığı artıyor ise özgürlüğü ters orantılı bir şekilde azalacaktır. Bağımlılık azaldığı takdirde ise özgürlük alanı artmaktadır. Rasyonel insan için iyiyi seçmek ve doğruya yönelmek bir özgürlüktür.[66]

Ali Şeriati'ye göre ise özgürlük, deyim yerinde ise bir kafa tutuştur, başkaldırıdır. Alemde hâkim olan bir belirlenmişlik vardır. Bir düzen, bir işleyiş ve nedensellik zinciri hâkimdir. Ali Şeriati için özgürlük, tüm bunlardan bir kaçış imkânıdır. Dolayısıyla yalnızca insan ancak bu belirlenmenin dışına çıkabilen tek varlıktır. Çünkü insanı, diğer varlıklardan ayıran en belirgin ve farklı özelliği, yani insanı insan yapan husus, onun kendisinden haberdar oluşu'dur. Bilinçli ve iradeli oluşudur. İnsanın özgürlüğü, kendisinde mevcut olan potansiyel bir imkândır ve bu imkânı ancak kendisinden haberdar olarak ve kendisini bilerek kullanabilir. İnsanın kendisini bilmesi de ancak başkaları ile ilişkisinde ortaya çıkabilir. İnsan başkasını tanımakla kendi 'ben'ine ulaşır. Ali Şeriati de insanın kendisini, başkaları ile olan ilişkisinde tanımasına dinen atıfta bulunur ve bunu Hucurât Suresi 13. Ayetle temellendirir: "Ey iman edenler! Şüphe yok ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımak için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır." Ali Şeriati; sorumluluk deyince iradeyi, irade deyince de özgürlüğü kastetmektedir. İnsanın özgür ve buna karşılık sorumlu bir yapıda olmasını belirleyen kavram ona göre iradedir. Özgürlük ve seçim yapabilme yetisi bu sorumluluğu beraberinde getirmektedir. İşte bu sebeple dinen de, İslam'a göre kendi kaderinden sorumlu olan biricik varlık insandır. (İlk insanın cennette iken yasak meyveyi

[66] **Canatan, Kadir** 'Ali Şeriati'de İnsanın Özgürlük Sorunu ve Yabancılaşma': Demirkol, Murat (Editör) (2013) Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati Sempozyumu, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, s.312-314.

yemesi bir isyan, başkaldırıdır. Ancak aynı zamanda kendi özgürlüğünü ve iradesini de keşfetmesidir.[67]

Ali Şeriati'ye göre insanın en önemli özelliklerinden birisi "isyan"dır. Ona göre herkes sahip olduğu isyan kadar değerlidir. İnsan bu özellik azaldığı ölçüde kendi benliğini bir hayvan ve bitkiye indirgemiş olur. Bu sebeple isyan Ali Şeriati'de değerli bir kavramdır.

Neden isyanı bu kadar önemli görür? Çünkü insanın kendisine yönelik isyanı ve başkaldırısı, iç duvarları yıkmak demektir. İnsan ancak kendisine başkaldırarak, kendisine isyan ederek özgürleşebilir ve kendisini köleleştiren zindanlarla hesaplaşma sağlayabilir. Aksi halde kendisine yabancılaşan insan, ona engel olan bu zindanları fark etmeyip, onlarla hesaplaşmadığı sürece gerçek anlamda özgürlüğe kavuşamaz. Bu şekilde kendisini gerçekleştirmeyi başarmış insan, ideal insan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ali Şeriati ideal insan tasavvurunun, yani onun deyimi ile tamam insan tasavvurunun tanımını yapar. Ona göre tamam insanın üç belirgin özelliği vardır: Bunlar doğruluk, iyilik ve güzelliktir. Yani açıkça anlaşılacağı üzere bilgi, ahlak ve sanat sahibi insandır. O Allah'ın halifesidir; aşk ile bilgi ile donatılarak yeryüzüne hâkim kılınmıştır. Diğer tüm canlı ve cansız yaratılmış varlıklar onun emrindedir. İnsan, güzellik, fazilet ve hikmetle dolup taşan sonsuz iradenin yeryüzündeki biricik temsilcisidir. Tüm tabiata, izafi bir özgürlüğe, şuura, yaratıcılığa sahip olan yalnızca insandır. [68]

3. Ali Şeriati'nin İnsan Tasavvuru

Ali Şeriati'nin insana dair öncelikli olarak önemle vurguladığı şey onun bilinmesidir. İnsan denen meçhulü bilmek, diğer her türlü bilmeden daha öncelikli ve gereklidir. Kaldı ki bu bilme, hayati önem taşıyan bir bilmedir.[69]

İnsanı çift kutuplu yani iki yönlü olarak ele alır. Dolayısıyla insan Ali Şeriati'nin anlayışında birbirine taban tabana zıt ve rakip olan, düalist bir varlıktır. İnsan; balçık ve Allah'ın nuru olarak iki tezattan meydana gelmiştir. Nitekim büyüklüğü ve önemi de buradan ileri gelmektedir. Bu, istinasız her insan için geçerlidir. Her insanın yaratılışında mevcuttur. Yalnızca bunun seçimi insanın kendisine ait olarak değişmektedir. İnsan yüce yaratıcının nurunu taşıdığını fark ederek buna layık bir şekilde yaşamını sürdürmek

[67] **Canatan** (2013) s.312-316.
[68] **Canatan** (2013) s.327-328.
[69] **Şeriati** (2012) s.43.

istemeyi de tercih edebilir; bunun yanında tam aksi olarak balçıktan yaratılmış bir varlık olması hasebiyle aciz bir yönde olmayı da seçebilir. Bu tamamen insanın kendi iradesine ve seçimine bağlıdır. İnsanlar, yaratılış bakımından çift kutuplu varlık yapısında olsalar bile, irade yönü ile birbirlerinden ayrılırlar. Dolayısıyla insanın iradi bir varlık olması, kendi elinde olan bir tercihtir. Her insan yönünü iradi olarak kendisi tayin eder. İnsan, Allah'ın nurunu taşıması hasebiyle, tüm yaratılanların en yücesi yani eşref-i mahluk ve Allah'ın halifesi konumuna yükselirken; aynı zamanda balçıktan yaratılmış olan yönü mevcudiyetiyle esfel-i safilin yani aşağıların en aşağısı, hayvani olandan daha aşağı mertebeye de inebilen bir varlıktır. Bunun seçimi tamamen kendisine aittir.

İnsan bu yaratılışından ötürü, balçığa yani eksiklik seviyesine bir yönü ile meyilli bir varlıktır. Onun doğasında ve mayasında bir yerde durmaya, durgunluğa karşı bir yönelimi mevcuttur. Nasıl ki coşkun bir nehir, akarken geride bıraktığı balçık, çamur veya kum gibi şeyler dibe çökerse, insan da bunun gibi bir yönü ile geride kalmaya, durağanlığa ve çökmeye yani bir anlamda rahatlığa meyillidir. Bununla birlikte Allah'ın ruhunu taşıması itibari ile de tüm yaratılanlardan sıyrılarak, en yüce yere tırmanmaya, yükselmeye meyli vardır. Onun büyüklüğü ve değeri bu düalist yapısından ileri gelmektedir.[70] Bunun seçimini, hangi yöne yöneleceğinin tercihini de yapacak olan yine insandır. Bu karar insanın alın yazısı, kaderidir. Biz biliyoruz ki her insanın kaderi yine kendi çaba ve gayretine bağlanmıştır.

Dolayısıyla irade, insanın en büyük özelliğidir. Aklını kullanarak doğru yolu seçebilen bir varlık olmak da; aklın ve dinin muhalefet ettiği yolu seçerek esfel-i safilin olmak da insanın kendi elindedir. Mutlak irade sahibi olan Allah, insana kendi ruhundan üfleyerek onu yeryüzünde irade sahibi kılmıştır. Artık o, Allah'ın halifesidir ve yeryüzündeki yaratılmış diğer varlıklardan üstün bir konuma sahiptir. Yaratıcı bir irade sayesinde yeryüzüne hâkim kılınmıştır. Elbette Allah kadar değil. İnsan ile Allah arasındaki irtibat buradan gelmektedir. İnsan, iradeli bir varlık olarak, seçim yapabilme kabiliyetini kendinde barındırması hasebiyle, aynı zamanda isyan edebilme ve itaat edebilme özgürlüğünü elinde bulundurabilen bir varlık olarak bulunmaktadır. Onun, yüce yaratıcı ile arasında kopmaz bir bağ vardır. Yaratılanlar arasında yalnızca insana bahşedilen irade ve

[70]**Şeriati, Ali** İnsan (Çeviren: Öçal, Şamil (2012) İnsan, 3.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.17-18.

seçim yapabilme yeteneği sayesinden insan, aynı zamanda yaratıcı tarafından sorumlu tutulan bir varlık olmuştur. [71]

İnsan, bu bağlamda yalnızca kendisi ile yükümlü olmayıp, aynı zamanda yüce yaratıcının varlığını ve ilahi mesajı da diğer tüm canlılara ve yeryüzüne iletmekle mükellef kılınan, bir varlık halini almıştır. Ali Şeriati'de de insan; irade ve sorumluluk sahibi, özgür ve seçim yapabilen bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla iki kutuplu bir varlık olan insana, her iki yönünün de ihtiyaçlarına karşılık gelebilecek bir yaşam tarzı, düşünce sistemi ve din gerekmektedir. Yani insana dair olan her alan, aynı zamanda onun bu düalist yapısına da uyum sağlamalı, karşılık gelmelidir. Tüm bunlardan sorumlu olarak dengeyi bulacak olan ise insandır. İnsan, Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve ilahi emanetin taşıyıcısı olmak suretiyle yalnızca ahiret hayatını gaye edinmiş bir varlık olarak bu dünyada yaşayamaz. Aynı şekilde yalnızca dünyevî hayat ile meşgul olarak, ilahi boyutu da göz ardı ederek yaşayamaz. Dolayısı ile insanın, her iki yönünü de dengede tutarak, yaşamını idame ettirme zorunluluğu vardır. Böyle bir insan tasavvuruna da yine böyle, çift boyutlu bir din anlayışı, yaşam tarzı ve düşünce sistemi gerekmektedir.[72]

İnsanın irade sahibi ve sorumlu bir varlık olarak kendisine bir yaşam tarzı oluşturmak istemesi, Ali Şeriati'nin düşünce sisteminde farkındalık ve bilinç ile sağlanmaktadır. Bu da bilme eylemi ile gerçekleşir. Yani aynı zamanda insan bilmek isteyen bir varlıktır. Bunun en üst, doruk noktası ise insanın kendini bilmesidir. İnsanın bir başkasını ve çevresini bilmek istemesi, aynı zamanda kendi ben'ini bulması, kendini keşfetmesi demektir. İnsanın kendini bilmesi, nerede ve kim olduğunun farkına vararak, üzerinde düşünmesi, aynı zamanda varlık âlemi hakkında da bir fikri olduğunun göstergesidir. Bu bağlamda kendi benliği, yaratılışı, varlık âlemi hakkında düşünebilen ve bilgi sahibi olan insan, değerler dünyasına yaslanmkata olan ve kendine yeni değerler inşa edebilecek kapasitede bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz insan, irade sahibi bir varlık olarak bilinçli bir yönelim ile kendi tekâmülünü sağlamakta ve kendini gerçekleştirebilmektedir.[73]

İnsan, evrende kendisine has bir özü bulunan, eşref-i mahlukat yani yaratılmışların en şereflisi ve irade sahibi tek varlık olarak, mevcudiyetinin farkında olan üstün ve ayrıcalıklı bir varlıktır. Seçme özgürlüğüne ve sorumluluğuna tabii olan, tabiatın kaderine karşı, kendi kaderini oluşturup, şekillendirebilen yükümlü bir varlıktır. Aynı zamanda insana ait tüm bu

[71]**Şeriati** (2012) s.20-24.
[72]**Şeriati** (2012)s.25-28.
[73]**Şeriati**,(2012).s.20-31.

nitelikler, değerler hiyerarşisine dayandığı için anlam taşımaktadır. Kendini ve evreni şekillendirerek, tekâmül seyrine ulaşabilen tek varlık olması hasebiyle olanı, olması gerekene; gerçeği, hakikate çevirmeye gönüllüdür. Bu insanın yaratıcı yönünün bir göstergesidir. İnsan, mutlak yaratıcı'nın emanetçisi olarak, yeryüzünde sınırlı da olsa yaratma gücüne sahip yegâne varlıktır. Bu yaratıcılık, onun tabiatta ve kendi varlık alanında tekâmül edebilmesini sağlar. Bu sadece insanın evrene tahakküm edebilmesi veya bilimsel olarak ilerleme anlamında pozitif bilimlerde, toplumda meydana gelen bir ilerleme veya gelişme demek değildir. İnsan diğer varlıklardan farklı olarak kendisini, tabiatı, evreni geliştirme, dönüştürme gücüne ve bilgisine sahiptir. Ancak insan yalnızca gelişmiş bir hayvan olarak algılanmamalıdır. İnsanın sahip olduğu bir derinlik vardır. İnsan, bu dünyaya sadece fiziki ve yaşamsal şartlarını dönüştürmek ve iyileştirmek için gelmemiştir. Onun, tekâmül ve varlıksal özü itibariyle diğer tüm canlılardan ayrılan bir mevcudiyeti vardır. [74]

İnsanın, hayvanlar ve diğer canlılar arasındaki üstünlüğü yalnızca tekâmül seyri değil, bilme yeteneğini kendinde barındırmasındandır. Yaşamsal üstünlüğü ise bir medeniyet kurma veya medeni olmasından değil; kendini bilmesinden ileri gelir. Dolayısıyla insanı, yalnızca maddi açıdan gelişmiş hayvan olarak algılayan düşünür ve aydınlar büyük bir yanılgıya düşerler. İnsan aynı zamanda bir değer varlığıdır ve hayatındaki insanî değerlerin yaratıcısıdır. Şüphesiz değer, insanın iç dünyasından doğar. Tabiatta bir karşılığı yoktur. Ancak değerler alanı, insan varlığının yaslandığı en yüce alandır, nasıl yok sayılabilir? Değerler alanından bahsedince hiç şüphesiz insanın, aynı zamanda ahlakî yöne sahip bir varlık olduğu akıllara gelmektedir. [75]

Değerler alanı ve insanın ahlaki boyutu öyle bir hal almıştır ki, bu uğurda insan yeri gelir kendi canını dahi feda etmeye taliptir. Çünkü değerler alanı fayda ile değil; ibadet ve itaatle harmanlanmış, kutsal bir alandır. İnsanın kendisi dışında gelişen bir olaya, bir eyleme, bir insana bakışı tamamen bu alan ile alakalı olarak şekillenmektedir. Değerler alanına mensup bir insanda, faydadan daha önemli ve kutsal belirleyiciler vardır. [76] Dolayısıyla değerler alanına mensup, ahlaki yönü bulunan bir insanın; tabiata, evrene yönelmesi ve onu şekillendirmesi de diğerlerinden farklı olacaktır. Böyle bir insan; hareket

[74] **Şeriati** (2012) s.32-36.
[75] **Şeriati** (2012).s.37-42.
[76] **Şeriati** (2012).s.32-56.

halinde, olgunlaşmaya yönelen, hiçbir zaman olan ile sınırlı kalmayıp, olması gerekene ulaşmaya çalışan, idealist ve ülkü sahibi bir insan olacaktır.

Kutsal kitabımız olan Kur'an-ı Kerim'in açık mesajı, insanın kendini gerçekleştirmesi gerektiği yönündedir. "De ki: Doğu da Batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola ulaştırır. Böylece biz, sizin insanlara örnek olmanız; elçinin de size örnek olması için sizi, orta bir ümmet kıldık.''(2/Bakara Suresi,142-143) İslam'da insan anlayışının derinliğini buradan anlamamız mümkündür. İslam; diğer tüm ideoloji ve düşünce tarzlarından farklı olarak (Hümanizm, Marksizm, Materyalizm, Liberalizm vs.) insanı çeşitli yönlerden, çok boyutlu olarak ele alır. İslam'ın insana vermek istediği bağımsız bir mesaj vardır. İslam, insanı Marksizm'den de farklı olarak ele almaktadır. (Rönesanstan sonraki Hümanizm anlayışı, din yerine yalnızca insanın sorumluluğuna bırakılmıştı. Tanrı aradan çıkarıldı. Tüm ateist akımlarda kutsal bir sözcük haline geldi.) Hümanizmden farklı olarak insan merkeziliğini, tevhit esasına dayandırdığı için insanı, biyolojik yaratılış aşamasında bir toprak olarak ele alırken; varlıksal olarak ele aldığında tanrıya yani kutsal ve aşkın olana yükseltmektedir. Marksizm'de ise insana dair tüm olgular ekonomik düzeyde açıklanarak, ahlaki tüm değerler maddi kazanca indirgenmiştir. [77]

İslam'da insan, maddesel bir varlık olmanın yanı sıra başka bir yaratılışa da sahiptir. İnsan Tanrı tarafından yaratılmıştır fakat insanın isyan boyutunun da olduğu unutulmamalıdır. İnsan cennet yazgısına isyanı koyarak, bir nevi ilahi belirleyicilikten sıyrılmıştır. Mutlak iradeden bağımsız olarak, kendi iradesini ortaya koymuştur. Böylece ilahi belirlenmişlikten kurtulan insan, özgürleşme yolunda kendi iradesi ile ilerlemiş olur. Yüce yaratıcı, tüm evrenin kabul etmeyip; yalnızca insanın kendi iradesi ile kabullendiği emaneti, insana yükleyerek onu özgür ve sorumlu kılmıştır. Melekleri de insanın önünde secdeye çağırarak insanın, diğer tüm yaratılanlardan üstün olduğunu bir kez daha ortaya koymuş olur. Böylece insan, kendi özgür iradesi ve sorumlu varlık yapısı ile ilahi emanetin taşıyıcısı ve yeryüzünün hâkimi olarak dünya yazgısını oluşturmaya başlar. Ta ki yeniden kendi iradesi ile Allah'a yönelene kadar. Modern döneme girildikten sonra ise insana dair, ona anlam kazandıran Tanrısal yönü ile insanın değerlerle donatılan, ahlaki yapısı göz ardı edilmiştir.[78]

[77]**Şeriati** (2012) s.114-118.
[78]**Şeriati** (2012) s.119-121.

İlahi ve kutsal olanın emanetçisi olan; halifelik makamına yükselen, irade sahibi, şuurlu ve tekamül seyrinde olan insan; yerini Tanrının himayesi ve tahakkümü altında, bilinçsiz ve şuursuz; ilahi belirlenmişliğe hapsolmuş bir figür olarak gösterilmeye başlanmıştır. "Tanrı, insanın üstünlüğünü zedeliyor, ona itaat insanın hürriyetinin sınırlandırıyor'' feryatları yükselmiştir. Ancak bu ne tezattır ki; Tanrıya kulluk etmekten kurtardıkları insanı, akabinde makineleşme, köleleşme, para, şöhret, güç, madde gibi daha pek çok, yeni tanrılara hapsetmelerini gölgeledi. Tanrı kavramı yok sayılarak, içi boşaltıldı. Bunun sonucunda kendilerine para, güç, tüketim, refah gibi sınıflara mensup olan yeni, maddeci bir ilahilik icat ettiler.[79] Bu insanın, kendi varlığını nasıl 'Esfel-i safilin'e yani aşağılık bir seviyeye indirdiğinin açık bir göstergesidir. Tanrının, insanın gücünü sınırladığı düşüncesi ile yok sayılması demek; insandaki ilahi boyutun da ortadan kaldırılması demektir. Bu da insanın manasız kalması, boşluğa düşmesi demektir. Tanrıdan yoksun olan alemde, Tanrısız kalan insan da açık olarak şuursuz, duygusuz, idealsiz ve iradesiz kalarak, değerler alanından yoksun bir hâl alacaktır. Tanrıyı insanın, toplumun ve ahlâkın temelinden çekip aldığınız takdirde; o insan, toplum ve ahlâk dağılmaya mahkûm olacaktır. Çünkü insan, yalnızca fizik dünyaya ait ve maddi boyutu olan bir varlık değildir.[80]

Madde boyutuna indirgenen insan için önemli olan tek şey aldığı haz ve lezzet olacaktır. Bu tarz bir insan için olaylar ve eylemler fayda sağladığı ölçüde önem arz edecektir. Oysa insanın bir başka özelliği de tavır alabilen bir varlık olmasıdır. İnsan, zevk ve sefa düşkünü olmanın aksine; düşünceleri, ülküsü, ideali ve eylemleri karşısında bir duruşu olan, bir amaç uğruna, değerler dünyası inşa eden ve bu uğurda can vermeyi göze alan bir varlıktır. Dolayısıyla kendi benliğini gerçekleştirmeyi başarmış insan, tavır alabilen ve tavır takınabilen bir varlık olarak karşımıza çıkacaktır.

Bu bağlamda Ali Şeriati'nin insan anlayışında, buraya kadar ele aldığımız önemli hasletler nelerdi? Onun insana bakışında ilk karşımıza çıkan önemli unsur, insanın bir bilinç varlığı olması ve bu bilincin farkındalığına sahip olmasıdır. İnsan bilinçli, şuur sahibi bir varlık olarak aynı zamanda özgür ve sorumlu da bir varlıktır. Bu, onun tercih yapabilme gücü ve yeteneğine sahip olduğunun açık bir göstergesidir. Şeriati'nin insana dair belirttiği önemli diğer özellik ise onda yaratıcı bir yön bulunmasıdır. İnsan, Tanrı'nın kendisini bu fıtrat ile donatmış olması sebebiyle, alemde yaratıcı güce sahip olan bir varlık

[79] **Şeriati** (2012) s. 126-130.
[80] **Şeriati** (2012) s.130-134.

olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özellik aynı zamanda insanın sanatçı yönünü de gözler önüne sermektedir. İnsana dair tüm bu özellikler, beşeri insanlaştıran unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Ali Şeriati, bu yönlerden bağımsız ve habersiz yaşamaya çalışan her insanın, sadece beşer olarak kalacağını önemle vurgular.

Beşerin, insanlaşma sürecine adım atmadan; bu evreye geçmeden yalnızca beşer olarak varlığını idame ettirmeye çalışması onu, değerlerden yoksun bir tabiat varlığı haline getirecektir. Böyle bir varlığın, kendi varoluşunu gerçekleştiremeyen, aciz bir varlık olarak konumuna düşmesi kaçınılmazdır. Burada bahsettiğimiz ve büyük önemli arz eden diğer unsur da kendini gerçekleştirme'dir. İnsanın özgür ve irade sahibi bir varlık olarak kendini gerçekleştirmesine engel olan faktörler yer almaktadır. Şeriati, bunları insanın zindanı olarak adlandırır ve 4 bölüme ayırır. Özgürlük, insan için her dönemde ve her şartta vazgeçilmez bir tutku olarak karşısına çıkar. İnsanın dört zindanı, onun özgür bir varlık olma yolundaki en büyük engelidir. İnsan; bir zindandan diğerine geçerken deyim yerinde ise adeta 'Özgürlük!' nidaları atmaktadır.[81] İnsan denen varlığın; özgür ve sorumlu bir varlık olarak kendini gerçekleştirmesine engel olan bu zindanlar nelerdir? İnsan bu zindanlardan nasıl kurtulur? Gibi soruların yanıtlarını Ali Şeriati cephesinden ele alacağız.

İnsanın dört zindanı: Tabiat, toplum, tarih ve benliktir. İnsan tabiat zindanından kurtuldukça, tarih alanına adım atmaktadır. Yani bu, bir zindandan kurtulup; bir başka zindana adım atmak olarak görülebilir. Tabiat, saf hali ile insanı kısıtlayan ve engelleyen bir alandır. İnsan yaratıcı kudreti ve bilme gücü sayesinde; (İnsan bilen bir varlıktır demiştik) bilim ve teknolojiyi kullanarak tabiatın kendisi üzerindeki tahakkümünü azaltır hatta yok edebilir. Tabiata hükmederek; onu dönüştürür ve değiştirir. Tabiat zindanından kurtulan insan kendisi için yeni bir toplum inşa ederken bu sefer de toplum onu her yönden çevreler, kuşatır ve baskı altına alır. Toplum zindanı; insanı geliştirirken aynı zamanda değiştiren bir zindandır. İnsanlığı ister istemez peşinden sürükleyerek, kitlelere yön verebilecek bir güç halini alır. Bu açık olarak insanın toplum karşısındaki acziyetinin bir göstergesidir.[82]

Toplum insanı, daha modern, büyük, daha saygıdeğer bir hale ulaştırma gayretine çıktıkça; insanlar arasında küçük, mikro diyebileceğimiz türlü türlü zindanlar oluşmaktadır. Bunlara verilebilecek en önemli örneklerden biri sınıftır. Sınıf, toplum

[81] **Şeriati** (2012) s.157.
[82] **Şeriati** (2012) s.157-158.

zindanı içerisinde gelişen; mikro düzeyde gibi görünmesine rağmen insanı hazcılığa, tüketim düşkünlüğüne vs. gibi etmenlere sürükleyebilen korkunç bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum, insanı ne kadar etkisi altına alır ise o kadar insana hükmeder. Öyle ki insan sadece kendi kişilik ve şahsiyetini belirleyememekle kalmaz, bunun yanında yaşam tarzını, çevresini, sosyal ilişkilerini şekillendiremez; ailesine, çocuklarına da yeterli eğitimi veremez. Toplum artık gerçek insan; insan ise onu kendisinde yansıtan bir ayna olmaya başlar. [83]

Tarih zindanında ise kastedilen şudur: Tarih, insanı sarmalayan ve belirleyen bir yapıdadır. Tarihin determinist yaklaşımını yani nedenselliğini kabul ettiğiniz takdirde onun belirleyiciliğini de kabullenmiş oluşunuz. Oysa insan bilinç sahibi, iradeli bir varlıktır. Tarihin deterministliği kabul edildiği takdirde insanın yapıp etmelerinin hiçbir önemi kalmaz. Fakat insan tarih bilimi sayesinde bu zindandan kurtulabilir. Ali Şeriati, tarihsel determinizme inanır.

Fakat onun tarihsel determinizmden kastettiği şudur: 'Tarih, zamanın bozulmaz ve sürekli ileriye dönük bir yönü olarak belirli unsurların, faktörlerin etkisi altında kalmaktadır. Bu belirlilik bir zorlayıcılık değildir.' Tarih içindeki insan, nehrin içinde yaşayan bir balığa benzer. Nehir akıp giderken farklı yerlere takılabilir; hatta belki nehrin tersine doğru yön alabilir. İnsan da tıpkı böyledir. Yaşamı boyunca bilimsel kanunların etkisi altında kalır; fakat yine aynı insan seçme konusunda yaşamına son verebilmeyi düşünebilecek kadar sınırsız bir özgürlüğü elinde barındırır. Bu sebeple tarih, insanın zindanı olabilme konumunda iken; yine insan kendi seçim ve tercihleri ile tarih bilimini oluşturarak, ilim sayesinde bu zindandan kurtulabilmektedir. Öyle ki insan değişmekte ve oluşmakta olan bir varlıktır. Bazen bu değişimde insan, yerine tarih rol alır. Nitekim tarih, insanı yarı vahşilikten alarak modern bir insan konumuna ulaştırabilen bir araç olarak da önem taşıyabilmektedir.[84]

İnsanın varoluş gayesini tamamlaması ve insanlaşma sürecini yaşamasına engel olan zindanlardan sonuncusu ise benlik zindanıdır. İnsanın bu zindanlardan çıkışı bir varoluş sorunudur. Ali Şeriati'nin benlik zindanından kastı; insanın arzu, tutku, duygu, şehvet ve eğilimleridir. İnsan diğer üç zindandan(tabiat, toplum, tarih) bilgi ile kurtulurken; bu zindandan ancak din, ahlak değerler sayesinde kurtulabilir. Bunların yanı sıra Ali

[83] **Şeriati** (2012) s.157-159.
[84] **Ahmedî, Hamid** Şerieti der Cihan,Neqş-e Doktor Elî Şerieti der Bîdârgerî-ye İslamî (Çeviren: Demirkıran, Yasin (2019) Dünyada Ali Şeriati, 2.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s. 133-135.

Şeriati'de insan, dini boyutu olan bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphe yok ki din, insanı kendisi ve evrenin varlığı hakkında düşünmeye yönelten bir alandır. İnsanı görünenin ardındaki hakikati bilmeye sevk eden bir alandır. İnsan, dini boyutu sayesinde var olana alışmak yerine; hakikati aramak ve bilmek ister. Bununla beraber tüm dinlerin bir getirisi olarak kurtuluşa ermeyi ümit eder. Dolayısı ile insan, tüm davranış ve eylemlerinden sorumlu olan, özgür bir varlıktır. İnsanın toplumsal konumu, seçim ve tercihleri hiçbir tarihsel, toplumsal ve kalıtımsal belirlenimin ürünü olmamakla beraber yalnızca kendi seçim ve tercihinin bir sonucudur.[85]

Birey, kendi varlığını kalıtım yolu ile elde eden, belirlenmiş ve yaratılmış bir varlıktır fakat insan kendi kendisinin inşa edicisidir. Birey ve İnsan /Beşer ve İnsan. Birey ve beşer olmak ayrı; insan olmak apayrı bir durumdur. Ali Şeriati'nin düşünce dünyasında insanın var olması çok önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki varlığın; insan zihnine yansıyan tasviri bir süre sonra yine o insanın eylem ve davranışlarına; inancına, yaşam tarzına, bireysel ve toplumsal hayatına doğrudan etki etmektedir. Yani biz insan olarak nasıl isek, bir süre sonra dünyayı da o şekilde görmeye başlarız. Meydana gelen tüm dünya görüşü ve ideolojiler de işte tam bu noktada yani insanın varlığa, evrene, dünyaya dair algısı ve yaklaşımı ile oluşmaya ve şekillenmeye başlar. İnsanın zihnindeki bu varlık, evren ve dünya tasvirinden sonra bir toplum tarzı şeklinde oluşmaya başlar. Yani insanın varlığa dair algısı, yaklaşımı bir amaç içinde; şuurlu ve bilinçli bir yaklaşım ise ortaya çıkan ideoloji, fikir, düşünce tarzları ve toplum da doğal olarak bir amaç ile şekillenmiş, gayesi olan, hedef barındıran bir olgu oluverir. Oysa insanın gönlünce eğlenmesi, gününü gün ederek vakit geçirmesi, haz ile dolu bir varlık olarak yaşamını sadece dünyevi şekilde sürdürmek istemesi elbette akli ve vicdani dünya görüşüne sığan şeyler değildir. Dolayısı ile insan; evren, dünya, varlık, toplum karşısında nasıl şekil alırsa; tüm bunlar yine aynı şekle bürünüverir.[86]

İslam'ın insan anlayışına göre insanlık fıtratı tevhit üzerinedir. Şirk (bozulma) daha sonra ortaya çıkmıştır. Şirkin ortaya çıkması ile de iki tür insan ortaya çıkmıştır; şirke inanan ve tevhide inanan. Şirke inanan insan; aşağılık insandır. Tevhide inanan ise yüce insan konumundadır. Şu halde düşünülecek olursa bu iki tür insanı yaratan, iki tür Tanrı anlayışı olması gerekmektedir. İşte tüm bu ikircikli düşünce, ikiliğe tapma şirkin ürünü

[85] **Şeriati** (2012) s.257.
[86] **Şeriati, Ali** Cihanbini ve İdeoloji (Çeviren: Çamurcu, Kenan (2011) Dünya Görüşü ve İdeoloji , 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.54-59.

olarak ortaya çıkmaktadır. İki kutupluluk, iki yaratıcıya tapma vs. bunlar sayesinde artık insanlığın birbiri ile iletişimi ve irtibatı yoktur. Çünkü insanlık (Habil ve Kabil olayından sonra) şirk ile ikiye bölünmüştür. Oysa şirkin aksine ilahi tevhit anlayışında birlik söz konusudur. Yani tevhidin insan anlayışında; insan ile evren birlik ve bütünlük içerisindedir. Şirkin aksine tehvit inancı evreni hayır ve şer olarak ikiye bölmez. Şirkin düzeninde ise husumeti meşrulaştırmak ve yaygınlaştırmak isteyen kabilci anlayış hakim olmaktadır. Bu bağlamda şirk yönünü seçen insan, aynı zamanda kabilci anlayışa mensup düşünceleri benimseyen insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir insan, oluş değil; bozuluş yönündeki insandır. Dolayısı ile bu düzene mensup insandan, kendi varoluşunu ve tekâmülünü gerçekleştirmesi beklenemez. Ali Şeraiti de bahsettiğimiz tüm bu esaslara paralel olarak, gerek evren görüşünde, gerekse insan anlayışında bozulmayı değil bütünlüğü ve vahdeti savunan; yıkıcı değil yapıcı olan tevhidi ilkeyi benimsemektedir. Çünkü insan; fıtrat olarak, özü itibari ile sapkınlık üzere değil, tevhit üzere yaratılmış, yoğrulmuştur.[87]

İnsanın belirtilmesi gereken diğer bir yönü de iman'dır. İman; insanın tüm benliğini kuşatacak güçtedir. İnsan, iman ile çepeçevre kuşanır. Ancak bu kuşanma şuursuz ve billinçsiz değil; aksine bilinçli, iradeli bir yönelim ile oluşmuştur. Bu bağlamda iman, insanın iradi olarak, bilinçli bir şekilde teslimiyetidir de diyebiliriz. İnsan bilinçle, yönelir; iyice araştırır, seçim yapar, inanır ve iman eder. Tüm bu aşamalar aynı zamanda insanın tekâmül aşamaları arasında yer almaktadır.[88] Ali Şeriati, insan anlayışını ele alırken bize, insanın özelliklerine dair genel bir çerçeve sunduktan sonra ideal insan tanımı yapar. Onun ideal insan tasavvurunda, ideal insanın amacı, manâsı nedir? Nasıl oluşur ve hangi yönde ilerler? gibi soruların cevaplarını açıkça bulmak mümkündür.

İdeal insan; istikamet üzere olan insandır. İstikameti olmayan bir insan, hiç şüphesiz ideal insan olma yolundan sapacaktır. İdeal olmayan insan ise insan olmanın haricinde, düz bir şekle dönüşür. Halbuki insan düz, sığ bir yapıda olmanın aksine; sürekli bir olma halindedir. Şu halde ideal insan, bir oluş halinde ve istikamet üzere olandır diyebiliriz. İstikâmet üzere, aşkın yöne sahip insan, aynı zamanda hayvanî yönü ile bir beşerdir.

[87] **Şeriati** (2011) s.59-62.
[88] **Şeriati** (2011) s.54-83.

İnsanın aşkın yönü, onun ideal insan olan yönüdür. Ondaki bu aşkınlık, insanı ideal insan seviyesine ulaştıran en önemli fazilettir.[89]

Kur'an-ı Kerimde de insandan bahsedilirken, insan iki şekilde ele alınır: "Beşer ve İnsan/ "Beşer ve Âdem" Beşer ve İnsan dendiğinde Felsefi Antropolojinin konusu olarak insanın yaratılış ve varoluş hikâyesi ele alınır. İçerisine toplumsal sınıf, bilimsel ve nesnel maddi antropoloji girer. Ancak Beşer ve Âdem hadisesi konuşulduğunda insanın tür olarak genel hakikatinin kıssası ele alınır. Beşer antropoloji bilimi ve tarihidir. İnsanın neyden yaratıldığını, tarihsel aşamalarını, varlık sahasını, bilimsel ve nesnel olarak ele alır. Âdem ise; felsefi açıdan insandır. Antropolojik felsefe, insan denen varlığın özü itibari ile hakikatini sorgulayan ve ele alan bir disiplindir. Bizim hatamız ise beşer ve âdemi aynı görmemizdir. Oysa beşer ve âdem yaratılış bakımından tamamen farklıdır. Beşeri bakımdan bir insan anlatılırken onun bilimsel olarak yaratılışı ele alınır. Kur'an-ı Kerim'de beşerî insan anlatılırken "O insanı alaktan yarattı."(Âlak 96/2) diyor. Oysa insanın yaratılışında diğer yerde de âdemle ilgili bahis geçer. Bu da insanın bilimsel değil; felsefi yaratılış olan yönüdür. "Hani Rabbin meleklere muhakkak ben yeryüzünde bir halife (bir insan, Âdem) yaratacağım." demişti. (Bakara/30) Burada insana hilafet makamı verildiğinden bahsedilir. Melekler itiraz etti ve "Yeryüzünde bozgun ve fesat çıkarıp kan dökecek birini mi yaratacaksın? Dediler. İşte bu insanın beşer değil âdem kısmıdır.[90] (Bakara/30)

Yani insan bir yönü ile fesat çıkarabilecek yapıya sahiptir. Allah onlara "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."(Bakara/30) Diye karşılık verdi. Beşer olmanın haricinde insanın, Âdem olarak ele alınması ve insani boyutunun yaratılışı burada anlatılmaktadır. İnsan bir yönü ile ilahi kudreti ve halifelik makamını kendisinde barındırırken; diğer yönü ile de kan dökücü ve fesat çıkarıcı güce sahiptir. Bu bize yalnızca insan denen varlığın hayvanlardan daha aşağılık bir seviyeye inerek yeryüzünde bozgun ve fesat çıkarabileceğini gösterir. Yine aynı insan halifelik makamına kadar yükselerek ve yaratılanların en üstünü konumuna çıkabilir. İşte bu beşerin değil; insanın, âdemin hakikatidir.[91] Bu kısımdan çıkaracağımız hadise; beşer ve insan/âdem ayrımını iyi yapmamız gerektiğidir. İdeal insan olma yolunda beşer; kendi tercihi doğrultusunda istikamet üzere ilerlerse hayvanî yönünü

[89] **Şeriati** (2011) s.196-200.
[90] **Şeriati** (2011) s.201-207.
[91] **Şeriati** (2011) s.196-209.

saf dışı bırakarak aşkın olan kutbuna yönelecektir. Bu da onu ideal insan konumuna ulaştıracaktır.

İnsan, hayatın kalıplarından çıkıp, kendisini ve evreni genişletebilen tek varlıktır. Ölümün dışında varlığının tüm halkalarını, yaşamını, çevresini, evreni ve hatta diğer varlıkları geliştirip dönüştürmeyi başarmış bir varlıktır. Bu onu ebedi kılan en önemli özelliktir. Ebedilik, yani sonsuzluk fakat sonsuzluktan kastedilen insanın ölümsüz bir varlık olması değildir. Ölümsüzlüğe doğru yol alabilen tek varlık olması onun en büyük özelliklerindendir. İnsan bu yönü müspet bir çizgide kullandığı ölçüde yükselebilen, aşkın yöne ulaşabilen bir varlıktır. Beşeri yöne kapılarak aldanan; zalim ve cahil yönünü tercih ederek, hayvanî seviyeye düşen insan düşüşünü nasıl engelleyecek, düştüğü yerden tekrar nasıl doğrulacaktır? Allah'a dönüş yeniden nasıl olacaktır? Kur'an da insandan bahsedilirken bir yönü ile zalim ve cahil diğer yönü ile de aşkın değerlerle donatılmış, emaneti sahiplenmiş kimse olarak bahseder. İşte insan yola koyularak, Allah'a yönelerek ve ibadet ile düştüğü yerden yeniden doğrulacaktır. (Burada Ali Şeriati ibadeti yola koyulmuş insan manâsında ele alır.) Bir anlamda istikamet üzere olan insan demektir. Bu insanın kendisini inşa ediş sürecidir. Düşüşte olan ve geri dönen insan kendisini inşa sürecine ibadet ile girer. İbadet, insanın doğru olana yönelmesi, yola koyulması demektir. Şüphe yok ki insan bir yönü ile itaat edebilen bir varlık olabilirken; diğer yönü ile de isyan edebilen bir varlık olabilmektedir. İbadet, onun itaat etmesini sağlayan en önemli unsurdur. Dünya hayatı ise insan için ancak bir ziraat olabilir. İnsan dünyada ne ekerse karşılığını o şekilde alır. İtaat veya isyan etmek kendi elindedir. Çünkü insan (âdem) Allah'ın emrine isyan edebilen bir hayvandır. Yani insan, tercih ettiği eylemlerin, tercih ettiği amellerin sonucunu yaşar. Sorumlu olma durumu da buradan tezahür eder. Tercih eder ve neticesinde bir sorumluluk alır. Sonsuz yaşamında sürdürecek olduğu konumunu da (cennet/cehennem) yine kendi eliyle belirleyecek olan yalnızca insandır.[92]

O halde insanın var oluşunda bir balçıktan oluşmuş yön; bir de ilahi yön mevcuttur. Balçıktan ilahiliğe doğru yol almak insanın kendi elindedir. Bu aslında doğal bir süreçtir yani insan doğası, yaratılışı yani fıtratı gereği bu yönü tercih etmeye, kemale ulaşmaya meyilli bir varlıktır. Peki bunun içine gerekli olan nedir? Bir yol olması gerekir.

İnsanın istikamet üzere bu yola koyulması, ibadet etmesi (İbadet; bir anlamda Ali Şeriati'nin tanımı ile insanın yola koyulmasıdır.) ve bilgi sahibi olması gerekmektedir.

[92] **Şeriati** (2011) s.212-215.

İnsanın bilgi sahibi olarak, şuurlu bir bilinç ile bu yöne yol alması gerekir. Bilinç burada hikmet mertebesine yükselir. Ali Şeriati'de istikamet; imamet anlamını taşır. İmamet kavramını konunun daha anlaşılır kılınması bakımından açıklayacak olursak; imamet, Ali Şeriat'de sanılanın aksine yalnızca on iki imamın değerli, mukaddes olduğuna dair bir görüş benimsemekle kalmayıp, İslâm'ın gayelerini gerçekleştirmek yani dini kurallar ile insanlığı yükseltmek, tekâmül seviyesine ulaştırmak için gerekliliğe işaret eder. Aynı zamanda toplumda adalet düsturuna ehemmiyet veren imamet kavramı, toplumsal adaleti gerçekleştirmek adına, toplumsal sorumlulukları da içerisine alan bir öğretidir. Dolayısıyla Ali Şeriati'nin Şii görüşe sahip bir düşünür olması sebebiyle, imamet kavramı özel bir anlam taşımaktadır. Çünkü imamet, Şii'liğin inanç esaslarından biri'dir.[93] Bu husus, Ali Şeriati'yi Şiilik içerisine hapseden merkezi bir öğreti olarak da değerlendirilebilir.

İmamet; ileriye dönük bir yol alma, yürüyüş manâlarını içerisinde barındıran bir mefhumdur. Dolayısıyla gidilecek yolun adı da din olarak karşımıza çıkar. Bir yoldan diğerine gitmek için yani dine ulaşmak için gerekli olan en önemli şey bilgidir. İnsan, hikmet (yani bilinçli bir yöneliş) ve bilgi ile imamet alır. Gidilecek yolun adı ise din'dir. İnsanın kendinden başlayıp bu merhaleleri aşarak başka bir kendine ulaşması yani 'ilahi ben'e ulaşması; miraçtır. İnsanın 'balçık'tan, 'ihlâs'a dönüşmesi. (İhlâs burada halis ruh anlamı taşımaktadır.) İnsanın mutlak anlamda kutsallığa bürünmesidir. İnsan; fıtratı gereği bir yönü ile ilahi olana yönelerek tekamül seyrine adım atarken, diğer yönü ile de arzu ve isteklerine kapılmak suretiyle, onların kendisini yönetmesine izin vererek, yaratılmışların en aşağısı konumuna düşebilmektedir.[94] Bu şu demektir: Nasıl ki insanın diğer yaratılmış varlıklara karşı üstün, ilahi bir yönü var ise; yine aynı insanın fıtrat itibari ile bataklığa meyilli bir yönü de vardır. Bunun seçimi insanın kendi elindedir ve insan, kendisine engel olmaz ise o bataklığa saplanır gider.

Ali Şeriati'nin insan anlayışını ele alırken insana etki eden, kendi deyimi ile insanı aline eden, bizim bildiğimiz tanımıyla yabancılaştıran etmenlerden de bahsetmemiz gerekmektedir. Ali Şeriati, alinasyonu; bozulma ve insanın kendine yabancılaşması olarak ele almaktadır ve alinasyon onun için önemli bir problem alandır. Alinasyon; 'aline' kökünden gelmektedir ve insana cin girmesi manasını taşır. Bu sebeple eskiden aklını yitiren, kendisinden uzaklaşan kimseler için aline oldu; içine cin girdi denmiştir. Kelime

[93] **Şeriati, Ali** Ali (Çeviren: Dursunoğlu, Alptekin (2012) Ali, 3Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.401.
[94] **Şeriati, Ali** Cihanbini ve İdeoloji (Çeviren: Çamurcu, Kenan (2011) Dünya Görüşü ve İdeoloji, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s226-227.

anlamının dışında alinasyon; insanın kendisini, benliğini kaybedecek derecede kendisinden uzaklaşması, yaratılış ve varoluşsal olarak kendi gayesini yitirmesi anlamına gelir. İnsanın bozulması, insan dışı bir kimlik ve kişilik kisvesine bürünmesi demektir. Günümüz insanını da bozan, tehdit eden, insanın yabancılaşmasına sebep olan etmenler mevcuttur. Eskilerin deyimi ile insana cin girmesi olarak tanımlanan yabancılaşma hususuna günümüzde cin yerine, makine örneği gösterilebilir. Çok boyutlu ve çok yönlü olan insanın, modern dönemde tek boyutlu bir hale indirgenerek, yalnızca mantıksal kalıplara sığdırılmak istenmesi, bununla beraber makineleşmenin artması yabancılaşmaya sebep olan etmenler olarak oluşmaktadır. Ayrıca uydurma ve bozuk dinler, büyü, şirk, züht, bahsettiğimiz makinizm, sınıfsal düzen, aşk ve iman, (evet aşk ve iman da aşırıya kaçtığı takdirde insanı yabancılaşmaya sevk eden, bozan etmenler arasına girmektedir.) bilgi hastalığı ve kitap hastalığı, para, medeniyet, hedef, toplum, materyalizm, idealizm gibi etmenler insanı yabancılaşmaya sevk eden yani bozan unsurlardır.[95] Gerçek yani ideal insan ise; dışsal bir varlığı olan, mutlak irade karşısında kendi iradesi bulunan, kendine ait bir özü olan ve bununla birlikte tabiatın, toplumun, tarihin, evrenin kuralları ve tahakkümü karşısında kendi kurallarını oluşturabilen, itaat eden, aşkın bir öze sahip olan varlıktır.

İnsan bir beşer varlığı iken mecazi ben'dir. Ne zaman ki şuurlu bir bilinç ile kendine yönelerek, içindeki tarlayı sular ve benliğinde taşıdığı değerler ile insan olmanın gereklerini gün yüzüne çıkarırsa o zaman mecazi ben'den kurtularak hakiki ben (ideal insan) olma onuruna ulaşacaktır. "Kad efleha men zekkâhâ - Nefse ve onu düzgün bir şekilde şekillendirip, ona kötülük duygusunu ve takvasını ilham edene andolsun ki, nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir."(Şems Suresi 7-9) Görüldüğü gibi Kutsal Kitabımız Kur'an-ı Kerim'de de bu durum ayetle bildirilmiştir. Yani Hakiki, gerçek ben her insanda mevcuttur. Yeter ki insan onu açığa çıkarmasını bilsin. Göstermelik, yalancı, mecazi ben; aşkın, hakiki ben'e feda edilir. Ben'in biz uğruna reddedilmesi ise kişinin ilahi ben'inin Allah'a yöneltilmesi ile meydana gelir. Yani ben mecazi, yalancı ben'imi biz için feda etmiş isem, hakiki ben'e ulaşma adına, kutsal bir şey yapmış olurum. Bu hem ilahi bir yöndür, hem de aşkın insanî bir özdür. Bu yüzden İslam'da insan; Allah'a ulaşmak için onun nurunda yok olmaya gönüllü olandır.[96]

[95] **Şeriati, Ali** İslam Şinasi I (Çeviren: Kırlangıç, Hicabi (2011) İslam Bilim I,1. Baskı , Ankara, Fecr Yayınları) s. 258-259

[96] **Şeriati** (2011) s.290-311.

İnsan; bu âleme fazla bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun varoluşu, içinde bulunduğu varlık sınırlarını aşar. Varolan her şey sınırlıdır ve bir şekilde sona erer. Fakat insan devam eder. Bu bir anlamda sonsuzluk kapısını aralamaya çalışmaktır. Dolayısıyla böyle bir yapıya sahip insanın, kendisini yeryüzünde yalnız ve gurbette hissetmesi kadar doğal bir şey olamaz. Yalnızlığa kapılmış ve düşmeye meyilli olan insanı kurtaracak olan dindir. İnsan, dini boyutu olan bir varlıktır demiştik ve buraya tekrar geri dönüyoruz. Din; insanı topraktan alarak, aşkın olana yani ilahi olana geri döndürür. İnsanın fazlaca kutsallık yüklediği dünyevî hayatı, ahiret hayatına çevirebilen bir husustur.

Peki dinin insanlara hakikati verip vermediğini nerden anlayacağız? Ali Şeriati'de, sahih din ancak rehberimiz olan Kur'an-ı Kerim'e dönülerek oluşturulmalıdır. Müslümanları yeniden, yeni bir ruh ile İslam'a dönüşü bir öze dönüş'tür. Müslüman insan; öze dönüş ile yepyeni, bilgi ve uyanıklıkla, bilinç ile yoğrulmuş; geleneksellikten uzak bir din anlayışı, canlı İslamî yorum ile karşılaşır.[97]

Gelenekselleşmiş bir din; insanı uçuruma sürüklemekten başka bir şey değildir. Gelenekselleşmiş bir dinde insanlar, yaratıcının ne dediğine veya kutsal kitabın vermek istediği mesajı yok sayarcasına, kendi bildiklerini okumaya devam ederler. En korkuncu da bunu hayatlarına tatbik etmeleridir. Kur'an-ı Kerim okunurken Kur'an okumayı bilmeyen, dahası Kur'an'ın ne anlatmak istediğini anlamayan, bir insana 'Hafızın sesi güzel miydi?' diye sormaktan başka geriye ne kalır? Ali Şeriati'nin geleneksel dine karşı çıkarak verdiği bir başka örnek de namazdır. İnsanlar, ilahi emri yerine getirdiklerini düşünerek günde 5 vakit namaz edâ ederler. Fakat nasıl? Bunu sportif bir faaliyetmiş gibi görerek; her gün aynı hareketlerin yapılması, aynı sûrelerin anlamları bilinmeden okunması insana ne kazandırır? Böyle bir insan kendisini sürekli aynı biçimlerde görerek seyreden çocuğuna ne kazandırır? Bunları bilinçli bir şekilde düşünmemiz gerekir. Yapılan tek şey anlamı bilinmeden okunan sureler ve eylemlerdir. Şeriati bu örneği verdiğinde herkes karşı çıkar ve onu din düşmanı olmakla suçlarlar. O, insanlara 'Sakın ha namaz kılmayın, namaz kötüdür!' demez. Onun düşünce tarzında ve hayatında uygulamaya çalıştığı şey bilinçle, irade ve en önemlisi bilgi ile insanların eylemde bulunması gerektiğidir. İnsanlar bilgisizce, cahilce sadece ilahi emir olduğu için nedenini tam olarak kavramadıkları şeyleri

[97] **Öçal, Şamil** (2013) 'Ali Şeriati'de Modernizm ve Gelenek': Demirkol, Murat (Editör) (2013) Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati Sempozyumu, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, s.221.

din adına yaparlar. Ali Şeriati'nin şiddetle karşı çıktığı ve anlaşılmayı bekleyen nokta budur.[98]

Ortada anlaşılmayı bekleyen bir mesaj var; fakat insanlar o mesajı anlamaya çalışmak ve hayatlarına uygulamayı tercih etmek yerine; gösteriş uğruna sözde Müslümanlık ile dinlerini dört dörtlük yaşadıklarını sanırlar. Bir insan için, Müslüman için daha acı verici bir durum olamaz. Bir dini, sadece yaşıyor gözükmek veya yapmış olmak için ele almak; onun vermek istediği mesajdan yoksun olmak, gelenekselliğin bir getirisidir. Şeriati'nin geleneksel dine getirdiği eleştiri tam da bu noktadadır. Din ancak Kur'an'ı Kerim'e dosdoğru bir şekilde yönelerek anlaşılabilir. İnsanlar ancak bu sayede bir öze dönüş sağlayabilirler. Şeriati insan konusunu, insana dair özellikleri, neliğini ve insanın sınırlarını ele alırken; insanın toplumdaki misyonu haline gelmiş olan aydın insan dediği insana da büyük sorumluluklar yüklemiş ve çerçevesini çizmiştir. Aydın insan; içinde bulunduğu evrende, toplumda ve tarihsel zaman diliminde insanî varoluşunun ve konumunun şuur ve bilincini kendinde taşıyan kimsedir.[99]

Bu şuur, beraberinde ona bir sorumluluk yüklemektedir. Aydın insana, beraberinde sorumluluğu yükleyen bu bilinç durumu; Allah'ın insana yerleştirmiş olduğu ilahilikten, nurdan kaynaklanmaktadır. Bu tür bir bilinç, insanda imanı açığa çıkarır ve sorumluluk duygusunun oluşmasına sebep olur. Aydın insanın misyonu ve sorumlu olduğu şeyler;

İslam'da peygamberlerin vazife edindiği şeyler olarak karşımıza çıkmaktadır. İkisi de insana ilahi bir şuur ve öz bilinç kazandırmayı hedefler. Aydın insan, ayırt edici bir özelliğe ve bilinçli bir yönelim ile sahip olunan ideolojiye sahiptir. Ali Şeriati, entelektüel insan ve aydın insanın ayrımını da bu noktada yapar. Entelektüel insan; bilim insanı, eğitim almış bir üniversite hocası, iyi yetişmiş bir doktor veya öğrenci olabilir; fakat bir fikriyata sahip değildir. Aydın bilinçlice bir fikriyata sahip kimsedir. Aydın, bu bilinç sayesinde sorumluluk alabilendir. Bu sorumluluk ve kendine özgü bilinci sayesinde içinde bulunduğu topluma, insanlık tarihine yön verebilen, kılavuz olabilen ve kitleleri yönetebilen bir vazifeye sahiptir.[100]

İnsanın en belirgin diğer özelliği kendinden haberdar olmasıdır. Tekâmül edebilen bir varlık olması paralelinde; bilinç ve bunu kullanabilme özelliğine sahip bir varlıktır. Sonuç

[98] **Şeriati, Ali** Cihanbini ve İdeoloji (Çeviren: Çamurcu, Kenan(2011), Dünyagörüşü ve İdeoloji,1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.89.
[99]**Şeriati** (2011) s.89.
[100]**Şeriati** (2011).s.90.

olarak kendisine tahakküm eden varlıklara ve tabiata galip gelmeyi başaran bir varlık olmuştur. Bu da onun 'insanlık' serüvenidir. İnsanın özgür olması da onun bir başka özelliğidir ve tümü birbiri ile ilişkilidir. Özgürlük potansiyel olarak insanda mevcuttur, diğer tüm özellikler gibi onu da kendinde barındırır. Kendinden haberdar olan insan, kendisini bilen insan aynı zamanda özgür bir kimsedir. İnsan kendini bilme ile varoluşunu gerçekleştirmektedir. Kendini bilme bunun en üst evresidir. Fakat burada belirtmemiz gereken önemli bir husus vardır o da şudur: Kendini bilme, insanın diğer özellikleri gibi doğuştan ona ait bir özellik değildir. Bu tamamen insanın, kendi dışındaki evrene ve varlığa yönelimi ile diğer varlıklarla yürüttüğü ilişki sonrası açığa çıkabilecek bir durumdur. İnsan başkası ile ilişkileri sayesinde ben' e ulaşır. Başkasını tanımak demek aslında kendini tanımak demektir. Nitekim İslam'da da bu konu ayetlerle temellendirilmiştir: "Birbirinizi tanımak için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık."(Hucurat/49:13)[101]

İrade, sorumluluk ve özgürlük bunlar birbirlerini beraberinde getiren kavramlardır. İnsan iradeli bir varlıktır dolayısıyla sorumludur. Sorumluluğu ölçüsünde de özgürdür. İrade, insanın seçim ve tercih yapabilen yönünü gösterir. Şimdi tüm bu kavramlar yani bilme, irade; seçim yapabilme ve özgürlük başka bir kavramı meydana getirecektir ki o da yaratmadır. Diğer tüm kavramlarda olduğu gibi yaratma kavramı da Ali Şeriati tarafından oldukça önemli görülmektedir.

Yaratma; insanın kendine bir hedef belirlemesi ve hükmetmesi; alet yapmasıdır. Önce hedef belirler ve sonra bu hedefi gerçekleştirmek için araç kullanır. İnsanın, insanlaşma sürecindeki üç temel ve önemli noktası: Bilinç, özgürlük ve yaratıcılıktır. İnsanın, tekâmül evresi bu üç aşamayla alakalıdır. Beşer olan, tekamül sürecine dahil olan değildir. Tekamül sürecine dahil olan ancak insan'dır. Beşer, insandan farklı olarak yalnızca iki ayağı olan ve yeryüzünde yürüyen bir varlık olarak tanımlanır. Beşer; tıp biliminin, psikolojinin, fizyolojinin bahsettiği var olan doğal varlığın ta kendisidir aslında. İnsan, beşerden farklı bir şeydir. İnsan için seçici, özgür, bilinçli ve şuurlu bir irade olmadıkça bilginin imkânı, yaşamanın imkânı, yaratıcılığın ve özgürlüğün imkânı yoktur. Yukarıda ele alınan üç unsur sebebiyle (Bilinç, özgürlük, yaratıcılık) insan, diğer yaratılanlardan üstün özelliklere sahiptir ve kendisinde ilahilik barındırır. İnsan ile Tanrı arasındaki fark, gücü nispetindedir. Allah mutlak, ilahi yaratıcı olması hasebiyle, elbette ki insan onunla kıyaslanamaz ve

[101] **Canatan** (2013) s.312.

insan; Allah'ın tecellisi olan bir varlıktır. İnsan, ondan üstün olamaz. Allah ancak insana üstünlük verendir. Allah'ın insana üstünlük vermesi, onu yeryüzünde halife kılmasından ileri gelmektedir. Başka hiçbir Hümanist öğreti insana bu üstünlüğü tanımaz.[102]

Allah insanı iki boyutlu yaratmıştır. İnsanın iki boyutlu olması yani balçık ve çamur gibi nakıs yöne sahip olmakla birlikte, onda ilahi bir yön de bulunur. Bu, Allah'ın insana tanımış olduğu bir üstünlük göstergesidir. İnsanın iki boyutlu, düalist bir yapıda olması sebebiyle ve kendi yolunu çizebilecek kuvvette olması, yüce olana erişmek istemesi onun en doğal yetisidir. İnsan kendi tercihi ile bu yüceliğe isterse din yolunu kullanarak erişebilirken, yine kendi tercihi ile kendi kuyusunu kazan bir varlık olabilir. Allah'ın insanı yaratırken, ona isimleri öğretmesi Ali Şeriati'ye göre insanın öğretim yolu ile bilgi edinmesi anlamına gelmektedir. Yani insanın diğer önemli özelliği de bilgi sahibi olmasından gelir. Meleklerin, insanın önünde secde etmesi de insanın üstünlüğünün bir diğer göstergesidir. Ayrıca Ali Şeriati'nin, insan meselesini ele alırken hassasiyetle vurguladığı bir diğer önemli konu; tüm insanların eşit ve kardeş olduğu meselesidir. Eşitlik huhuki ve yasal olsa da kardeşlik aynı fıtrattan, aynı hamurdan olmanın göstergesidir. Irk, din, dil ayırt etmeksizin sadece insan olmamız eşit olmamıza yetecektir. İnsanın, Allah'ın verdiği emaneti üstlenmesi hadisesinde esas olan iradedir. İnsan, iradesinden ötürü yaratılanların en üstünü olma şerefine erişebilen bir varlıktır. İnsan isterse balçık, isterse ahlaklı bir varlık olabilir bu onun iradesiyle seçebileceği bir üstünlüktür. Kısacası tüm bu özelliklere sahip insan ile beraber akla gelen şey onun, bilen, yaratan ve yapan bir varlık olduğudur. İnsanın sorumlu bir varlık oluşu da bu noktada doğmaktadır.[103]

Ali Şeriati'nin insanı bozan etmenlere 'Alinasyon' adını verdiğini ve bunların çeşitleri olduğunu belirtmiştik. Şeriati, insanı aline eden etmenlerin karşısına ideal insan olarak: 'Tamam İnsan'ı koyar. Bu İslam'da karşımıza çıkan kâmil insan değildir, bunu açıkça vurgular. (Bu kavram Batılı Sosyolojilerde ele alındığı ve kendi irfan geleneğimizde de kullanıldığı için tekrara düşmek istemez.) O, tamam insanın karşısına; bir yönünü geliştirirken, diğer yönünü unutan eksik kalan, modern insanı koyar. Modern insan sadece bir yönünü doyurduğu için eksik kalmaya mahkûmdur. İdeal yani tamam insanın ise üç önemli özelliği bulunur: Doğruluk, iyilik ve güzellik Yani bu; bilgi, ahlak ve sanat sahibi insana karşılık gelir. İnsan Allah'ın halifesi olarak ilahi bir aşk ve bilgi ile donanımlı bir şekilde yeryüzüne sürülmüştür. Yeryüzündeki her şey ona aittir ve onun emrindedir. Bu

[102] **Canatan** (2013) s.323-324.
[103] **Canatan** (2013) s.325.

insan; güzellik, fazilet ve hikmet sahibi olan; ideal tamam insandır.[104] İnsan anlayışı konusunda, Muhammed İkbal'in görüşlerine değer veren ve ondan etkilenen Ali Şeriati, İkbal'in "Doğunun yüreğine ve Batının beynine sahip insan" modelini desteklemektedir. Batı, bilimsel ve teknik olarak ileridedir; fakat bilim, insanın manevi ihtiyaçlarını karşılama da yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple insan, hem doğru ve derin düşünce tarzına hâkim olurken; hem de en güzel şekilde aşk ve muhabbet duyan bir varlık olarak oluşmaktadır. Batının beyni ve doğunun kalbi meselesi buradan gelmektedir. Böyle bir insan, hem dünyayı hem de aşkın olanla irtibatını şekillendirebilen insandır. Hem Allah'ı tanıyan, ona yönelen; hem de dünya ile baş edebilen bir varlık tasavvurundan bahsedilmektedir.

Çünkü insan, salt olarak aşkın olana yönelen ve yalnızca mutlak manâda onunla alakâdar olacak bir yapıda değildir. İnsan maddeye, topluma ve hayata bağlı bir canlıdır. İnsan toplumsal bir varlık olarak kendisini saf dışı; toplumdan uzak tutamaz.

Bu yüzden arzu edilen, olması gereken insan modeli; hem düşünsel ve felsefi yanımıza kulak veren; hem de modern dünyaya ve onun kültürüne hâkim, bununla beraber kendi köklerimize, kültürümüze yabancı olmayan onları çok iyi kavrayan, tanıyan, bilen ve onları koruyarak, var ederek ilerleme kaydedebilen insani bir varlıktır. İlmi yönü asla hafife almayan ve bu yolda çaba, gayret sarf edecek cesarette olan, ilerlemeye açık bir insan modelidir. Dünyanın ve insanlığın maddi ve somut sorunlarını ele alarak, insan olmanın önemini, gayesini, insanlık idealini ve insanın evrensel anlamını unutmayacak; insanı maddi tüketim araçları seviyesine indirgemeyecek bir insan tasavvurundan bahsedilmektedir. Bu varlık, olan değil; arzu edilen ve olması gereken insan varlığıdır. Bu özelliklere sahip insan, gelişimi ölçüsünde çevresini ve toplumu da geliştirme; dönüştürme imkânına sahiptir. İnsan, kendisiyle birlikte toplumun kaderini de ele alıp dönüştürebilmektedir. Böyle bir insan, topluma yön vermeyi; toplumun ahlakını düzeltmek için çabalamayı kendisine gaye edinmiştir. Bunu başaramamış olsa bile kendi ahlakını düzeltmiş olur. Bu da insanın toplumdan bağımsız bir varlık olmadığının göstergesidir. Dolayısıyla böyle bir insan, iyiliği emreden ve kötülükten sakınan; yol yordam sahibi insan olarak anlaşılır. [105]

[104]**Canatan, Kadir** 'Ali Şeriati'de İnsanın Özgürlük Sorunu ve Yabancılaşma': Demirkol, Murat (Editör) (2013) Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati Sempozyumu, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, s.324-328.
[105]**Şeriati, Ali** Maü ve İkbal (Çeviren: Örs, Derya (2007) Biz ve İkbâl, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.40-47.

Ali Şeriati'nin insana bakışını etraflıca, tüm yönleriyle belirttikten sonra; onun insan anlayışının nasıl ete kemiğe büründüğünü görebilmek yani insan tasavvurunu daha net anlayabilme açısından, insan olmanın belirleyici vasıflarına göz atmamız yerinde olacaktır.

3.1.ŞAHSİYET

Şahsiyet bir mânası ile de kişilik; sözlük anlamı içerisinde "Bir kişinin kendine has vasıflarının meydana getirdiği hal, kendine has olan görüş, duyuş ve davranışlarının tamamıdır. İnsana mahsus hareket, insanca davranış, insaniyet, mürüvvet anlamlarının yanı sıra; insanın kendi benliğinin farkında olması ve buna bağlı olarak tüm hareket ve eylemlerinde hürriyet içersinde olması demektir."[106] Aynı zamanda ben'e ilişkin olmak, öznel bilinçlilik hali taşımak gibi manalara gelir. Bu anlamıyla kendi ben'inin bilincinde olan insan demektir. Bu bağlamda şahsiyet, insana toplum içinde anlam veren, değer kazandıran, onu toplumdaki diğer insanlardan faklı kılan yönlerin oluşmasına vesile olan hâldir. Şahsiyetin aksine şahsiyet bozukluğu ise; insanın ihtiyaçlarında, alışkanlıklarında veyahut sahip olduğu vasıflarda uyumsuzluğa sebebiyet veren bir ruh hali, bir anlamda kişilik bozukluğu olarak tanımlanmaktadır.[107]

Sözlük anlamının yanı sıra şahsiyet sahibi olmak demek, insan olabilmektir. Daha önce ele aldığımız beşer-insan ayrımı bağlamında; beşerden farklı olarak insanın kişilik sahibi olabilmektir. Şahsiyet sahibi olan insan, aynı zamanda kendini bilen, kendinden haberdar olan insandır. Böylece insan özünü bilen ve hayata karşı bir iddiası, ideali olan, bir duruş sergileyen konuma yükselir. Ancak bu bir anda olabilecek bir şey olmaktan ziyade bir süreç gerektirmektedir. İnsanın var olduğu günden bu yana bilinçli bir yönelimle kendi şahsiyetini oluşturması geniş zaman dilimine yayılmış bir oluş sürecidir. İnsanın şahsiyet, kişilik kazanması bir olma halidir.

İnsan, beşer varlığı olarak aleme; insan varlığı olarak ise metafizik boyuta aittir. Bu hususta insandan beklenen; bir beşer varlığı olarak kalmayıp, alemde yaşamını idame ettirmesi için kendisine bahşedilen beşeriyet yönünü, insani olan boyutunda yani kişiliğini oluşturacağı zeminde eritmesi gerekliliğidir. Bunu yaparken itidalli olmaya özen göstererek, beşer varlığını tamamen yadsımamalıdır. Çünkü insan çift yönlü olması hasebiyle insandır. Önemli olan her iki yönde de aşırılıktan kaçarak, dengede olmaya önem verebilmektir. Şahsiyet sahibi insan; bilen, isteyen, eylemde bulunan, bilinçli ve şuurlu bir

[106]**Doğan, Mehmet** (2014) Büyük Türkçe Sözlük, 25. Baskı, Ankara, Yazar Yayınları, s.1579.
[107]**Cevizci, Ahmet** (2010) Paradigma Felsefe Sözlüğü, 7. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları, s.945.

tavır takınabilen; bununla birlikte kendisini ve alemi değiştirip, dönüştüren bir varlıktır. Ancak bu varlık, tüm bunları bir niyet üzerine ve değeler alanına yaslanarak, ahlaki zeminde kurgulayarak yapar. Dolayısıyla burada bir özne gerekliliği oluşmaktadır. Yani şahsiyet varlığı dediğimiz şey, insanın niyet üzerine olarak, değer varlığı haline gelebilmesidir. Çünkü insan sahip olduğu değerlerin taşıyıcısıdır ve şahsiyet varlığı olan insan bu değerleri eylemlerine tatbik etmekle yükümlüdür. Bu bağlamda insanın şahsiyet alanı varlık, bilgi ve amel alanlarında şekillenmektedir. Bu bağlamda varlık alanını, insana bahşedilen imkânlar sahası olarak ele almamız mümkündür. İnsan, farkında olmasa da varlık alanını kendisi için işlemektedir. İnsan, bilgi alanında ise olguların hakiki manâlarını öğrenerek, bu manâlara göre şekil alabilmektedir. Amel kısmında ise insan, elde ettiği tüm bu yetileri, değerler ekseninde içselleştirerek hayatına uygulamakla yükümlüdür. Hayatını bu değerlere göre şekillendirmektedir. Kabaca ele aldığımız şekli ile insanın şahsiyetini oluşturma merhaleleri bu şekilde tezahür etmektedir.[108]

Ali Şeriati şahsiyet sahibi insanın aksine şahsiyeti bozuk olan insanı 'Taassupsuzluk' olarak nitelendirmiştir. Böyle bir insan, zayıf ve güçsüzdür. Ancak asil ve sağlam özelliklere sahip insan taassup sahibidir. Şahsiyeti bozan etmenler olarak görülen taassupsuzlukta ise; insan, bir şeyin seçiminde yani bir şey hakkında iyi mi kötü mü olduğu hakkında hükümde bulunamaz. Bu durum açık bir şahsiyetsizlik göstergesidir. O seçim ve tercihte bulunamayacak derecede acizdir. Onun yerine başkaları karar alır, başkaları tercih eder.[109]

Şahsiyeti bozuk kimse, belirleme ve seçimde cesaretsizlik yaşayan insandır. Mantık, düşünce ve fikir açısından acizlik yaşamakla beraber; onun duyuları da tam olarak çalışmaz.

Böyle bir insan, güzel olarak gördüğü bir şeyi açıkça belirtme yeteneğine sahip değildir, aksine aciz bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Şahsiyet bozukluğuna sahip kişi, aynı zamanda kendi köklerinden de habersiz olan kişidir. Kendisine ait olan şeylerden habersizdir ve onlardan haberdar olsa dahi nefret eder. Fakat başkasına ait olan her şeyi kabullenir, teslimiyet gösterir ve beğenir. Bu durum, insan olmanın onuruna yakışmayacak derecede varlık için korkunç bir şeydir. Çünkü böyle bir insan aynı zamanda aşağılık

[108] **Kala, Muhammet Enes** (2015) 'Şahsiyet ve Ahlak Felsefesi', Dergi Park, Adam Akademi,Cilt:5,Sayı:2, s.16-17.

[109] **Şeriati, Ali** Vijegihay-i Gurün-i Cedid (Çeviren: Demirkol, Murat (2012) Yeni Çağın Özellikleri, 1. Baskı, Ankara , Fecr Yayınları) s.166.

kompleksine sahip bir insandır. Kendisini başkasına beğendirmek için uğraşan bir varlığa bürünür. Böyle bir kişi, değil kendisini; toplumuna ait şeyleri de yadsımaktadır. Şahsiyet bozukluğuna sahip insanın; kendi toplumuna, değerlerine ve kültürüne ait olan şeyleri ezmek, karalamak hatta onları yok saymak gibi huyları vardır. Ayrıca kendi varlığını açıkça ifade edemeyen bir insandan, kendisi dışındaki varlıklar hakkında da hüküm vermesi beklenemez. Şahsiyeti bozuk insan; kendi varlığını, yaratılış gayesini, içinde bulunduğu evreni idrak yeteneğine sahip olmadığı gibi, tüm bunları varlık, bilgi, değer, kültür süzgecinden geçirme yetisine de sahip değildir. Dolayısı ile bir başkasını da kendi değerleri üzerinden ele alarak değerlendiremez, başkası hakkında hüküm veremez ve eleştiremez. Çünkü insanın bir şeyi eleştirmesi için o şey hakkında bilgi sahibi olması ve o şeye karşı hâkimiyet kurması gerekmektedir. Şahsiyetten yoksun olan insan da bu yetiler barınmamaktadır. Şahsiyeti yaralı kişi ancak başkasına öykünen kişidir. Batıya övgü dolu sözlerle ve bilinçsizce bağlı iken; aynı zamanda merhametsiz ve kendi değerlerine yabancı bir varlık haline dönüşmektedir.[110]

Şahsiyeti bozuk insan geçmişinden kopmuş insan demektir. Geçmişe ait; kültür, değer ve birikimlerini yadsıyan bir insan halini alır. Bu birikimin içerisine tüm sanat, edebiyat, felsefi, spor hatta eski dinler, şahsiyetler, yazarları dahil edebiliriz. Tüm bunlar bizim mirasımızı oluşturan şeylerdir. Şahsiyet sahibi olmayan insan; tüm değerlerden yoksun ve kendisine ait ilke ve inanç esaslarından mahrum kalmış olandır. Tüm ahlaki değerlerin ortadan kalkması ile düşünsel olarak ve fikri parçalanmanın başlaması ile tüm inanç ve iman esaslarının sarsılması ile bir şaşkınlık ve manevi boşluk yaşayan insandır. Bu insandaki 'nasıl olduğumu anlamadım, nasıl olduğumu bilmiyorum' halidir. İnsanın nasıl olduğunu ve ne olduğunu bilmemesi durumu iki tür olarak ele alınabilecek olan bir bilinçsizlik durumudur. Bu tarz bir bozulma da insanın kendi şahsiyetini, başkalarının şahsiyetiyle değiştirmesi şeklinde tezahür eder. İnsan ne olduğunu bilmediği bir bozuklukta birden fazla kişi, birden fazla şahsiyet olma durumu ile karşı karşıya kalmaktadır. Bazen insan ne olduğunu bilmediği durumlarda birden fazla kişi olarak kendisini tanımlamaktadır. Bu şahsiyet ve kişilik bozukluğunun açık bir örneği sayılabilir.[111]

Şahsiyet sahibi olmak demek aynı zamanda insanın şahsi varlığını, âlemde bilinçli bir şekilde araştırmış olması ve Müslümanca yaşaması anlamına gelmektedir. Çünkü her

[110] **Şeriati** (2012) s.166-167.
[111] **Şeriati** (2012) s.167.

insan; bilinçli ve öz varlığına bağlı kişiler olarak; Allah tarafından belirlenen, vahyedilen kanun ve kurallara göre içinde bulunduğu evreni değiştirme ve dönüştürmekle mükellef kimselerdir. Öncelikli olarak yaratılış bakımından bütün insanlar birbirine eşit olarak birer şahıstırlar. Çünkü hepsi ilahi bir yaratıcı tarafından yaratılmıştır. Üstünlük sadece takva bakımından inananlar ve inanmayanlar olarak vardır. Bu bağlamda şahsiyet, insanın kendini bilerek, kendilik şuuruna vararak, kendisi ve yaratıcı için bir sorumluluk altına girmesi ve kendi tekâmülü için, kendine bir şahsiyet alanı oluşturmasıdır. Bu, şahsiyet varlığı haline gelmiş olan insanı, diğer insanlardan ve varlıklardan üstün tutan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan 'şahıs' olarak bir yönelim(teşebbüs) ve seçme kudretine sahiptir. Bu, insana ilahi olarak bahşedilmiş bir yetidir. İnsan şahıs olarak; bir şeyi kabul edebilir veya reddedebilir olmak bakımından hür bir varlıktır. İnsanın şahsiyet sahibi bir varlık olması; körü körüne de olsa bir şeye inanıp bağlanmamayı gerektirir. [112]

Sözlük anlamı olarak 'şahıs', yani 'personne' Latincede maske anlamı taşıyan 'persona' gibi insanın dış görünüşünü ele alan anlamına gelmektedir.[113] İslamiyette ise bu kavram daha zengin bir hal olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahlaki ve değerler alanını ifade eden bir kelime olmaktadır. Kendimizi her türlü olumsuzluğa ve kötülüğe karşı müdafaa edebilmek, erdem, fazilet, ruh, şeref sahibi olan yön manasındadır. Aynı zamanda şahsi olmak, kıymet, değer atfetmek, atalardan gelmiş olmak, özel ve değerli olmak anlamları taşımakla birlikte; soy veya ırka bağlı olmak olarak da anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerimde ise Allah'ın şahsiyeti belirtilirken 'Vechullah' insanın şahsiyetinden bahsedilirken ise 'vecih' kelimesi kullanılır.[114]

İnsanın yaşadığımız evrende varlık, bilgi ve değeri inşa ederek kurgulayabileceği yegâne alan şahsiyet zeminidir. İnsanın bu alanı kurgulamadan yani kendi şahsiyetini belirlemeden varlık, bilgi ve değer sahalarına dair konuşması bu alanlara adım atması imkânsızdır. Bu sebeple insanı nasıl ele alacağımız, insana dair nasıl bir alan çizeceğimiz ve insanın şahsiyetini nasıl oluşturacağımız, şahsiyetinin sınırlarını nasıl çizeceğimiz konusu elzem bir konu olmaktadır. Şahsiyet; insanın bilgi sahibi olarak bilen, eyleyen, tavır takınabilen değerler alanına hâkim, ahlak sahibi, önceden bilen ve gören, eğitim sahibi, eğitilebilen ve eğiten bir varlık olduğunun göstergesidir aslında. Bu özelliklere sahip tüm insan şahsiyet sahibi olmuş bir varlık halini alır.

---

[112]**Lahbabi, M.Aziz** İslam Şahsiyetçiliği (Çeviren: Akın, İ. Hakkı (1972) İslam Şahsiyetçiliği, 1.Baskı, İstanbul, Yağmur Yayınevi) s.17-20.
[113]**Lahbabi** (1972) s.21.
[114]**Lahbabi** (1972) s.21-25.

İnsan şahsiyetini oluşturma yolunda sahip olduğu, edindiği tüm bu özellikleri şuurlu ve bilinçli yönelimi sayesinde elde etmiş bir varlıktır. Bir bilinç varlığı olarak insan bu değerlerden haberdar olmuş, bilgi sahibi olmuş ve onlara bile isteye, hiçbir zorlama ve baskı altında kalmaksızın, kendi var oluşunu ve şahsiyetini oluşturmak için yönelmiştir. Bunlar insanın kişiliğini inşa eden, onu değiştiren ve olumlu yönde dönüştüren yapıcı değerlerdir. [115] İnsan bu değerleri içselleştirdiği takdirde, şahsiyetini olumlu yönde kurabilen ve bunu devam ettirebilen bir varlık olarak hayatını idame ettirecektir. Kendi kişiliğini bu zeminde kuran bir insan, aynı zamanda bir ahlak varlığı, ahlaki bir şahsiyet, kişilik olarak evrende var olacaktır. Kant, iyi bir kişilik oluşturma yolundaki en önemli adımın ihtiras ve tutkulara söz geçirebilmek olduğunu vurgular. Dolayısıyla bu zeminden hareketle diyebiliriz ki insan şahsiyetini oluşturan bir varlık olarak, kendisine söz geçirebilen bir zemine adım atmış olmaktadır. [116]

Şahsiyet ve kişilik sahibi insan; duygu ve düşüncelerini yönetebilen, bununla birlikte arzu, istek ve ihtiraslarını itidal noktasında dengede tutabilen bir varlıktır. Bu, şahsiyetini oluşturmuş olan insanın kendisine hâkimiyetinin bir göstergesidir. Böyle bir insan maddi hayatta asla hazlarının, duygularının, isteklerinin kendi bilincinin önüne geçmesine izin vermeyen insandır. Ayrıca şahsiyetini oluşturmuş insan, hayat yolculuğunda kendisi veya bir başkası için istediği herhangi bir şeyi elde etme, başarma azmine ve onu eyleme dökebilme yeteneğine sahip bir insandır. Böyle bir insan, bir söz verirse onu muhakkak tutabilen insandır. Bu hem şahsiyeti, kişiliği oturmuş bir birey olmanın; hem de sadık bir insan olmanın göstergesidir. Şahsiyetini kazanmış bir varlık olarak insan, bunu tüm yaşamı ve hayatı boyunca içten içe sürdürmeyi başaran insan olacaktır. Artık tüm bu belirttiğimiz özellikler, hadiseler onun yapmak zorunda olduğu bir görev olmaktan çıkarak kimsenin baskısı altında kalmadan kendi isteği ile içinden gelerek gerçekleştirdiği eylem ve davranışlar olacaktır. (İçten gelerek ve hiçbir çıkar gözetmeksizin yapılan iyilikler gibi.)

Şahsiyet sahibi insanın en önemli özelliği, yani şahsiyetin teşekkül ettiği en önemli nokta; insanın kendilik bilincine varmasıdır. Kendisinden haberdar olan ve kendilik bilincine erişen bir varlık olarak insan, evrene ve diğer yaratılan varlıklara da bu şekilde yaklaşmayı içten gelen bir yeti olarak gerçekleştirecektir.

---

[115] **Türer, Celal** 'Değer ve Kişilik': Kabakcı, Cevdet/Yakar, Serdar (Editörler) (2014) Felsefe-Edebiyat ve Değerler, 1. Baskı, Ankara, Öncü Basımevi, s.218-219.

[116] **Türer, Celal** (2014) s.219.

Dolayısıyla kendi hayatını ve diğer varlıkların hayatını bu şekilde inşa ederek onu şekillendirecektir. Kendisi de, kendisi için yaratılış gayesi ve varlık amacına uygun olarak ilahi ve aşkın olana uygun, yaratıcının emrettiği şekilde bir hayat düzeni kurgulayacak ve yaşamını bu şekilde idame ettirecektir.

3.2. İRADE

Ali Şeriati, irade kelimesini, kendi eseri olan *Kavramlar Sözlüğü* kitabında insanın irade sahibi bir varlık olması olarak ele alır. Bu, insanda bulunan ve açıklanması imkânsız, mükemmel bir güçtür. İnsan, irade sayesinde tabiata, topluma ve tarihe nedensellik zincirine bağlı olmayan ilk neden olarak dahil olur.[117]

İrade, sözlük anlamı itibari ile bir başka yerde ise: "Bir şeyi yapmak ya da yapmamak konusunda karar verebilme ve bu kararı yürütebilme kudreti olarak tanımlanmaktadır. Tabiatla cemiyetten alınan tesirleri kendimizde kuvvet yaparak, onunla dışımızdaki dünyaya karşı koyma gücü (Topçu). Diğer bir anlamı ise nefsin arzusunu değil, Allah'ın emrini yapmaktır. İradeli olan, iradeyi esas olarak alan, irade kuvvetine sahip olan, irade gücü kullanılarak yapılan mânâlarını taşımaktadır."[118] Eylemlerimizi; istek, arzu, niyet ve amaçlarımıza göre kontrol altında tutabilme ve belirleme gücü olarak da tanımlanmakta olan irade kavramı, kişinin eylemlerini gerçekleştirmedeki kararlılığıdır. Yani gerçekleştirilecek olan eylemin; herhangi bir baskı, zorlama olmaksızın gerçekleşmesi diyebiliriz. Eyleme sebep olan, başlamasını sağlayan yeti olmaktadır.

İslam düşüncesinde Allah tarafından yaratılan insanın iradesine cüzi irade denir. Bu insanla Tanrı arasında bağ kuran bir özdür. Bunun yanında evrenin tümünü kuşatan, kapsayan; olanı, olacak olanı ve varlık sınırları, kapsamı içine giren her şeyi bilen, sınırsız ve yaratılmamış Tanrı iradesine ise 'Külli İrade' denir. Tanrının emirlerini ifade eden 'iradeye de irade-i ilahiye' denir. Düşünür ve filozoflar tarafından ise irade; genel manada özgürlüğün temelini oluşturan isteme yetisi olarak tanımlanmıştır. Öte yandan insan iradesinin, anlama yetisiyle alakalı olmayıp; tamamen insanın duygusal boyutuyla alakalı olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple iradenin kendisinden beklenen disiplin ve kararlılık hali oluşmadığı takdirde bunu irade zayıflığı olarak nitelendirmişlerdir.

---

[117]**Şeriati, Ali** Ferheng-i Lügat (Çeviren: Nazlıaydın, Hüseyin (2017) Kavramlar sözlüğü, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.143.

[118]**Doğan, Mehmet** (2014) Büyük Türkçe Sözlük, 1. Baskı, Ankara, Yazar Yayınları, s.862.

İrade zayıflığı; insanın ahlaki ve manevi değerlere ulaşma yolunda bedensel arzularını kontrol altında tutamaması ve arzularına yenik düşmesi demektir. Yani ahlaki ve değerler alanına uygun olan ile bedensel ve fiziki bünyenin yani arzuların ve tutkunun istedikleri şeyler çatışır ise kişinin kötü olanı isteme ve seçmesi onun irade zayıflığının bir göstergesidir. İrade bağlamında ele alınması gereken bir başka kavram da irade özgürlüğüdür. İrade özgürlüğünde ise; insan eğer isterse eylemlerinden başka türlü eylemler de sergileyebilir. İnsan tümüyle belirlenmiş bir varlık olmayıp; içinde bulunduğu zaman, çağ ve şartlara göre eylemlerini kendi isteğine göre şekillendirebilmektedir. [119] Burada anlatılmak istenen insan üzerinde herhangi bir belirlemenin olmadığı aksine insanın kendi kendisini belirleyebilen, iradeli bir varlık olduğudur.

Örneğin Kant'a göre insanın özerkliği, aklın sınırlarına uyması ve iradesine hâkim olmasıyla eş değer bir durumdur. İradenin kendine, kendisi için koyduğu yasaya itaat etmesi ile özgürlük elde edilebilir.[120] Allah'ın nuru ve kokuşmuş balçık arasındaki iki tezattan meydana gelen, ikircikli yapıya sahip insan; bu iki taraf arasında nereye yön alması gerektiğini özgür iradesi ile seçebilen bir varlıktır. Dolayısıyla insan bilinç ve irade sahibi bir varlıktır. İrade sahibi olan insan, aynı zamanda da özgür bir varlık haline dönüşür. İnsanın bu iki güç arasında verdiği mücadele onun tekâmül edebilen, gelişme aşamasında olan bir varlık olduğunun açık bir göstergesidir.

İrade sahibi olmak demek; tüm yapıp etme ve eylemlerinde, kendisi için neyin iyi olup olmadığını mukayese edebilen, kendi seçimlerini akıl ve mantık süzgecinden geçirerek tercihte bulunan, bunun sonucunda da bir sorumluluk yüklenen varlık olabilmek demektir. İrade sahibi olan insan, aynı zamanda mukayese yeteneğine sahiptir. Rasyonalist bir düşünceye sahip olan, neyi yapması gerektiğini bilmenin yanı sıra; neyden uzak durması gerektiğinin de bilincinde olarak buna göre bir duruş sergileyen, tavır takınabilen bir varlıktır.

Dolayısı ile bu insan özgür bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü mantık çerçevesinde hareket ederek eylemlerini bu yönde gerçekleştiren insan, kendi seçimleri ile kendi tercihlerini yaşamak ve bu tercihlerin sorumluluğunu almak gibi bir özgürlüğe sahiptir. Yeryüzünde bu özelliklere sahip başka herhangi bir canlı veya varlık

[119] **Cevizci, Ahmet** (2010) Paradigma Felsefe Sözlüğü, 7. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları, s.870.
[120] **Türer, Celal** 'Değer ve Kişilik': Kabakcı, Cevdet/Yakar, Serdar (Editörler) (2014) Felsefe-Edebiyat ve Değerler, 1. Baskı, Ankara, Öncü Basımevi, s.218-219.

bulunmamaktadır. Ancak insan irade sahibi bir varlık olarak bu yeteneklerle donatılmış bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

İrade sahibi olmak demek; aynı zamanda akıl sahibi olmak, mantık sınırları içerisinde doğru düşünebilme yetisine ulaşmak, yine mukayese edebilme gücünü kendinde barındırmak, seçim ve tercih yapabilme eylemlerini üstlenmek, sorumluluk alabilmek ve özgür bir varlık olarak yeryüzünde var olmak demektir. Bu sebeple insanın irade varlığı olması mevzusu bize aynı zamanda onun evrende tahakküm kurabilen bir varlık olduğunu göstermektedir. Bu özelliklerle donatılmış iradeli bir varlık; elbette tabiatı kendisi için donatarak, değiştirme ve dönüştürme gücünü elinde tutacaktır. İnsan iradesi sayesinde varlığa yönelendir. Varlığa yönelerek onu işleyen, kendisi için kullanabilen bir varlıktır.

Bu sadece ilahi, aşkın ve mutlak kuvvet tarafından insana bahşedilmiş bir armağandır. İrade sahibi bir insan, bir ülkü ve amaç uğruna tercihte bulunarak kendisine ait bir evren düzeni, hayat tarzı kurabilen bir varlıktır. Ayrıca irade sahibi insan, kendisini aşağı seviyelere çekmek isteyen, ona tahakküm kurmak isteyen her şeye karşı koyabilen bir varlıktır. En başta kendi arzu, heves ve tutkuları bile olabilir. İnsan ilk olarak kendi benliğini yönetebilmeli, kendisi üzerinde iradeli olabilmeyi başarmalıdır. Kendisine söz geçirebilen, kendi nefsinin isteklerine karşı iradeli olmayı başarmış bir insan çevresine ve diğer varlıklara karşı da itidalli olmayı başarabilen bir varlık olacaktır.

İrade sahibi bir varlık olmak demek aynı zamanda bir anlamda itidal halinde, itidalli olmak da demektir. İtidal aşırı olmama hali yani ölçülülük durumu olarak adlandırılmaktadır. İnsandaki itidal noktası onun aynı zamanda irade sahibi bir varlık olduğunun da açık bir göstergesidir. Aşırılıklardan bilinçli bir şekilde uzaklaşmaya, kaçmaya çalışan; nefsinin arzu ve isteklerine karşı boyun eğmeyen insan iradesini kullanabilen bir varlıktır. Böyle bir insan, balçıktan yaratılan, nefsin emirlerine uyarak hayvanların en aşağı seviyesine kadar inebilen bir varlık olmaktan ziyade; ilahi ve aşkın yöne doğru ilerleyerek, tekâmül ve insanlaşma yolculuğuna adım atmış olan nurani bir varlık olacaktır. Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere insanın irade sahibi bir varlık olması, onun varoluş serüvenini tamamlamasında önemli bir rol oynadığının göstergesidir. İrade sahibi insan öncelikle kendini bilen, kendi benliğine söz geçirmeyi başarmış ve kendisinin yönetebilen bir insandır. Ancak böyle bir insan, çevresine ve diğer varlıklara yönelerek onları müspet manada değiştirebilecek ve dönüştürecektir.

3.3. ÖZGÜRLÜK

Özgürlük kavramı sözlük anlamı itibari ile özgür hale gelme veya hürleşmek olarak karşımıza çıkmaktadır.[121] Genel olarak kişinin kendi kendini belirlemesi, bireyin kendisini dış baskı, etki veya zorlamalardan bağımsız olarak, arzu ve ideallerine, isteklerine göre yönlendirmesidir. Ahlaki öznenin kendi tercihlerine, akla dayalı kararlarına, iradesinin emirlerine göre eylemde bulunması durumu olarak da karşımıza çıkan özgürlük kavramı; varolan alternatifler arasında bir seçim yapma ve yapılan seçimin gereğini yerine getirme durumudur.

İnsanın dış koşullar, çevrenin ve toplumun belirleyiciliğinden sıyrılarak; kendi ideal, ülkü, istek ve hedeflerine uygun davranması, bir bütün olarak istikbalini belirleyebilmesi durumudur. Özgürlük konusundaki en temel problem; onu bir toplum içerisinde, diğer insanlar arasında yaşamanın zorluğudur. İnsan, toplum içinde yaşayan bir varlık olarak her istediğini yapan mutlak ve sınırsız bir özgürlük hakkına sahip değildir. Öyleyse özgürlüğün sınırları belirlenmelidir. Bu bağlamda toplum içerisinde yaşarken sınırsız bir özgürlük anlayışından bahsetmemiz olanaksızdır. Dolayısıyla insan, toplumsal zeminde yaşayacağı özgürlük alanına bir sınır çizmelidir. Öyleyse söz konusu 'sınır' nasıl çizilmelidir?

Özgürlüğün toplumsal yaşamda sınırsız olmadığını; fakat bununla birlikte yine aynı özgürlük mefhumunun insan için en değerli şey olduğunu varsayarak, tüm insanlık için ortak, genel geçer bir kabule dayanan hürriyetlerden bahsedebiliriz. Bu bağlamda insan hakları düşüncesi devreye girer ve bu düşünce her toplumda uygulanabilir olan, temel hak ve özgürlükleri içinde barındırır. Düşünce ve ifade özgürlüğü, seçim yapabilme özgürlüğü, kişinin kendi bedenine ve emeğinin ürünlerine sahip olma özgürlüğü, yaşama, barınma hürriyeti gibi temel haklar ve özgürlükler koruma altına alınmalı ve her toplumda uygulanabilen evrensel; genel geçer kurallar ve sınırlamalar olmalıdır. Özgürlük konusu bu çerçeve içinde ele alınınca, beraberinde toplum sözleşmesi ihtiyacı oluşturacaktır. Bu sözleşme, sosyal yaşamda insanların davranışlarına bir sınır çizmektedir. Bireyin özgürlüğü, pratik yaşamda başka insanların özgürlükleri tarafından sınırlanır.

Doğal olarak toplumsal yaşamda; toplumun idamesi, geleceği ve tesisi için bir sınırlama getirecek olan şey, tüm insanlığın hak ve özgürlükleri gözetilerek oluşturulan

[121] **Doğan, Mehmet** (2014) Büyük Türkçe Sözlük, 25. Baskı, Ankara, Yazar Yayınları, s.1365.

'toplum sözleşmesi' olacaktır.[122] Bu insanın devlet karşısındaki özgürlük alanı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Özgürlüğün tarihsel gelişimine baktığımızda, "Batı Düşünce Tarihinde Antik ve Ortaçağ'da köleliğin karşıtı olarak ele alınırken; 17.yy'dan itibaren Modern Çağ'da doğa felsefesi modeli içinde zorunluluk ve determinizm karşısında konumlandırılmıştır. Dolayısıyla bu iki tarihsel süreç içerisinde özgürlüğün anlamı ve sonuçları farklılaşmıştır."[123] Kavramsal olarak tanımlama yaparken 'Her şey zıddı ile kaimdir.' Sözünden hareketle özgürlüğü de zıddı ile ele almak gerekir. Onun zıddı olan kavramlar oldukça çeşitlilik arz eder. Belirlenmişlik(yani determinasyon), kısıtlanmışlık, sınırlandırılmışlık, engellenmişlik, zorlanmışlık, esaret, baskı, kölelik gibi kavramlar özgürlüğün tam zıddı olan kavramlardır. Özgürlüğün olduğu yerde bu kavramların olması imkânsızdır. Özgürlük bir bakıma bu kavramların yokluğunu ifade eder. Eğer bir insanın düşünce ve eylemlerinde bir belirlenmişlik yok ise veya bir kölelik hali vs. söz konusu değil ise o kişi hür sayılır. Biliyoruz ki insanın eylemlerinde ve yapıp etmelerinde başkalarına veya başka şartlara bağımlılığı artıyor ise o kişinin hür olma durumu yani insanın özgürlüğü ya tamamen ortadan kalkar ya da azalır.[124]

İslâm inancında yer alan özgürlük bahsinde ise her sorumluluk bir hakkı; her hak da bir sorumluluğu beraberinde getirir. İnsan ile Allah arasında yapılan bir sözleşme ve bu sözleşmeden doğan hak ve sorumluluklar vardır. İnsan Allah'ı kendine Rab olarak kabul ettiği andan itibaren bir sorumluluk altına girer. Bu sorumluluğu ifade edebilmesi için de Allah ona, akıl ve irade bahşetmiştir. Yani insan, akıl ve irade sahibi olarak özgür ve sorumlu bir varlıktır. İnsan özgürlüğü denilince dikey ilişkilerde Allah karşısındaki özgürlük; yatay olarak ise devlet karşısındaki özgürlüğü ve hakları anlaşılmaktadır. Geleneksel İslam kültüründe özgürlük denince akla, kölelerin azat edilmesi gelirken; modern dönemde ise bu meşruiyeti ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkar. [125]

Ali Şeriati'de özgürlük ise; hâkim olan belirlenmişliğe karşı bir kafa tutma halidir. Nedensellikten kaçıştır. Ve bunu başarabilen tek varlık insandır. Bunun zıddı ise belirlenmiş olmak, yani nedensellikdir. Oysa insanın en belirgin özelliği kendisinden haberdar oluşudur. Ali Şeriati'nin insanın tekâmül sürecindeki görüşlerinde; bilinçle

[122]**Cevizci, Ahmet** (2010) Paradigma Felsefe Sözlüğü,7. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları, s.1234-1235.
[123]**Canatan, Kadir** 'Ali Şeriati'de İnsanın Özgürlük Sorunu ve Yabancılaşma':Demirkol, Murat(Editör) (2013) Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati Sempozyumu, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, s.301.
[124]**Canatan** (2013).s.301.
[125]**Canatan** (2013) s.309-312.

beraber seçme, kullanma ve yaratıcılık mevcuttur. Bu, insanın özgür bir varlık oluşunun nişanesidir. İnsanın kendisinde potansiyel bir imkân olarak var olan özgürlük gücü; kendini bilmesi, kendinden haberdar olması ile açığa çıkar. Kendisinden haberdar olan insan, irade sahibi bir insan olarak seçimler yapabilendir. Bu onun özgür bir iradeye sahip oluşunu gösterir. Karşılığında sorumlu bir varlık olarak tezahür eder. Nitekim Şeriati'nin de düşüncelerinde açıkça vurguladığı üç şey vardır. Bu üç şey sayesinde insan; insanlaşma sürecine ve tekâmül evresine girmiş olmaktadır. Bunlar: Bilinç, özgürlük ve yaratıcılıktır.[126]

Ali Şeriati insanın özgürlüğüne vermiş olduğu değeri şu sözlerle ifade eder: "Ey özgürlük! Seni seviyorum. Sana muhtacım, sana aşığım. Sensiz hayat zordur. Sensiz ben de yokum. Varım, ama ben yokum. Yani o var olan ben değilim. Ben sensiz boş, anlamsız, şaşkın, avare, ümitsiz, kalpsiz, ışıksız, tatsız, beklentisiz, beyhude, yani bir hiç olacağım. Ey özgürlük! Senin sevgi, dostluk ve şefkatinle beslenmişim."[127]

İnsan sürekli bir seçim içerisindedir. Her an, her saniye, her konuyla alakalı olarak tercihte bulunma yetisini kullanan bir varlıktır. Buna binaen; birden fazla düşünce veyahut seçenek arasında tercihte bulunabilen insan, aynı zamanda özgür bir insan olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanın; hayır ile şer, iyilik ve kötülük, çirkinlik, güzellik, hak, haksızlık ve daha pek çok konuda her an seçim yapabilme durumunda olması, onun özgür bir irade ile tercihte bulunduğunun göstergesidir. Burada önemli olan ise özgür bir irade ile tercihte bulunurken, seçeneklerin akıl ve mantık süzgecinde değerlendirilmesi gerekliliğidir. Ali Şeriati burda ayrı bir noktaya işaret eder. Ona göre günlük hayattaki seçimlerin yanı sıra insan için en zor, en can acıtan ve en ağır seçim hak ile batılın ayrımını yapabilmektir.[128] Bu seçim insanın özgürlüğü ile doğrudan alakalı bir seçim olarak; onun hüsranda ya da kurtuluşta olduğunun göstergesi olacaktır. Bu insanın nasıl olması gerektiği, kendisini nasıl görmek istediğiyle alakalı bir seçimdir. İnsanın esas özgürlüğü aşkın olana yaklaştıkça, yani batılı seçebilme şansı var iken, hak olanı seçerek iyiye ve güzele adım atmasıdır. Böyle bir insan özgürlüğü gerçek manâda keşfedebilen insandır.

Arzu ve isteklerine tahakkümde bulunabilmek, doğru yoldan ayrılmadan; hem kendinin hem de diğer varlıkların hak ve özgürlüklerini gözeterek ilerlemek, aşkın ve ilahi olanı

[126]**Canatan** (2013) s.310-312.
[127]**Şeriati, Ali** Hüdsazî İnkılâbî (Çeviren: Okumuş, Ejder (2012) Kendini Devrimci Yetiştirmek, 4. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.99.
[128]**Şeriati** (2012) s.182.

tercih etmek, insanın bilinç ve iradesinin sorumluluğunda olan bir durumdur. Gerçek manâda özgürlük ancak böyle bir eylem ile kazanılır.

3.4. SORUMLULUK

Sorumluluk, özgürlükten doğmuştur. Yani insan hür olduğu için sorumludur. Sorumluluk güç ile ortaya çıkan bir durum değil; doğrudan bilinç ve şuur eli ile bilgi ile ortaya çıkan bir haldir. Sorumluluk insandan insana değişkenlik gösterir. Herkes yapabildiği kadar sorumlu olduğunun bilincindedir. Sorumluluk; insanın zihninden, tabiattan, toplumdan, toplumun çıkarlarından veya gelenekten meydana gelmez. Allah'ın var oluşuna, birliğine ve tevhide inanan insan için(muvahhit) sorumluluk, insanın özünden doğar. İnsanın özgür bir varlık olmasının akabinde ortaya çıkan yükümlülüktür. [129]

Sözlük anlamı itibari ile sorumluluk; yüklendiği işten ötürü gerektiğinde hesaba çekilme durumu, mesuliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Karşıt anlamlı olarak ise; sorumlu olmayan, mesuliyet taşımayan, mesuliyetsiz anlamındadır.[130] Genel olarak bir işi üstüne alan, yapmak zorunda olan insan sorumlu insan olarak nitelendirilir. Aynı şekilde bir kimsenin, kendi davranış ve eylemlerinin hesabını verebilmesi hali diyebiliriz. Sorumluluk hali, insan denen varlığın, eylemlerinin seçimini yaparken doğurabileceği sonuçları kabul etmesi zorunluluğudur. Yaptığı, gerçekleştirdiği bir şeyi tam bir bilinçle, özgürlükle yapabilecek ehliyette olacak kişinin durumunu ifade eden söz konusu ahlaki sorumluluk, kişinin oluşumunda psikolojik olarak sorumlu olduğu sonuç ve gelişmeleri üzerine almayı vicdani bir ödev sayması haline tekabül eder. Bu çerçevede ahlaki sorumluluk şunlara dayanır: Akıllı bir insan varlığının yerine getirmek zorunda olduğu ve yerine getirebileceği eylemler vardır. Bu eylemi yerine getirmeme yani gerçekleştirmeme beraberinde cezayı getirir. Buna karşın bu eylemleri yerine getirme kişiyi onurlandırabilir, bu bir ödül sayılabilir.[131]

Sorumluluk; insanlık tarihi boyunca daima önemli bir felsefi, dini, ahlaki veya hukuki konu olarak insanlık karşısına çıkmıştır. Ahlaki alanla doğrudan bağlantılı bir konu olduğu için ahlak düşünürleri ve filozoflar tarafından sıkça ele alınan bir konu olmuştur.Sorumluluk çeşidi olarak ele alınması gereken diğer bir husus ahlaki sorumluluktur. Ahlaki sorumlulukta, yükümlülük üstlenmek esastır. Özellikle ödev

[129]**Şeriati** (2017) s.262-263.
[130]**Doğan, Mehmet** (2014) Büyük Türkçe Sözlük, 25. Baskı, Ankara, Yazar Yayınları, s.1546.
[131]**Cevizci, Ahmet** (2010) Paradigma Felsefe Sözlüğü, İstanbul, Paradigma Yayınları, s.1427-1428.

ahlakında yükümlülük önemli bir yere sahiptir. Bir insanın ahlâken bir eylemi yapma gücüne sahip olması; onu bile isteye ve özgürce yapması, sorumlu hale gelmesine neden olur. Ahlaki sorumluluğun dört şartı mevcuttur: Güç, bilgi, özgür irade ve seçim. Güç, ahlaki sorumluluğun bir şartı olarak yükümlülüğü yerine getirebilme kuvvetidir. Diğer şart olan bilgi; insanın sorumluluk karşısında, görev alması gereken şeyi bilmesidir. Özgür irade ve seçim ise; kişinin özgür bir irade ile kimsenin baskısı ve etkisi altında kalmaksızın yükümlü olmayı tercih etmesidir.[132]

Ayrıca sorumluluk, dini alanda da konu edilen bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini açıdan insan ile Tanrı arasındaki bağ, insanın özgürlüğü, kader, kaza gibi konularda sorumluluk bahsine değinilmektedir. [133] Örneğin insanın kendi kaderini oluşturup oluşturmadığı; bu konuda ilahi bir gücün, insan üzerinde etkisinin bulunup bulunmadığı gibi hususlarda sorumluluk kavramı ortaya çıkmaktadır. İnsan kendi kaderini oluşturan bir varlık ise aynı zamanda yaşadığı bu kaderden sorumlu olan da bir varlık olmaktadır. Veyahut aksi bir durum olarak konuyu ele alacak olursak; insanın kaderi yalnızca Tanrı tarafından belirleniyorsa ve insan bu konuda bir söz hakkına sahip değilse, doğal olarak bu durumdan sorumlu olmayacaktır.

Bazen de sorumluluk cezalandırılabilir olmakla eş değer kabul edilebilir. Mesela bir kişinin ahlâken bir işten sorumlu olması onun, o işten cezalandırılabileceği anlamına da gelmektedir. Sorumlu olan yani mükellef kişi, sorumlu olduğu şeyi yerine getirdiği takdirde övülebilir; ancak getirmez ise yerilebilir veya cezalandırılabilir. Ayrıca sorumluluk geçmiş ve gelecekle ilgili olarak ikiye ayrılır. Geçmişle ilgili sorumluluk; eylemin gerçekleşmesinden sonra olan sorumluluktur. Kişinin yaptığı ya da yapmadığı işleri kapsamaktadır. Gelecekle ilgili olan sorumluluk ise, kişinin yapması gereken ödevleri kapsar. Yani sorumluluğun irade ve sorma diye iki şekli vardır. Sorumluluğun irade aşaması gelecekle alakalı olmakla beraber; sorma aşaması geçmişle alakalı olmaktadır. Sorma aşaması geçmişle alakalı olduğundan bir yükümlülük arz etmektedir.[134]

İnsan kimi zaman içinde yaşadığı topluma, medeniyete, insanlığa hatta tabiat ve diğer varlıklara karşı sorumlu olabilirken; kimi zaman da Tanrıya karşı sorumlu bir varlık olarak

[132]**Demirkol, Murat** 'Ahlaki Sorumluluk': Demirkol, Murat (Editör) (2018) İslâm Ahlak Esasları ve Felsefesi, 1. Baskı, Ankara, Bilay Yayınları, s.211-212.
[133]**Demirkol** (2018) s.209.
[134]**Demirkol** (2018) s.209-210.

karşımıza çıkmaktadır. İnsanın aleme, varlığa ve diğer insanlara karşı olan sorumluluğu; onlarla yürüttüğü ilişkiler çerçevesinde şekillenir.

İnsanın esas sorumluluğu ise yaratıcıya karşı olandır. İnsanın yaratılışından bahsedilirken, Kur'an-ı Kerim'de açıkça geçen emanet bahsi vardır. İnsan, Allah'tan bu emaneti yüklendiği ve kabul ettiği an sorumlu bir varlık olma konumuna geçmiştir. "Gerçek şu ki, Biz emaneti (İslamiyet'i ve Hilâfeti) göklere, yerküreye ve dağlara arz ve teklif ettik de; onlar bunun (sorumluluğunu) yüklenmekten çekindiler ve ondan korkuya kapılıp titrediler. (Ama) O'nu (yeryüzünde Allah'a halifelik ve adaletle yöneticilik sorumluluğunu) insan yüklendi. Gerçekten o, pek zalim ve çok cahildir. (Rabbinin emri ve isteği yerde kalmasın diye çok riskli bir cesaretle böyle bir mesuliyetin altına girmiş ve bir nevi kahramanlık göstermiştir)" (Azhap Suresi/72-73) Kutsal bir emanetin sorumluluğunu ilahi boyutta yüklenen insan; yeryüzünde buna uygun yaşamakla mükellef olmuştur. Artık insanın yaratıcıya, tabiata, evrene ve diğer yaratılmış varlıklara karşı bir sorumluluğu vardır. Tercihlerini bu sorumluluğu gözeterek almak zorundadır. Fakat yine de bu sorumluluğu yadsıma yetisine de sahiptir. Allah insana, her iki fırsatı da tercih edebilme gücünü fıtraten bahşetmiştir. [135]

Sorumluluk insanın 'nasıl olmak'lığı ile alakalıdır. Dünyada nasıl olmak? Tabiatta, evrende fıtraten, ahlâken nasıl bulunmak gerektiği sorularına cevap aramaktır. Nasıl ve hangi yöne doğru gitmek? İnsan tüm bu soruların cevabını, tercihleri ile sorumluluk alarak belirler. Sorumlu olan insan, kendi konumunu hisseden; dünya, toplum ve sosyal yaşamdaki benliğinden haberdar olan ve tüm yaşam alanında buna göre sorumluluk üstlenerek varoluşunu ortaya koyandır. Toplumsal yaşamda bunun bilincinde olarak hareket eden ve çevresini de bu bilince göre şekillendirip yöneten kişi sorumlu ve aydın insandır. Yani insan; İlk olarak yüce yaratıcı ve mutlak güç sahibi Allah'a karşı sorumludur. Daha sonra ise kendisine karşı sorumludur. Akabinde başkalarına karşı sorumluluk üstlenir, diğer varlıklara karşı sorumlu olur. Sorumluluk karşısında insanın toplumda üstlendiği yükümlülük, 'aydın insan'ın sorumluluğuna girmektedir. Sorumluluk sahibi olan aydın insan, çevresinin bu sorumluluğa göre şekillendirebilen kimsedir. Aydın olmak hiçbir ilimden hareketle oluşmaz. Yani o ne edebiyat, ne sanat ne de felsefeyedir. Aydın olmak bir oluş halinde olmaktır, 'olma' ilmidir. İnsanın ontolojik bilincinden

[135] **Şeriati, Ali** Çe Bayed Kerd (Çeviren: Kırlangıç, Hicabi/Demirkol, Murat (2011) Ne Yapmalı, 2. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.414.

haberdar olmak o yolu görebilmektir. Dolayısıyla bizatihi bir sorumluluk ve davetle beraber olmak demektir.[136]

3.5. İNANÇ

İnanç mefhumu insanın varoluşunu temellendirmesi, âlemdeki yerini bulabilmesi ve tekâmül seyrini tamamlayabilmesi adına önemli bir konudur. Dini boyutu olmakla beraber salt olarak din açısından ele almak bu konuda yetersiz kalacaktır. İnanç bir dine, düşünceye, ideolojiye, bilgi alanına veya sisteme dair savunulan bir husus olarak da karşımıza çıkabilmektedir.

Sözlük anlamı itibari ile bir fikre olan bağlılık, kesin kabul olarak karşımıza çıkan inanç mefhumu, diğer manâsı ile de iman olarak bulunmaktadır. İman ise kesin kabulle bağlanılan, itikat olarak inanılan, savunulan şey'dir. Zıd manâda ise inanç; inancı olmayan, inançsız itikatsız anlamları taşımaktadır. Herhangi bir konuda inançsız olma hali, itikatsızlık olarak tanımlanmaktadır.[137]

İnanç, genel olarak bir şeyin veya bir insanın varlığına; bir iddianın doğruluğuna inanma veya birine duyulan güven duygusu olarak ele alınır. Genelde temel ve bilişsel bir hal olarak görülür. Öyle ki algı, bellek, bilgi, yargı gibi diğer bilişsel haller, inanç ile ele alınır. Mesela bilgi alanında bir inanç söz konusu olduğunda bir doğruluk veya haklandırma payı aranır. İnancın kendisini doğrudan ele aldığımızda ise inanç, inanan kişide ortaya çıkan zihinsel bir hâl olarak tezahür eder. Genelde inanç, başka bir şey ile ilişkili olarak ele alınır, bu sebeple bir nesneye ihtiyaç duyar. Ayrıca inançla beraber gelen bir kavram gereksinimi de vardır. Örneğin kuğuların beyaz olduğuna inanan bir insanın, bu inancını doğrulamak için 'kuğu' ve 'beyaz' kavramlarını bilmesi gerekir. Öte yandan bazı inançlar, zihinsel olarak arzu ve istek veya korkuların zihindeki durumuna göre bir eylem olarak şekillenmekte ve karşımıza bu şekilde çıkmaktadır. Yani inancın zihinsel olmasının yanı sıra davranışsal ve eylemsel yönü de mevcuttur. İnancı biraz daha özel anlamda ele almak gerekirse; doğruluğu ile ilgili kesin bir sonucun olmadığı halde, doğruluğuna belirli önermeler veya kavramlarla inanılan savunma tutumu, biçimi olarak tanımlanmaktadır. Kesin bilgiye nazaran daha zayıf bir nitelik taşır; fakat temelsiz bir sanı, fikir olarak da görülmez. İnancın 3 farklı şekli vardır: Bildiğinden şaşmama olarak inanç, inanma isteği olarak inanç, deneyime dayalı beklenti olarak inanç. Birinci inanç türünde; inanılan şeyin

[136] **Şeriati** (2011) s.415.
[137] **Doğan, Mehmet** (2014) Büyük Türkçe Sözlük, 25. Baskı, Ankara, Yazar Yayınları, s.848.

karşısında, karşıt kanıtlar olduğu halde ona inanmaya devam etme durumu vardır.[138] İkinci inanç türünde ise; bir konuya inanma durumunda, ortada inanca dair herhangi bir kanıt olmaksızın inanma durumu diyebiliriz. Yani ortada kanıt olmadığı için inanma arzusuna bağlı olarak bir inanmadır. Üçüncü inanç türü ise; kanıta dayanarak inanmayı ifade eder. Geçmişte doğruluğu kanıtlanmış bir şeyin gelecekte de kanıtlanmaya devam edeceği düşünülen bir inama türüdür.[139]

Ali Şeriati, inanç konusunda bize çok önemli ve hassas bilgiler sunmaktadır. Ona göre inanç körü körüne inanmak demek değildir. Bunun yerine dini, bilimi, toplumu, tarihimizi, kimliğimizi tanımamız gerekmektedir. İnanç, altı bilgi ile doldurulmadığı takdirde yararlı değil; aksine zararı dokunacak bir alandır. Öyle ki iman bile kendi başına değersiz görünür. İmana değer katan bilgidir. Ali Şeriati; Allah'a inanıyorum deyip hiçbir şekilde onun hakkında bilgi sahibi olmadan, onun emir, buyruk ve yasaklarına hâkim olmadan, bunları öğrenip yerine getirmeye çalışmadan sadece ona tapan bir insan varlığı düşünün der. Bu ne kadar faydalı bir tutumdur diyerek insanları düşünmeye ve bilgi sahibi olma yoluna sevk eder. Bu şekilde bir inanca ve tutuma sahip olan insan zararda olan insan olacaktır. Bir şeyi araştırmadan, onun hakkında bilgi sahibi olmadan ona yönelmek, körü körüne o şeye saplanmak; insanda bilinçsizliği ve iradesizliği beraberinde getirir. Çünkü insan bilinç ve akıl sahibi bir varlıktır. Kur'anda bu konuda insanı sürekli "Akletmez misiniz!" diye uyarmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca oluşan ve oluşmakta olan, hemen hemen tüm toplumsal-sosyal yapı içerisinde şekillenen ve o topluma hakim olan iki anlayış bulunmaktadır. Birincisi, birbiri ile daima savaş halinde olarak ilerlemeye çalışmakta; diğeri ise din adı altında insanların inançlarını ele alarak ilerlemeye çalışmaktadır. Dolayısı ile şu veya bu sebeple herhangi bir inanca sahip olmayan insan, bu iki görüşten birisine teslim olmaktan kaçamayan insan olacaktır. Çünkü böyle bir insan, boşlukta olan insandır. Bu bağlamda elde etmemiz gereken sonuç; inanç faktörünün insanlığın gelişmesi, ilerlemesi ve var olması için ne kadar önemli bir unsur olduğudur. [140]

3.6. DEĞER

Değerler alanı insanı beşerlikten sıyıran, onun nakıslığını tamamlamasına imkan sağlayan, hayatın anlamlı bir bütün olduğunu, insanın da bu bütün içerisinde önemli ve yüce bir konuma sahip olduğunu kendisine gösteren bir zemindir. Bu anlamda insanın var

[138] **Cevizci, Ahmet** (2010) Paradigma Felsefe Sözlüğü, 7. Baskı ,İstanbul, Paradigma Yayınları, s.856.
[139] **Cevizci** (2010) s.856-857.
[140] **Şeriati** (2011) s.23-24.

oluş istikametini oluşturması, şekillendirmesi ve nihayetinde tamamlaması açısından ehemmiyet arz eden bir alan olmaktadır. Nasıl ki insanın, yaşamını idame ettirmek için bedensel olarak ihtiyacı olan hava, ekmek, su gibi temel şeyleri alması gerekiyorsa; yine aynı insan ruhanî olarak kendisini doyurmak zorundadır. Bu ancak değerler alanına bilinçli bir adım atmakla gerçekleşebilecek bir şeydir. Beşerden insan olmaya bir yöneliştir. İnsanı, insan kılan yegane husustur.

Ali Şeriati, değer hususuna önem atfetmekte ve insanın değerler alanına tabii bir varlık olması gerektiğini her fırsatta belirtmektedir. Değerler alanı ve ahlaki zemini birlikte ele alan Ali Şeriati, insanın kişiliğinin bu bağlamda oluştuğunu söyler. Ahlak ve değer sayesinde insanın şahsiyetinin temel sınırları belirlenir ve çizilir. İnsan kendisini ahlaki seviyede, değerler ile ne kadar çok donatırsa, yine aynı oranla şahsiyeti sağlam bir varlık kisvesine bürünmüş olur. Değer, Ali Şeriati'de çıkarın ve fayda sağlayan her şeyin olumsuzlanmasıdır. Yani insan; bir şuur ile değerler alanına yönelmiş, kendisini üstün, yüce değerler ile donatmış ve bunu hayatına tatbik etmeyi başarmış bir varlık olarak; herhangi bir çıkar durumu söz konusu olduğunda rahatça değeri seçen ve çıkarı elinin tersiyle itebilen bir varlık olmayı başarmıştır. Bu bağlamda hayatta kalmak, her ne olursa olsun yaşamayı istemek insan için bir faydadır. Fakat bununla beraber insanda öyle üstün faziletler vardır ki, insan bunun bilincinde bir varlık olarak gözünü dahi kırpmadan yaşamını aşkın, yüce değerler uğruna feda etmeyi göze almıştır. Böyle bir insan bir değer üzerine bulunandır. Değeri tercih ederek şehadet mertebesine ulaşmış insandır. Bu aşama değerin doruk noktadır. Yani insanın değeri içselleştirerek en yüksek seviyede onu yaşamasıdır.[141] Günümüz değer algısı ise tam aksi bir şekle bürünerek; "Bana yarar sağlamıyorsa değersizdir." haline gelmiştir.

Değer; sözlük anlamı olarak ise bir şeyin sahip olduğu en yüksek vasıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum içinde insan olarak yaşatan, toplulukla ve diğer insanlarla uyumunu sağlayan, yaygınlaşmış ve çoğunluğun üzerinde anlaştığı tutum olmakla birlikte aynı zamanda üstün vasifları olan kimse olarak tanımlanmaktadır.[142]

Değer bir kıstas olarak ise olan ile olması gereken ayrımını içerir. Ve her zaman olumlu ya da olumsuz bir şey olarak görünür. Bunula birlikte tüm değer yargıları ve değerler zorunlu olarak doğru olmayacağı için, değerin özne ya da nesneyle olan ilişkisi

[141] **Şeriati** (2011) s.235-236.
[142] **Doğan, Mehmet** (2014) Büyük Türkçe Sözlük,25. Baskı, Ankara, Yazar Yayınları, s.355.

tartışmalı olabilir. Bu çerçeve içerisinde haz ve acı gibi hazcı değerlerden; güzel ve çirkin gibi estetik değerlerden, iyi ve kötü gibi ahlaki değerlerden ve doğru ve yanlış gibi mantıksal değerlerden söz edilebilir. Burada değerlerin çeşitlilik arz ettiğini görmek mümkünüdür.[143]

Değerler alanıa dair literatürde birbirinden farklı pek çok tanımlama mevcuttur. Bu bağlamda değerler alanının kendi içerisinde, bir anlamda alt başlık diyebileceğimiz alt basamaklarının yani çeşitlerinin olduğunu söylemek mümkündür. "Bir şeyin, istenilen ve beklenilen, öyle olması umulan şekildeki sonucuna, pragmatik değer adı verilirken; bir şeyin bizatihi kendisinden dolayı sahip olduğu, kendisinde olan değere de aslî değerler denilir. Yine herhangi bir olay veya durum; en yüksek derecede insana, en yüksek mutluluğu veriyor ise bu değer yararcı bir değer anlayışı olarak kabul görmektedir. İyilik, güzellik, doğruluk gibi değerlerin insandan bağımsız olarak var olduğunu; kişiden kişiye değişmeyen nesnel gerçekliklere karşılık geldiğini savunan görüşlere de nesnel değerler denir. Bunun yanı sıra iyilik, doğruluk gibi değerlerin, nesnel gerçekliklerinin olmadığını ve kişisel düşüncelerden, tavırlardan farklı olmadığını savunan görüş ise öznelci değer görüşüdür. Değerlerin kültürden kültüre göre farklılık gösterdiğini ileri süren değer anlayışına ise göreci değer anlayışı denmektedir. Dünyada neyin gerçekten ve kendi başına iyi, arzu edilebilir ve önemli olduğunu ele alan öğretiye; değerleri önem derecelerine göre ele alarak sınıflandıran felsefe dalına değer teorisi adı verilir."[144]

Değerler alanı, aslında bilmek ve eylemek ile alakalı bir alandır. İnsan haricindeki hiçbir varlık ahlakın ve değerin ne olduğunu, toplumsal açıdan uygunluğunu bilemez. Yalnızca insan bilen ve bildiğinden mesul olan bir varlık olarak alemde bulunmaktadır. Bu sebeple değerler alanı bilmek ve eylemekle alakalı bir alandır.

Bilmek ve bildiğini hayatına tatbik etmek, davranışlarını buna göre şekillendirmek demek felsefî alanda nazari ve ameli olarak isimlendirilmektedir. Bu iki mefhum birbirinden ayrılmaz. Nazari olan demek; bir şeyin ne olduğunu bilmek demektir. Ameli olan ise ne olduğunu bildiğin şeyi eylemek, davranış haline getirmek demektir. Olması gereken ve bizim istediğimiz şey ise erdemin, faziletin ve değerler alanının ne olduğunu bilmek değil; erdemli, fazilet sahibi ve değerler alanına mensup olmaktır. Bunun sonucunda da 'hikmet' ortaya çıkar. Buradan ulaşacağımız sonuç ise değerler alanının bir

[143] **Cevizci** (2010) s.399-400.
[144] **Cevizci** (2010).s.399-400.

bütün teşkil ettiğidir. Değerler alanı çoklu bir birlik teşkil eder ve parçalanamaz. Aksine birbirinden koparıldığı vakit, hepsi parçalara ayrılır ve herhangi bir anlam ifade etmez. Değerler alanı insana ait bir alandır. Nasıl ki insana dair konularda insanı bölüp parçalara ayıramıyorsak; değerler alanı da ona ait bir alan olması hasebiyle parçalara ayrılarak ele alınmaz. Doğru, iyi ve güzel değerleri insan için bir anlam ifade eder. Ve bu şekli ile insana dair olduğu için bütüncül bir yapıdadır. İnsan doğrunun karşılığı olarak idrak ile iyinin karşılığı vicdan ve güzelin karşılığı his ile ele alındığında bir bütünlük ifade eder. Yani bu belirttiğimiz değerler insana dair olduğu için insan gibi bölünemez ve bütüncül bir yapıdadır. Çünkü insan tüm bunları içinde barındırır. Dolayısıyla bu aşkın değerler mutlak manada yaratıcı kudrette zaten mevcuttur. İnsan ise bu yaratıcı kudretin tezahürü olarak, onu kendisinden barındırır. Yani değerler alanı insana içkin ve aynı zamanda insan eli ile geliştirilmesi gereken bir alandır. [145]

Günümüz insanının değer anlayışı ise çıkar ölçüsündedir. Yani fayda ve yarar sağlıyor ise değerli değil ise değersizdir. Şeriati'ye göre ise değer: yararlı, ters veya değişik, çelişik özel kavramlardır. Değer insanın bir şeyle, bir bireyle veya özel bir davranışla olan özel ilişkisinden meydana gelmektedir ve onda yarar veya çıkar söz konusu değildir. Değerin kendisi; insanı, kendi yarar ve çıkarlarını elinin tersiyle iterek değeri seçmeye zorlamaktadır. İnsan bir çıkarı elinin tersiyle itebiliyor ise bunu değer üzerinden yapmış demektir. Değerlerin bir tavır ve eylem olarak yalnızca insana dair bir alanda meydana gelmesi insanın iradeli bir varlık oluşundan kaynaklanmaktadır. İnsan iradeli bir yönelim ile değerler alanını kurgular.[146]

İnsan bu vaziyette olması onun değer üzerine bir varoluş kurgulamış olduğu manâsını taşır. Nitekim hayatta kalmak ve yaşamak, yeryüzünde var olmak insan için bir yarardır. Herkesin sahip olduğu ve sahip olması gereken bir yarar. Eğer kişi, bu yarardan yani hayatta kalmaktan ve yaşamaktan bir değer üzerine vazgeçti ise orada değerlerin büyüklüğünü ve o değerlerin insanda doruk noktaya ulaştığını görebiliriz.

Değerler alanına ait böyle bir eylemde bulunan insana da şehit deriz. Şehâdet de böyle bir insan için en yüksek mertebedir. Ancak modernleşme ile beraber insanlar üzerinde oluşan yeni ahlak ve değer algısı, bahsettiğimiz alanının ulvîliğinden, yüceliğinden çok

[145]**Kala, Muhammet Enes** (2018) İnsandan Değere Değerden İnsana, 1.Baskı, Ankara, Eski Yeni Yayınları, .s.27-28.
[146]**Türer, Celal** 'Değer ve Kişilik': Kabakcı, Cevdet/Yakar, Serdar (Editörler) (2014) Felsefe-Edebiyat ve Değerler, 1. Baskı, Ankara, Öncü Basımevi,.s.217.

uzakta şekillenmektedir. Artık insanlar için herhangi bir şey yarar, fayda sağlamıyorsa o şey değersiz görülmektedir. Bu değerler alanının, ahlaki zeminin insan tarafından olumsuzlanmasıdır. Günümüzün maddeci algısı ve insanların yürüdükleri yol maalesef ki bu yoldur. Ahlâki değerlerin dışlanması artık modern dünyada bir yaşam felsefesi haline gelmektedir. Görüyoruz ki bu ahlâkın da en temel meseleleri arasında yer alan bir konudur. Yani değerler alanı ve insanın değerler alanına dair faydacı yaklaşımı, ahlâki zeminin üzerinde durduğu önem arz eden konulardır.[147]

İdeal olan insan mevcut, günümüz insanının yaptığından ziyade çıkarı değere tercih etmek yerine; değeri çıkara üstün tutabilen insandır. Yaratılış gayesini bilen, değerler alanına mensup ve gerektiğinde gözünü kırpmadan değerlerler alanını her şeyden üstün tutabilecek insan ideal ve olması gereken insan modelidir. Ve ancak böyle bir insan modeli hem kendi kurtuluşunu hem de evrenin kurtuluşunu garantilemiş bir varlık olarak karşımıza çıkacaktır.

3.7. AHLÂK

Ahlâki alan, insana dair en özel ve önemli alanların başında gelmektedir. Alemde bir beden varlığı olarak bulunan insanın, görünenin aksine yalnızca fiziki bir varlık olmadığını bize kanıtlayan bir zemindir. Bu bağlamda insan ahlaki bir varlık olarak; davranışlarını, eylemlerini ahlaki olana göre şekillendirebilendir. Bununla beraber hem kendisi dışındaki varlık alanına ahlaki bir vicdan ve sorumluluk ile yaklaşarak, hem de kendi iç muhasebesini de bu zemine göre yapmaktadır.

Ahlâki alanın tanımı, sınırları; ne olup, ne olmadığı ve Ali Şeraiti bağlamında ahlakın çerçevesini sunmadan önce onun sözlük anlamına bakmamız yerinde olacaktır. Bu bağlamda ahlak ile genel anlamda iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan, davranış kuralları bütünü olarak karşılaşmaktayız. İnsanların, kendisine rehber aldıkları ilkeler bütünü ya da kurallar toplamı olarak tanımlanan ahlak, bir kimsenin iyi niteliklerini ya da kişiliğini ifade eden tutum ve davranışlar bütünü, huy olarak da ele alınmaktadır.

Ahlak; çoğunluk tarafından belirlenmiş ve benimsenmiş olan davranış kaidelerini belirten, görgü kuralları, hukuk ve dinden ayrı tutulan bir alandır. Ahlaklar; birbirlerinden

[147]**Şeriati, Ali** İslam Şinasi I (Çeviren: Kırlangıç, Hicabi (2011) İslâm Bilim 1, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları.s.235-236.

ve toplumun sahip olduğu temel özellikler bakımından farklılık gösterebilirler. Her toplumun ahlaki tutumu farklı şekillerde ortaya çıkabilir. "Ahlak ayrıca birey tarafından bağlayıcı ve onun herkesçe belirlenmesini istediği davranış rehberi anlamına gelecek şekilde de tanımlanabilmektedir. İnsanın, baskın bir klavuz olarak benimsediği ve başka herkesin de kendisine bağlayıcı bir rehber olarak benimsemesini istediği, davranışlar bütünü olarak da karşımıza çıkmaktadır."[148]

Ahlakın ele alınan ikinci tanımı ise; "Belirli bir zamanda ve belirli bir toplumda benimsenen, insanların birbirleri ile ilişkilerini düzenleyen, davranış kurallarının tümü olarak tanımlanmaktadır. Ahlakın üçüncü tanımı ise felsefenin bir dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların bireysel ve toplumsal hayattaki iradeli, şuurlu ve sorumlu eylemleriyle ilgili soruları irdeleyen bir alan olmasıdır."[149]

Ahlak, Müslüman düşünürler tarafından ise; eylem ve davranışların insan nefsinde üzerinden düşünmeye gerek kalmaksızın, kolayca meydana gelen yeti olarak açıklanmaktadır. Yani iyi ya da kötü olan davranışın kendisine ahlak denmez. Onların ortaya çıkmalarını sağlayan yetiye ahlak denir. İyi bir davranışın ahlaki kaynağının olup olmadığını, üzerinde düşünülüp düşünülmediğinden anlayabilirsiniz. Eğer herhangi bir zorlama, cebir olmadan içselleştirilmiş bir vaziyette o davranış meydana geliyor ise bu ahlaki bir davranıştır. Ahlak, insana dair olan, insanî nefse ait olarak ortaya çıkan huy ve eylemlerinin iyi, güzel ya da kötü, çirkin fiillerinin ele alındığı bir ilim olarak da karşımıza çıkmaktadır. Huy ve eylemlerin düşünceye ihtiyaç duyulmadan direk ortaya çıkması hali melekedir, bu melekeye ise ahlak denir. Meleke ise diğer anlamı yeti olan; köklü, değişmez ruhsal duruma verilen addır.[150]

Ahlâk alanı, insanın yüce yaratıcı olan Allah ile münasebetini bize açıkça göstermektedir. İnsan fıtrat gereği ahlaki bir düsturla yaratılmış ve içinde bulunduğu alemde yaşamını sürdürürken bu fıtratın gereklerini yerine getirecek şekilde olması ondan beklenmiştir. Tüm insanlık, yaratılış olarak temel ahlak düsturları ile donatılmış şekilde Allah tarafından var kılınmıştır. Yani insan, ahlaki kaidelerle yaratılmış; fakat sonrasında gerek kendi seçimleri, gerekse çevresel ve dış faktörler vs. gibi etmenler sebebiyle

[148]**Cevizci, Ahmet** (2010) Paradigma Felsefe Sözlüğü, 7. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları, s.24-25.
[149]**Demirkol, Murat** 'Ahlaki Sorumluluk': Demirkol, Murat (Editör) (2018) İslâm Ahlak Esasları ve Felsefesi,1. Baskı, Ankara, Bilay Yayınları, s.11.
[150]**Kınalızâde, Ali Çelebi** Ahlak-ı Alâi, (Çeviren: Murat Demirkol (2016) Ankara, Fecr Yayınları ,s.85.

kendisindeki bu ahlaki eğilim körelmiştir.[151] Bu bağlamda diyebiliriz ki insanın eylemleri mutlaka ahlaki bir değere dayanmalıdır. Çünkü insanın ahlaki yapı içerisinde bulunması, ahlaki değerlerle donatılmış bir varlık olması; aynı zamanda onun, mutlak, sonsuz iradeye olan bağlılığını bize göstermektedir.

Günümüz insanının temel problemi ise şu veya bu sebeplerden ötürü ahlaki zeminden uzaklaşmış olmasıdır. Çağımızın gerekliliği olarak ortaya çıkan her şeye kolay ulaşma ve ulaşılan şeyin çabucak tüketilmesi; insanı konfora, rahata ve lükse sürükledi. Bu, insanın ahlaki bir zeminde olmasını ve varoluşunu bir gaye, amaç üzerinden anlamlandırmasını zorlaştırdı. Ahlaki olmayı zorlaştıran dış faktörler, insanlığı kolayca ahlak dışı bir alana sürüklemeye sebebiyet verdi. Oysa Nurettin Topçu'nun da dediği gibi öğrenmek zekanın; uygulamak, yapmak ise ahlakın işi idi. Dolayısıyla yine Topçu'nun belirttiği gibi; ahlak hiçbir zaman, belli bir zaman diliminde ele alınarak sadece o zamana ait şekilde uygulanabilecek bir alan olmadı. Aksine ahlak, insanın her an yaşadığı bir gerçeklik olarak, insanla birlikte varoldu.[152]

Ahlak alanı, insanın aşkın ve sonsuz olan Allah ile irtibat kurduğu bir zemin olması hasebiyle, insana da aşkın bir boyut kazandırdı. Dolayısıyla ahlak dışı olmak da insanlık kaybına sebebiyet verecek seviyede ciddi bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahlak alanı, insana vicdani bir sorumluluk yükleyen bir alan olarak ideal olanı ele almaktan asla taviz vermez ve bunu bir sorumluluk dahilinde gerçekleştirir. Bu bağlamda ahlaki insan, aynı zamanda bir mesuliyet üstlenen, sorumlu insandır. Sorumluluk ise insanı harekete geçiren en önemli özelliktir.[153] Ahlaki olarak sorumlu olan ve bu sorumluluğun bilincinde olan her insan, ahlak üzere eylem ve davranışlarda bulunur. Ahlak dışılığa mahâl ve imkân tanımaz. Ahlak dışı durumları hem kendi içerisinde, hem de dış dünyada düzeltmek, ahlaki zemine taşıyabilmek adına elinden ne gelirse yapacak seviyededir.

Ahlaki alana dair ele almamız gereken önemli bir husus da, bu alanın bütüncül bir bakış açısı ile bize bütüncül bir dünya tasavvuru sunmasıdır. Bu zemin öyle bir zemindir ki insan adına 'İyi yaşamak nasıl olmalıdır?' sorusunu sorarak daima daha iyi bir alem tasavvuru

[151] **Yalçin, Ali** 'Takdim': Arıcan, Musa Kazım/Orçan, Mustafa/Kala, Muhammet Enes/Cizreli, Bahattin/Sağlam, Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şûrası, 1.Baskı, Ankara,Eğitim-Bir-sen Yayınları, s.7.

[152] **Doğan, Mehmet** 'Açılış Konuşması': Arıcan, Musa Kazım/Orçan, Mustafa/Kala, Muhammet Enes/Cizreli, Bahattin/Sağlam, Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şûrası, 1.Baskı, Ankara, Eğitim-Bir-sen Yayınları, s.31.

[153] **Doğan** (2015) s.31-32.

fikri oluşturur.Bu bağlamda insan hep en iyi olan, en güzeli ve en ahlaki olanı elde etmek, en ahlaklı şekilde yaşamak ve alemi en ahlaklı şekilde kurgulamak ister. Yani bu alan insanlığa; ahlak, bilgi, değer ve varlık alanlarında en yüksek iyi'yi vermektedir. İnsanın bu çerçeve ekseninde kendisine 'nasıl yaşamalıyım, hayatımı nasıl ve hangi amaç uğruna idame ettirmeliyim?' sorularını sormasına vesile olur. Dolayısıyla insani olarak yaşamanın esas hedefi nedir? sorusu ile karşılaşırız. İnsan, ahlaki bir bilinç ile en yüksek iyi'yi elde ederek ve toplumu da bu şekilde kurgulayarak yaşamalıdır.

Bu bağlamda bireysel mutluluk ve hazlardan ziyade; insanın kendisini gerçekleştirmesi, ahlaki ve değerler alanında yetkinleşmesi ile en yüksek sayıda insanın mutluluğu hedeflenmektedir.[154]

Gördüğümüz gibi ahlakın pek çok farklı kullanım alanı, tanımı ve çeşitleri mevcuttur. Üzerinde durmamız gereken nokta ise hepsinin insana dair olduğu meselesidir. Yani ahlak insana ait bir alandır ve insanın olduğu yerde var olan bir ilimdir. İnsanın olmadığı veya diğer herhangi bir canlının bulunduğu bir düzlemde ahlaki bir alandan söz etmenin bir anlamı olmayacaktır. Çünkü ahlaki alan bir şuur, bir bilinç gerektirir. Bu iradeli tutuma, şuur ve bilince sahip olan tek varlık ise mutlak irade ve bilinçten sonra gelen(Allah) varlık olan insandır. Ancak insan kendisi için bir ahlaki düzlem oluşturabilir. Ve yine insan kendi eliyle oluşturduğu bu düzleme diğer varlıları da dahil edebilendir.

Ahlak, Şeriati'nin de üzerinde önemle durduğu ve eserlerinde sık sık ele aldığı bir alandır. Bir insan nasıl yaşamalıdır? Nasıl bir tavır takınmalıdır? Ne durumda bulunmalıdır? Nasıl olmalıdır? Tüm bu ehemmiyet arz eden sorulara ahlakın ve insanbilimin yanıt vermesi gerektiğini düşünür. Bugün ise ahlakın genel olarak takındığı tavır bir sürü gelenek, adet ve davranışlardan ibaret olan bir alan gibi gösterilmektedir. Ahlaklı insan ise, bu gelenek ve göreneklere karşı saygılı, boyun eğmiş bir insan olarak nitelendirilmektedir. Oysa ahlak insana ait olan, sadece eylem ve davranışlarla sınırlı kalmayıp onun var oluşunu dahi içine alan derinlikli bir alandır. Yani mantıksal olarak ele aldığımızda ahlak; toplumun belirlemiş olduğu, üzerinde ittifak kurulmuş olan belirli kalıp ve kurallara uyum sağlayabilen insanın eylem ve davranışlarından oluşmaktadır ve böyle bir insan da ahlaklı insandır. Bunları benimsemeyen veya bunlar karşısında isyan eden insan ise ahlaksız, sapkın olarak nitelendirilir.

[154] **Türer, Celal** 'Ahlak ve Eğitim: Şahsiyetin Oluşturulması': Arıcan, Musa Kazım/Orçan, Mustafa/Kala, Muhammet Enes/Cizreli, Bahattin/Sağlam, Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şûrası, 1.Baskı, Ankara, Eğitim-Bir-sen Yayınları, s.97-100.

Ahlakın gerçek ve doğru tanımını yapan Ali Şeriati, gerçek ve doğru tanımda ahlakı ideal insanın boyutlarının çizilmesi olarak ele alır. Ahlaki konusu ise değerler sorununu ele alan ve açıklayan konudur. Yani ahlak ve değerler alanı insana ait olan ve birbirlerini tamamlayıcı unsurlardır. Ahlak, insanı hayır olana çağıran ve şer olandan alıkoyan bir alandır.[155]

Bu çerçeveden baktığımız takdirde ahlak sorunuyla ise hayır ve şerrin muhatabı olan insanın sorunu olarak karşılaşmaktayız. Nasıl ki gerçek dünyadan söz eden bir ilmin, disiplinin yeri gerçek dünya; fizik ve maddeden ve bunların arasındaki ilişkilerden söz eden disiplinin yeri kimya oluyor ise; hayır ve şerden söz edilirse de ahlak ilminden bahsedilmiş olur. Ahlak üç temel üzerine yerleştirilmiştir. İsâr, hayır ve şer ilkesi, emredici ve alıkoyucu olma. İsar ahlakın ve insan olmanın temel ilkesi olarak var olur. İsar hali, ahlakın en üst seviyeye, doruğa ulaştığı evredir. Çünkü burada insan, içtenlikle ve herhangi bir karşılık beklemeksizin başkasının yararını gözetir. Başkasının çıkar ve faydasını, kendi çıkar ve faydasına tercih etme durumu söz konusudur. Bu oluş halindeki insanın 'olma' evresidir. Hayır ve şer ilkesinde ise insanın, başkalarının da yapmasını istediği bir davranışta bulunması 'hayır'dır. Fakat insanın, kimsenin yapmasını istemediği, tasvip etmediği davranışları sadece kendisi için yapması 'şer'dir.Hayır ve şer ilkesi içselleştirerek gerçekleşebilecek bir ilkedir. Kişisel duygu, düşünce ve yargı barındırmaktadır. Emredici ve alıkoyucu ilkede ise bireyi yöneten ve alıkoyan onun üstünde bir güç olması halidir. Eğer ölçü sadece insan ise yani insanın üstünde kuşatıcı ve kural koyucu mutlak bir varlık söz konusu değilse böyle bir insan kendi çıkarları ile uyuşmayan hayrı asla seçmeyecektir. Yine aynı insan bir çıkarı olduğu takdirde şer olanı kötülemeyecek olandır.[156]

Ahlakın ne olduğunu, farklı şekillerdeki tanımlarını ve çeşitlerini açıkladıktan sonra günümüzde ahlakın nasıl bir role sahip olduğu hususuna değinmemiz gerekecektir. Modernleşme ile birlikte ortaya çıkan güç, hız, her şeye kolayca ulaşma, konfor gibi unsurlar insan yaşamında ahlaki ve insani değerlerin alt üst olmasına neden oldu. Bu durum, insanın ahlaki çöküntüye uğramasına sebebiyet verdi. Modern dünya, insanının elindeki tüm değerleri almış ve onu manevi olandan uzaklaştırarak, sadece aklı benimsemesi gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Bu tahakküm ile yalnızca aklın hükmünü benimseyen insana, ahlak alanına ait olan 'isar ilkesi'ni anlatmak imkansız bir hal aldı.

[155]**Şeriati, Ali** İslam Şinasi I (Çeviren: Kırlangıç, Hicabi (2011) İslam Bilim 1, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, s.233-238.
[156]**Şeriati, Ali** (2011) s.247-251.

Çünkü isar'da kendi faydanı gözetmeksizin, başkasının faydasını ve değerini gözetebilen, kuşatıcı bir yücelik söz konusudur.

Burada insan kendi benliğini, nefsini, istek ve arzularını hiçe sayarak, karşısındaki insanın varlığın faydasını düşünebilmektedir ve bu onun ahlaki zeminde bulunduğunun, ahlaki noktada doruğa ulaştığının bir göstergesidir. Ancak günümüzde sadece aklın hâkimiyetini benimseyen insan, kendisinden başka kimseyi düşünmeyen ve kendi aklının, mantığının kurallarına göre hareket eden bir şekil aldı. Tek değerli varlığın kendisi olduğuna inanan ve o şekilde bir yaşam tarzı benimseyen bir insan tasavvuru oluştu. Dolayısıyla böyle bir insan, ahlaki duygudan ve ahlak alanından uzak bir insan halini aldı.

Ali Şeriati'de ahlakın alt yapısı ve dayandığı zemin daima din olmuştur. Modern Dünyanın dine yaslanan insanı ve ahlakı, maddeye indirgemesiyle dini yapıyı ortadan kaldırmıştır. Ahlaki zemini, ilahi ve mutlak olandan kaldırdığımızda yani ahlakı dinden uzaklaştırdığınızda ahlak çökecektir. Dini koparıp aldığınızda ahlakın temelleri yıkılmış olacaktır. Modern dünyadaki insanın ahlaki bunalımı da buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü maddi olanı bir ülkü haline getiren insan için isar akıl yolu ile açıklanabilir bir ilke değildir. İnsani maddecilik hızlı bir ivme kazanmış ve insani hayatın en temel maddesi iktisat, para, tüketim haline gelmiştir. Maddeci anlayışı kendisine hedef edinen ve mutlak olarak ona yönelen insan, anı kendisi için bir ganimet sayar. Her koşulda kendisine lezzet ve haz veren şeyleri seçmede asla tereddütte bulunmaz. Böyle bir buhrana kapılan insan yalnızca bu dünya hayatını ve buradaki çıkarlarını benimser. Ben şu anda varım. Bununla beraber, benim belki de birkaç yıllık hayatım var. Peki ya sonrası? Sonrası bir hiç olacaktır. İnsan bu şeylerden haz alır. Peki sonuç ne olacaktır? İnsan, sonucunda ne olursa olsun kendisine haz ve lezzet veren şeyleri gerçekleştirecektir.[157]

Böyle bir insan, sadece maddi hazlarını gidermek için yaşayan, madde insanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu insan için alinasyona uğrama ve ahlaki bunalım kaçınılmaz sondur. Oysa insan, bu dünyaya sadece yiyip-içme ve bedensel hazlarını doyurmak için gelmiş değildir. O, varoluş itibariyle üzerinde büyük bir sorumluluk ile bu evrende bulunmakta ve tekâmül seyrini başlatmak durumundadır. Onun maddi yöne sahip olmasının dışında, manevi ve uhrevi boyutu da vardır ve bu uhrevi yönü geliştirmek, dönüştürmek onun en asli, elzem yükümlülüğü olacaktır. Kendinde barındırdığı bu aşkın ve mutlak yön sayesinde evreni ve diğer var olanları müspet bir yola sevk edebilme

[157] **Şeriati** (2011) s.251-253.

iradesine sahip yegâne varlık insandır. Çünkü insan tevhit üzerine yaratılmış bir varlıktır. Fıtratı, tevhit üzerine yoğrulmuş bir varlık olarak insan; maddi yanını değil, manevi boyutunu gerçekleştirmeyi hedefleyen, kendindeki ilahiliği keşfederek mutlak ve tek olan aşkın kudrete ulaşmayı çalışan ve bunu hem dili ile hem de kalbi ile tasdik edebilecek bir varlık olarak evrende bulunmak durumundadır. Varlığını bilinçli bir şuur ile tevhidi ilke üzerinden kurgulayabilen insan, hem dünya hayatında hem de ahiret hayatında bir anlama kavuşur. Böyle bir insan hem var oluşunun gayesini ve kendi oluş sürecini gerçekleştirebilen hem de ahlaki bir varlık olan insandır. Ahlaki bir varlık olarak insan bizi birbirimize bağlayan, ortak paydada buluşarak aynı duyguları paylaşmamıza zemin hazırlayan, farklı topluluk ve kültür mensubu olsak bile ortak bir yön keşfedebilen ve bu yöne de 'insanlık' adını veren kişidir. Her şeyden önce insanlığa sahip olmamız gerektiğini bize gösteren kişidir. İnsanlık hayali olan değil aksine gerçek ve ideal, olması gereken bir varlık olarak bu âlemde bulunur.[158] Ahlaki insan da olanı değil; olması gerekeni en güzel şekilde, şuurla ele alabilen bir varlıktır. İnsan dediğimiz varlık ancak bu yolla kurtuluşa erecektir.

3.8. YABANCILAŞMA

Yabancılaşma, Ali Şeriati'nin deyimi ile 'Alinasyon' üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir konudur. Ali Şeriati, yabancılaşmayı insanı aşağı çeken, onun kendini gerçekleştirmesine engel olan bir husus olarak tanımlamaktadır. Yabancılaşma kavramını Ali Şeriati'nin görüşleri ekseninde detaylıca ele almadan önce bu kavrama dair bir çerçeve oluşturmak adına genel bilgilerle konuya giriş yapmak uygun olacaktır.

Yabancılaşma, kelime anlamı bakımından yabancı hale gelme manâsı taşımaktadır. İnsanın sosyal hayat karşısında duyduğu huzursuzlukla, karışık ruh hali ve alinasyon olarak nitelendirilir. Veya insanın kendi bedeninden uzaklaşması, kendisine yabancı olma hali olarak da ele alınan yabancılaşma kavramı; insanın kendi milletinden, kültüründen uzaklaşıp başka toplulukların kültürünü, değerlerini benimseme hali olarak da karşımıza çıkmaktadır.[159]

Yabancılaşma, bireyciliğin tecrit olunmuş hali, özgürlüğün köksüz kalması, bütün değerlerinde yakılışı anlamı taşımaktadır. Modern insan, şimdiye kadar hiç olmamış ölçüde yalıtılmış, kendisine ve toplumuna yabancılaşmıştır. Eski gelenek, inanç ve değerlerle de

[158] **Erdem, Hüsameddin** (2013) Ahlak Felsefesi, 6.Baskı, Konya, Hü-Er Yayınları, s.21.
[159] **Doğan, Mehmet** (2014) Büyük Türkçe Sözlük, 25.Baskı, Ankara, Yazar Yayınları, s.1794.

bağlarını koparan modern insan; yeni rasyonel düzende, hiçbir yere güvenmez ve her şey karşısında inançsız bir varlık haline gelir. Yabancılaşma kavramı felsefe tarihinde de pek çok kez farklı düşünürler tarafından ele alınan önemli bir mesele olmuştur. Örneğin; Kierkegaard'ın da dediği gibi yabancılaşma, anlamsızlık ve umutsuzluğun hüküm sürdüğü dünyada, insanın kendi benliğine anlam yükleyebilmesi sorunu, kendi özüne ilişkin olarak uygun bir kavrayışa ulaşabilme problemidir. Yabancılaşmayı ele alan bir başka filozof Hegel'dir. O, yabancılaşma kavramını tin üzerinden ele alır ve tin ya da Tanrının kendisine dair gerçek bilgiye ve tümüyle gerçekleşmiş bir evreye ulaşacağı süreçte zorunlu bir uğrağı olarak oluşur.[160]

Bu durum tin veya Tanrıya ek olarak insan için geçerli olmuştur. İnsan sanatı, bilimi, dili vs. yaratırken kendisine yabancılaşmayı da beraberinde getirir.(İnsanın kendi yaratıları, ona yabancı nesneler haline geldiği zaman) Ancak daha sonra bu yabancılaşmış formlarında kendisinin bir ürünü, yani insanın görünümleri olduğunu görerek kendisine ait daha sağlam, temeli olan bir kavrayışa erişir. Feuerbach da yabancılaşma kavramını ele alan bir filozof olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Tanrı insandan ayrı olarak doğaüstü bir kendiliği yüklenmiş beşeri ya da türsel özdür. Dolayısıyla ona göre din; insanın kendi kendisine yabancılaşması, insanın varlığının kendisinden ayrılmasıdır. Buna göre dini alana yönelen insan, gerçekte kendini olumlamaya yönelen, gerçek bir topluluk arayan, aşkın olanı isteyen insandır.[161]

Filozofların yabancılaşma kavramı hakkındaki düşüncelerine kısaca değindikten sonra, yabancılaşmanın nedenlerini 4 başlık altında inceleyeceğiz. İnsanın, insana yabancılaşmasının kaynağı olarak; üretim araçlarının, özel mülkiyetin sebebiyet verdiği ekonomik etkenler ilk sırada yer alırken, modern dünyadaki teknolojinin önlenemez yükselişi de yabancılaşmaya sebep olan bir diğer etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre insan, makineleşmenin tahakkümü altında olduğu için yabancılaşır. Bir diğer sebep ise; modern dönem öncesi geleneksel toplum bilincinin ortadan kalkması ve bunun yerini seküler toplumun almasıdır. Felsefi ve varoluşçu öğretilere göre de yabancılaşmanın kaynağı; insanın varoluşunun sonlu ve sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır.[162]

Ali Şeriati'de yabancılaşma mefhumu; insana dair olan, üzerinde durulması gereken ve onun da detaylıca ele aldığı konulardan biridir. Ali Şeriati'ye göre yabancılaşma; insanın

[160]**Cevizci, Ahmet** (2010) Paradigma Felsefe Sözlüğü, 7.Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları, s.1617-1618.
[161]**Cevizci** (2010) s.1618.
[162]**Cevizci** (2010) s.1618-1619.

kendi kendine kurduğu bir tuzaktır. İnsanın özgür olmasına karşı kullanılan bir kavram olarak ele alınan yabancılaşma, insanın kölelik halidir. Kelime anlamı itibariyle 'kendine yabancılaşma' manası taşır; fakat daha sonra delilik, çılgınlık, saçmalık olarak kullanılmaya başlanmıştır. Elbette yabancılaşma dediğimiz şey bir anda oluşacak bir şey değildir. Bir süreç gerektirir. Aşamaları vardır. İlk etapta insanın evrene, eşyaya kısaca var olana yönelimi ile varlığa aktardığı enerji, varlığın dışsallaşmasına sebebiyet verir. Diğer aşamada dışsallaşan şeyler, bir özerklik kazanır ve hâkimiyet altında tutulamaz bir hal alır. Son aşamada ise insanın denetiminden çıkan şeyler, kendisini teslimiyet altına alır. Yani insan kendisini, çevresini değiştiren, dönüştüren varlık iken; yabancılaşma ile tahakküm altına alınan bir varlık haline gelir. İnsanın denetiminden çıkan şeyler, insanı kontrol altına alır.[163]

Yabancılaşma sonunda tüm zihinsel, bilişsel ve fiziksel yeteneğini kaybeden insan; bir eşyadan farksız olacaktır. Kapitalist toplumlarda artan refah düzeyi ile yabancılaşma, doğru orantılı olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan akıl yolu ile dünyanın sınırlarını keşfettiğini düşünmüş, bu keşfi de bilim yolu ile teknolojik bir hale dönüştürmüş ve teknolojiyle de eşyaya, evrene hükmetmiştir. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak da köle-efendi diyalektiği içinde kendini bulmuştur. Dolayısıyla tüm güç insanın elinden, irade ve bilincinden kayıp gitmiştir. Daha da vahim olanı kayıp giden bu güç insanın kendi eliyle meydana getirdiği eşyaya, mala, mülke geçmiştir.[164] Bu da beraberinde tek boyutlu toplum veya tek boyutlu insan modeli olarak çıkmaktadır. İslam düşünürleri tarafından ise yabancılaşma kavramı iki şekilde ele alınır. Birinci insanın psişik dünyası ve egosunun açmazlarıyla alakalı olan boyuttur. Bu boyut insanın eğitim, ahlak, terbiye vs. gibi alanlarıyla ilgilidir.

İkincisi ise, toplumsal süreçlerin insan üzerindeki etkisi ile alakalıdır. Yani modern, medeni yaşamın insan üzerindeki etkisiyle alakalı olan süreçtir. Medeni yaşama geçişle birlikte yerleşik düzene tabi olan insan, haz, arzu, istek ve zevklerin getirmiş olduğu çeşitli alışkanlıklar kazanmaktadır. Maddi olana ve dünyaya gereğinden fazla ehemmiyet verilmesi, maddenin insana tahakkümü şeklinde zuhur etmiştir. Bu da insanın nefsine yenik düşmesi ve onun kölesi olma durumunu beraberinde getirmiştir. Böyle bir insan da yani nefsinin kölesi durumuna düşmüş bir insan kendisine yenik düşen, yabancılaşan bir

[163]**Canatan, Kadir** 'Ali Şeriati'de İnsanın Özgürlük Sorunu ve Yabancılaşma': Demirkol, Murat (Editör) (2013) Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriati Sempozyumu, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, s.307-308.
[164]**Kala, Muhammet Enes** (2018) İnsandan Değere Değerden İnsana, 1.Baskı, Ankara, Eski Yeni Yayınları, s.22.

insan olmuştur. İbn Haldun bizlere konuda çok önemli bilgiler sunmaktadır. Sürekli artan ve hiç bitmeyen gereksiz istek ve arzular insanı köleleştirir. Daima nefsin arzu ve istekleri peşinde koşan insan bunu karşılamak için elinden geleni yapacaktır. Ancak bu durum insanın isteklerini yerine getirmesiyle son bulmaz aksine daima yeni arzu ve istekler ortaya çıkar. Böylece insan, arzu ve istekleri meşru olsun ya da olmasın, daima tutkularının kölesi olmuştur ve onları karşılama yoluna gidecektir.[165]

Ali Şeriati'ye geri dönecek olursak ona göre de 'kendisi olmayan insan' yabancılaşmış insan demektir. Onda yabancılaşma, insanın dört zindanıyla başlar. İnsanda yabancılaşmaya neden olan etkenleri, onun dört zindan teorisinde bulmak mümkündür. Yani insanın içinde olduğu dört zindan, onun kendisine ve evrene yabancılaşmasına sebebiyet vermektedir. (Bu zindanların neler olduğunu ve nasıl çözümleneceğini diğer bölümde ele almıştık.) İnsan bu zindandan haberdar olma ve özgüven yolu ile kurtulabilir. Yani insan, kendisinden haberdar olan bir varlıktır. Bunun bilincine vararak ve öz güven duyarak, yabancılaşmaya sebebiyet veren bu zindanlardan kurtulabilir. Ali Şeriati'ye göre ideal bir insanda, ideal bir aydında ve ideal Müslümanda eksik olan şey özgüven eksikliğidir. [166] İnsan, özgüvenli bir şekilde, şuurlu bir tutum sergilediği takdirde yabancılaşmanın etkisinden kurtulabilir bir hâl alacaktır. Aksi takdirde yabancılaşmanın etkisinden kurtulmak için çabalamayan insan; daima nefsine, arzularına, evrene ve hatta kendisinden seviye olarak oldukça düşük varlıklara bile köle konumuna inebilmektedir. Bu, insanın yaratılış gayesine, varlığına aykırı bir durumdur. Çünkü insan yaratılmışların en şereflisi konumuna yükselebilen bir varlıktır.

[165] **Canatan** (2013) s.309.
[166] **Canatan** (2013) s.308-310.

2.BÖLÜM: ALİ ŞERİATİ'NİN DÜŞÜNCESİNDE ADALET EKSENİNDE İNSAN ve TOPLUM

2.1. Adalet Kavramı

Adalet kavramı, her dönemde ve her toplumda, insanlar arasında hassasiyetle ele alınmış, kimi zaman gerçekleşmesi için üzerinde uzun çabalar sarf edilmiş önemli bir mefhumdur. Bu bağlamda adaletin yüzde yüz olarak, insanlar arası ilişkilerde ve toplumsal yapıda sağlandığını söylemek güçtür.

Adalet, sözlük anlamı itibariyle herkesin hakkını verme, hakkına uymak yani riâyet etmek demektir. Zûlmetmekten kaçınarak, herkesin hakkında yerinde ve doğru bir hüküm ile herkesin ait olduğu hakkı yerine getirmek, adil olmak demektir. Hakkâniyet sahibi olmak manâsını taşımakla birlikte, hakkaniyet sahibi olan kimse, haksızlıktan uzaklaşan ve adil davranan; düzenli ve dengeli olan kimsedir. Zulmün zıddı olarak var olur. Nitekim zulmün olduğu yerde adaletten bahis açmak mümkün değildir. İnsan 'adalet-i fıtrat' üzerindedir. (Adalet-i fıtrattan kasıt: yaratılış adaleti, tabiat adaleti ve ilahi adalet) yaratılış itibari ile öz olarak adalet sahibi olan adil bir kimsedir. Çünkü ilahi kudret sahibi Allah da adil olandır. Adalet onun bir tecellisidir. [167]

Adalet, aslında öznel yani göreceli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram öyle bir kavramdır ki, her toplumun kendine has düzenine göre şekil alabilmektedir. Ancak bu farklılaşmanın yanı sıra ortak bir payda elbette mevcuttur. Bu müşterek payda insanların bireysel ya da toplumsal olarak ortak ihtiyaç ve faydalarını kapsamaktadır. Bu sayede ortak adalet standartları belirlenir ve bir kamu düzeni oluşturulabilir. Bu tür bir adalet elbette her sorunu gideren, mutlak olarak kusursuz bir düzen değildir; fakat insanlar sosyal etkileşim ve değişim içinde onun kusurlarını gidermeye, en iyi şekilde kullanmaya, var etmeye çalışırlar. Bu noktada diyebiliriz ki ilahi ya da mükemmel adalet tasavvuru bir rüyadır. İnsanın zaafları olan, zayıf ve nefsine yenik düşebilen bir varlık olduğunu göz önünde bulundurursak; onun çabasının zaman zaman şahsi menfaat ve zaaflarına yenik düşebileceğini de bilmemiz gerekir. Böyle bir durumda toplumda, belli bir adalet standardının varlığı altında, insanı kontrol eden başka bir adalet çeşidi bulunmaktadır. Bu aynı zamanda, toplum düzeninin kaynağını belirlemede insanlara yardımcı ve yol gösterici

[167] **Doğan, Mehmet** (2014) Büyük Türkçe Sözlük,25.Baskı, Ankara, Yazar Yayınları, s.13.

olabilen bir unsurdur. Bu unsur: insanüstü, ilahi bir otoritenin varlığı, onun sağladığı adalet mekanizmasının bilincinde olmaktır. [168]

Adalet; insanlara vahiy yolu ile ve peygamberler aracılığıyla iletilen; içinde insanların kendilerine çekidüzen vermesini sağlayan bilgiler barındıran, saygı unsuru taşıyan, insanlar üzerinde kalıcı ve uzun ömürlü bir etkiye sahip olabilen bir mekanizmadır. Böylesi ilahi bir kaynaktan neşreden adalet mekanizmasının, insanlar üzerindeki tesirinin oldukça fazla şekilde zuhur ettiğini söylemek mümkündür. İlahi bir ilhamı, nurani yönü içinde barındırmasından ötürü, İslam'da ilahi veya vahyi adalet türü olarak isimlendirilmektedir. İslam'da adalet kavramı çok önemli ve geniş bir yer tutmaktadır. Adalet, Allah'ın bir tecellisidir ve insan, evren, yeryüzündeki tüm varlıklar bu kıstasa göre yaratılmıştır. Bu konuda Kur'an-ı Kerimde pek çok yerde geçen ayetler bulmak mümkündür. "Ve ölçtüğünüzde ölçüyü tam yapın, doğru tartın. Bu neticesi bakımından daha iyi ve daha hayırlıdır."(İsra,35) Yine başka bir ayette yer alan: "Ve konuştuğunuz zaman adil olun, bu bir yakınınız bile olsa."(En'am,152) gibi ayetlerden anlayacağımız gibi İslam'da adalet kavramı ile hayati önem arz eden bir kavram olarak karşılaşmaktayız. İslam'da ilahi adalet; Peygamber Efendimiz Resulullah Muhammed'in(s.a.s) halka ulaştırdığı vahiy ve hikmette bulunur. Vahiy, Allah kelamı olan Kur'an; hikmet ise peygamber efendimizin kelimeleridir. Vahiyden ve ilahi hikmetten oluşturulan adalet kuralları yanlışsız, şaşmaz olarak düşünülmüş ve her zaman ve şartta tüm insanlığın ihtiyaçlarına cevap vereceği kabul edilmiştir.[169] Çünkü ilahi, mutlak yasa koyucunun var ettiği adalet, mükemmel ve ideal adalet hükmü taşımaktadır. Ayrıca İslam, sosyal adalet anlayışına dayanmaktadır. Tüm Nebiler(peygamberler) yüce yaratıcı tarafından alemde adaleti sağlamak için gönderilmişlerdir. Temel gaye, adalet anlayışının yeryüzünde yerleşik bir hâl almasıdır.[170]Ancak bu mükemmel ilahi yasanın yeryüzünde bir temsilcisi olmalıdır. Yani Allah'ın adaletini ve otoritesini kendinde barındıran bir temsilcinin ihtiyacı hâsıl olmaktadır. Böylece ilahi adalet ve kanun üzerine kurulu yeni bir yönetim sistemi oluşturulacaktır.

Adalet, kelime manası olarak 'adl', 'adele' kelimesinden türemiştir. Adele ise; düzeltmek, tahsis etmek, eğri bir yoldan doğru bir yola sapmak ve eşit, muadil olma;

[168]**Hudduri, Macid** The Islamıc Conception of Justice (Çeviren: Ayaz, Selahattin (2018) İslam'da Adalet Kavramı, 3.Baskı, İstanbul, Ekin Yayınları, s.17-20.
[169]**Hudduri** (2018) s.22.
[170]**Şeriati, Ali** Tarih ve Şenaht-ı Edyan II (Çeviren: Okumuş, Ejder (2018) Dinler Tarihi 2, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, s.24.

dengede tutma, dengelemek, tartmak anlamlarını taşımaktadır. Kasd, istikâme, vasât, kıst, nasib, hisse, mizan gibi pek çok eş anlamı, anlamdaş kelimeleri mevcuttur. Kavramsal olarak adalet; doğruluk hükmü zihinde kesinlikle yer etmiş olan sabit şey manası taşımaktadır. Ayrıca pek çok anlamından bahsettiğimiz 'Adl' kelimesinin kavramsal olarak 'doğru' biçiminde kullanılması, aynı zamanda hakkaniyetli olmak anlamı taşımaktadır. Haksızlıktan uzak durmak, istikamet üzere olmak yani kesin doğruluk taşımak manalarını barındırmaktadır. 'Adl' aynı zamanda içinde itidal, ölçülülük gibi tanımlar barındırır. Kasd, vasat ve teadil kelimeleri, adl kelimesine eş anlamlı kelimelerdir. Kast ve vasat; itidalli, ılımlı ve ölçülü olma durumudur. Orta yolda olma demektir. Orta yol, en iyi yoldur düsturundan hareketle adalet kavramında dengeyi sağlamış oluyoruz. Teadil ise; ikmal etmek, ayar etmek anlamlarını taşımaktadır. Orta veya iki üç yol arsında orta yolda olma manalarını taşır. [171]

Adalet, kelime manası olarak 'adl', 'adele' kelimesinden türemiştir demiştik. 'Adl' kelimesi ise kendi içinde dört farklı mana barındırmaktadır. Yani dört bölümden oluşur diyebiliriz. İlk olarak taşıdığı anlam Yüce Yaratıcının buyruk ve emirlerine göre yani ona uygun şekilde karar vermede adalet olarak karşımıza çıkar. "İnsanlar arasında hükmettiğinizde, adalet ile hükmedeceksiniz!"(Nisa,58) ayeti buna açık bir örnektir. İkinci olarak kendisinde barındırdığı anlam; yine yaratıcının buyruğuna uygun olarak kelamda adalettir. "Konuştuğunuzda ölçüyü aşmayın!"(En'am,152) ayeti kerimesi bu hususu barındırmaktadır. Üçüncü olarak taşıdığı anlam ise; Bakara Suresi'nin 123. Ayeti kerimesinde karşımıza çıkar. "Hiçbir canın, hiçbir cana faydasının erişmeyeceği, kimseden kefaletin kabul edilmeyeceği ve hiçbir şefaatin kimseyi kurtarmayacağı bir günden sakının!" yani bu ayeti kerime de Yüce Allah açıkça belirtiyor ki, o büyük hesaplaşma günü geldiğinde kimsenin yardımı hiç kimsenin üzerine olmayacaktır, fayda vermeyecektir. Bu sebeple yaşarken o günü düşünerek, o güne uygun olarak hayatı tatbik etmelidir. Bu insanın hayattayken adil olması, adalet üzerine ve dosdoğru olmasının ne kadar önemli bir değer taşıdığının göstergesidir. Dördüncü ve son anlamı ise; tüm varlıkları yoktan var kılan; gücü ve kudretinden sual olunmayan mutlak irade sahibi yüce Allah'a şirk, eş, ortak koşmaktan kaçınmaktır. "Ne var ki kâfirler O'na eş koşarlar." (En'am, 1) ayeti kerimesi bunun açık göstergesidir. Görüldüğü üzere 'Adl' kelimesi adalet

[171] **Hudduri** (2018) s.20-22.

kökünden türemiş bir kelime olarak içerisinde büyük önem arz eden dört faklı kısma ayrılmakta, dört farklı elzem manalar içermektedir. [172]

Arapçada 'Adl' kelimesi: İki şey arasında adaletli olmak, adalet etmek; eğer ortada tek bir şey söz konusu ise bu tek şey üzerindeki adaletinde; doğru, düzgün, dengeli ve tam olması hasebiyle sağlanması gerektiği anlamlarını içerisinde barındırmaktadır. Hak yememek, dengeyi gözetmek, itidalli olmaktan sapmamak ve doğru yoldan ayrılmamak gibi insana dair elzem olan ve sosyal değer arz eden özellikleri bünyesinde barındırmaktadır, tüm bunların bir arada olduğu nokta yani tüm bu hayati önem arz eden unsurların bileşkesidir.[173]

Adalet kelimesinin kendi içinde barındırdığı manaları ele aldıktan sonra belirtmemiz gereken bir nokta da adalet kavramına verebileceğimiz en güzel ve en yerinde örnek olarak Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v) varlığıdır. Bunu yaşadığı çağda, toplumsal olarak pek çok haksızlık ve zulmün kol gezdiği zamanlardaki tavrından çıkarmamız zor olmayacaktır. O, hiçbir zulüm ve haksızlığa göz yummamış; aksine herkesin kabul edebileceği bir adalet anlayışına dayalı ahenk oluşturmayı kendisine düstur edinmiştir. Bir nebi olarak; ümmetine bildirmesi, tebliğ etmesi gereken dini hususların yanı sıra aynı zamanda adaleti ve hakkaniyeti benimseyen, sosyal bir reformcu olarak içinde bulunduğu çağın ve sosyal ortamın yanı sıra kendisinden sonraki nesillerin karşılaştığı sorunlara dahi çözüm sunabilen nitelikte bir hedef belirlemiş ve ortam hazırlamıştır. İçinde yaşadığı toplumun problemlerini, "Emrolunduğu gibi dosdoğru ol!" düsturunu benimseyerek, adaletten ve hakkaniyetten ayrılmadan çözümlemiştir. Ayrımcılıktan oluşan, gayri insani yani insanlık dışı kölelik, kadınların toplumdaki yeri ve konumu, esirlerin azat edilmesi, kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi gibi meselelere asla göz yummamış, kayıtsız kalmamıştır. O dönemdeki Arap toplumunda cömertlik, şeref, cesaret en önemli erdemler olarak görülmekteydi. Bütün erdemlerin en üstü sayılabilecek tarzda bir önemden bahsediyoruz. Tüm bu fazilet yani erdemlerin ortak ifadesi olarak "Mürüvvet" kavramı kullanılmaktadır. Mürüvvet, (Şeref, cömertlik, cesaret gibi en yüksek faziletleri kendisnde barındıran) "Övgüye dair her şey" anlamını taşımakla birlikte Roma'da ele alınan "Summun Bonum" yani en yüksek iyi, hayırların en hayırlısı, en

[172] **Hudduri** (2018) s.23.
[173] **Hudduri** (2018) s.23-26.

mutlak iyi anlamına gelen kelimeyle eş değer olarak görmemiz ve bu şekilde ele almamız yanlış olmayacaktır.[174]

Yani "Mürüvvet = Summun Bonum" diyebiliriz. Arap toplumlarında büyük bir önemle ve hassasiyetle ele alınan mürüvvet kavramı, o dönemin adalet tanımlamasında da önem arz etmekte ve karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki "Mürüvvetten taviz verenlerin asla adil olmayacakları" ehemmiyetle vurgulanmıştır. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed(s.a.v) ise cesaret ve diğer erdemleri (cömertlik, şerefli olmak ve davranmak vs. gibi) elbette ki kabul etmekle ve önemli görmekle birlikte bunun yanında zulmün, vahşetin çözümü olarak dini ve insani olan değerleri yok saymamayı, yadsımamayı; aksine daha çok ele almak ve önemle vurgulamak gerektiğini savunmuştur. Bu sebeple ilahi kudretin kelamı olan Kur'an-ı kerimde ve efendimizin sözleri olan hadis-i şeriflerde de sık sık belirtildiği gibi kavmiyetçilik ve zulüm; başkalarını baskı altına almaya çalışmak gibi eylemler şiddetle kınanmıştır. Dini görevlerini ve insanlara karşı davranışlarını gerçekleştirirken özellikle adil olana ve adil olmaya pek çok kez vurgu yapılmıştır. Doğru yolda olma, doğruluk, hakkaniyet, ölçülü olma gibi insani ve dini kaideler Allah'ın birliğinden hemen sonra karşımıza çıkmaktadır. Bu bizlere bu konunun ne kadar önem arz eden bir husus olduğunun göstergesidir.[175]

Adaletin, yani insanların birbirlerine karşı adil olmaları gerektiği konusunun, Allah'ın birliğinden hemen sonra gelecek kadar mühim bir konu olarak ele alınması, İslamiyet öncesi toplumlarda hemen hemen hiçbir şekilde adalet mefhumuna yer vermemesinin bir sonucudur. İslamiyet ile birlikte adil olmak ivme kazanan bir değer haline bürünmüştür. Öyle ki adalet ve adil olmakla ilgili pek çok ayeti kerime mevcuttur. "Allah sizlere, emanetleri sahiplerine teslim etmeniz gerektiğini emrediyor, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman da adalet ile hükmedin." (Nisa,58) "Allah adaleti ve iyiliği emreder aşırılıktan, kötü işlerden ve azgınlıktan uzak durmanızı ister." (Nahl,90) "Yarattıklarımız içinde öyle bir millet vardır ki, Hakk'a çağırır, Hakk ile adalet ederler." (A'raf,181) Bu şekilde Allah kelamı olan Kur'an-ı Kerimde sık sık adaletli olma konusunda bahisler önemle yer almaktadır. Hz. Peygamber, ayetlerle desteklediği kendi sözleri ile adil olmanın önemini vurgularken, 'nasıl adil olunur, adaletin ölçüsü nelerdir' gibi konuların da çerçevesini insanlığa sunmuştur. Tüm bunların yanında Peygamber efendimiz adalet anlayışını Kur'an-ı Kerime dayanarak içinde bulunduğu pratik meselelerin çözümüne

[174] **Hudduri** (2018) s.26-28.
[175] **Hudduri** (2018) s.26-27.

odaklı olarak ele alması neticesi ile bazı âlimler ve bilim adamları Kur'an'da veya hadisi şeriflerde adalet kavramını oluşturan unsurların neler olduğunu veyahut dünyada adaletin nasıl gerçekleştirileceğini gösteren ölçütler bulamamışlardır. Böylece adaletin ne olması, nasıl olması gerektiği gibi kıstaslar âlimlerin ve yorumcuların görüşlerine kalmış onlar da farklı kaynaklardan kendilerine göre standartlar benimsemeye çalışmışlardır. Bilmemiz gerekiyor ki adalet mefhumunun pratik boyutu olduğu kadar; önem arz eden soyut, ahlaki ve felsefi boyutu da mevcuttur. Bizce bu durumun farkında olunarak bilinmesi ve adaletin kıstaslarının bu boyutları da göz önüne alınarak benimsenmesi ve uygulanması gerekmektedir.[176]

İslam'da adalet kavramının ele alınışına yeniden dönecek olursak; kendine has, özgün, toplumsal düzene bağlı olarak adalet mefhumu, (Bu tür bir adalet mefhumunun içerisine siyasi adalet, kamusal adalet vs. gibi adaletin her türlüsü girmektedir.) ilahi kudret sahibi, yüce yaratıcı Allah(cc.)tan doğmakta, meydana gelmektedir. Allah evrende ve yarattığı tüm varlıklar arasında, özellikle bilhassa insanlar üzerinde adaletli ve adil olmayı esas kılmıştır. Allah tüm evreni ve varlıkları adalet düsturu üzerine yaratmıştır. Müminler yani Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmiş kimse olarak yeryüzünde var olan insanlar, Allah'ın buyruk ve emirlerini yerine getirmek ve aralarında adaletle hükmetmek, adil olmak ile sorumlu tutulmuş, görevlendirilmişlerdir. "Ey iman edenler, Allah'a ve elçisine ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin; herhangi bir şeyde ihtilafa düşerseniz, o şeyi Allah'a ve Resulüne irca edin!" (Nisa,59) Yani ayeti kerimeden de anlaşılacağı üzere peygamber, Allah'ın adaletini Hakk ile emrederek, doğru yola çağırması ile temsil edici güce sahiptir. Buradaki Hakk ve Allah yolu; "doğruluk ve adaletin" ifadesidir. Yani toplumu, halkı ilgilendiren her konuda, peygamberin hükümleri Allah'ın emrettiği adaleti ve doğruluğu taşımaktadır. Peygamberin herhangi bir hatası veya kusuru olmuş ise bu da ilahi emir ile yüce yaratıcı tarafından düzeltilmiş, tashih (yani yanlışın yerine doru olanı söyleme) edilmiştir.[177]

İslam'da adalet anlayışına değindikten sonra ele almamız gereken bir başka husus ise 'kader ve cebre göre adalet mefhumu' konusudur. Buna göre insanın fiil ve eylemleri öncelikli olarak ilahi yaratıcı ve kudret sahibi olan Allah(cc) tarafından mı belirlenmiştir veyahut insan iradesi, isteği söz konusu mudur? İnsan eylemlerinden sorumlu mudur, değil midir? Bu sorular, adalet mefhumunun sınırları içerisinde ele alınması gereken ve

[176] **Hudduri** (2018) s.29.
[177] **Hudduri** (2018) s.32-33.

ehemmiyet arz eden sorulardır. Kader anlayışına göre insan denen varlık, yüce yaratıcı tarafından bahşedilmiş olan bir donanımla kendi eylemlerini belirleyebilecek güçte yaratılmıştır. Bu sebeple eylemlerinin sonucu olarak beraberinde doğan bir sorumluluk üstlenmiştir. Aksine cebr öğretisinde, anlayışında ise insanın iradesi olumsuzlanmaktadır. Buna göre hem insanın hem de ona ait eylemlerin yaratıcısı, var edeni yalnızca Allah'tır. Bu sebeple insanın eylemlerinin sonucu olarak doğacak bir sorumluluk anlayışını üstlenmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Yani insan eylemlerinde iradi olarak herhangi bir sorumluluğa sahip olmamasının yanında, bir sorumluluk anlayışına da sahip değildir.[178]

Gördüğümüz gibi kader ve cebr hususları, insanı konu edinen alanlar olmalarıyla birlikte aslında birbirinden tamamen farklı, birbirine zıt görüşler olarak karşımıza çıkmaktadır. Cebr öğretisinin zıddı olarak, kader anlayışında bahsettiğimiz gibi insana ait tüm eylemler, ilahi bir kudretin insana bahşettiği bir gücün ürünüdür. İnsan tüm eylem ve fiillerinde seçim yapabilen, irade sahibi dolayısıyla özgür bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla böyle bir yaratılışa sahip insan, 'zulüm, eziyet ve adalet' arasındaki seçimi irade sahibi bir varlık olarak kolayca yapabilmektedir. Allah insanı yaratılış olarak diğer varlıklardan üstün pek çok özellikle yaratmıştır.[179]

Bunlardan en önemlisi, en belirgin olanı insanın irade yetisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan tüm varoluşunu, düşüncelerini, fiillerini bu yeti sayesinde gerçekleştirebilen bir varlıktır. Bu yetiyi ona ilahi kudret sahibi olan yüce Allah bahşetmiştir. Yüce Allah, meleklere "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" dediğinde melekler, "Biz seni övüp dururken, seni tenzih edip dururken sen orada kötülük yapıp kan dökecek birini mi yaratacaksın?" şeklinde karşılık vermişlerdir. Yüce Allah ise, "Doğrusu ben sizin bilmediklerinizi bilirim!" şeklinde karşılık verir. (Bakara,30) İnsanın yaratılışında geçen bu hadise Allah'ın insana atfettiği değerin ve aynı zamanda yüklediği sorumluluğun açık bir göstergesidir. Şüphe yok ki Allah, istediğini var kılıp, istemediğini yok edebilecek güce sahiptir. İnsanın yeryüzüne hâkim kılarak onu kendisine halife olarak seçebilecek kadar değer atfederken, aynı zamanda insan denen varlığı yine kendi isteği ile yok edebilecek kudrete sahiptir. Dolayısıyla insan, aynı zamanda mutlak yaratıcı güç ve kudret sahibi Allah'a itaat ile sorumludur. Hatta insanın ilk görevi budur. Allaha itaat etmek

[178] **Hudduri** (2018) s.33.
[179] **Hudduri** (2018) s.42-44.

anahtardır. İtaatsiz olmak, emir ve buyruklarına karşı gelmek, onun istemediklerini yapmak ise insan için hem bu dünyayı hem de ahireti yok etmeye sebep olacaktır.[180]

Allah, bütün insan fiillerinin yaratıcısı değildir. Yüce ve mutlak kudret sahibi olan Allah, insanlara adalete uygun düşecek tarzda iyi eylemlerde bulunmalarını bunun yanında adaletin zıddı olan zulüm, işkence ve hayasız işlerden sakınmaları gerektiğini açıkça emretmiştir. "De ki şüphesi Allah çirkince hayasızlıkları emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz? De ki Rabbim adaletle davranmayı emretti." (A'raf,28-29) başka bir ayeti kerimede ise, "Sizlerden öne geçmek ve arkada kalmak isteyenler için (bir uyarıdır), her nefis kazandığına karşılık rehindir."(Müddesir,37-38) "Allah kimseye güç yetirebileceğinden başkasını yüklemez, kazandığı hayır kendine, kazandığı şer de kendinedir." (Bakara,286)[181]

İlahi yaratıcı kudretin sözü olan Kur'an-ı Kerimde yer alan ayetlerde açıkça gösterilmektedir ki insanın kaderi, eylemleri, davranışları ve sorumlulukları yalnızca kendi belirleniminde ve iradesindedir. Allah mutlak yaratıcı güç olarak insanı en güzel şekilde kusursuzca yaratmış ve irade sahibi bir varlık olarak seçim yeteneğini, tercih edebilme kabiliyetini ona bırakmıştır. İnsan bu yetilerle donatılmış üstün bir varlık olarak kendi tercihlerini yapabilecek kapasiteye sahiptir. Dolayısıyla böyle bir varlığın zulmü seçmesi de veyahut tam tersi olarak adaletle hükmetmesi de yalnızca kendi iradesine bağlıdır. İnsan kendi ahlaki ve dini boyutunu da bu noktada şekillendirmektedir. Kendi eylemleri ve fiilleri neticesi ile kendisine ahlaki ve dini bir sorumluluk yükler. İyi ve adaletle hükmeden olmak da onun elinde olmakla birlikte; ancak bunun yanında zalimlerden olmak, zulmetmek de yine insanın kendi tercihindedir. Dolayısıyla "Hidayet yalnızca Allah'tandır. Zulüm ise insanın eseridir."(Tercihidir) dememizde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.[182]

İnsan Allah'a itaat etmekle sorumlu olan bir varlık olmasıyla beraber aynı zamanda kendi fiil ve eylemlerinden de sorumlu olan bir varlık olması hasebiyle, zalimlik ve zulmü barındıran her eyleminden de elbette ki sorumlu tutulacaktır. Yeryüzünde bu bilince sahip olarak varlığını idame ettirmeye çalışan bir insan düşünelim. Tüm bu hassasiyetlerin farkında olan, kendisi dışındaki yaratılmış olan her varlığa ve bilhassa diğer insanlara karşı, oturmasından kalkmasına; yemesinden içmesine, selam vermesine kadar her konuda

[180]**Hudduri** (2018) s.42-46.
[181]**Hudduri** (2018) s.53.
[182]**Hudduri** (2018) s.60.

adaletle hükmetmeyi kendisine düstur edinmiş bir insan tasavvur edelim. Böyle bir insan tasavvuruna sahip bir evrende şüphe yok ki işler tam da istenildiği gibi rayına oturacak, adaletin gemisi tam da 'olması gereken' düzeyde ilerleyebilecektir.

Bu bağlamda üstüne basa basa önemle belirttiğimiz husus, insanın eylemlerinin sorumlusu olması meselesidir. İnsan denen varlık, adaletle hükmeden de olabilir veya bunun yanında zalimane bir tutum sergileyerek zulmeden eylemlerde de bulunabilir. Tüm bu eylemlerin sahibi ve sorumlusu kendisidir. İnanan insanlar olarak İslam'da bunun karşılığında ödül ve ceza anlayışı yer alır. Yani insanın diğer insanlar karşısında ve yaratılmış diğer tüm varlıklara yaklaşımı hususunda, adaletli eylemlerde bulunmasının ve adil olması beraberinde cennetle mükâfatlandırılacağı anlamını taşır. Bununla birlikte tam aksi durumda ise yani insan eylemlerinde zulüm ve eziyetin kol gezdiği, haksızlığın ve adaletsizliğin sınırları aştığı bir durumda yine insan denen bu varlık ilahi bir kudret tarafından cehennem hayatı ile cezalandırılacağını bilmektedir.[183]

Ancak tüm bunların bilinmesinin yanı sıra insanın yeryüzündeki serüveninde bu hususun nasıl gerçekleşeceği yani ilahi adaletin nasıl sağlanması gerektiği daima merak ve tartışma konusu olmuştur. İnsan, Allah'ın ve dolayısıyla ilahi adaletin bir yansıması, tecellisi olarak yeryüzünde 'olması gereken' güzellikte ve iyilikte bir adalet düzlemi kurgulamakla mükelleftir. İnsan aklı sayesinde ve hür bir varlık olması neticesi ile tercihte bulunarak eylemlerini gerçekleştirendir. Bu sebeple aynı zamanda sorumludur. Sorumluluk sahibi, hür ve iradeli olan insan da aynı zamanda yeryüzünde ilahi adaleti gerçekleştirmeye gayret eden kimsedir. İnsan akıl sahibi olarak doğru ve yanlışın; hayır ve şer olanın ayrımına varabilen bir varlıktır. Akıl, Allah'ın insana bahşettiği önemli bir melekedir. Akıl sayesinde insan; adil olan ile olmayanın ayrımına varabilmektedir. Akıl genel itibari ile kolay kolay hataya düşmez. Ancak aklın eksik ve noksan kaldığı, hataya düştüğü noktada Müslüman ve inanan insan için vahyin rehberliği önem arz eden bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.[184] Aklı sayesinde adil olanı seçme şansına sahip olan insan aynı zamanda adaletin Allah'ın özü olduğunu bilen kimsedir. Şüphe yok ki Allah, eşsiz kemâl ve adalet sahibidir. Sadece adil olmakla kalmayıp, adaletin zıddı olan zulüm, eziyet ve işkence asla ona ait olmayandır. Akıl sahibi, akletme yeteneğini kullanabilen insanın da anlayacağı gibi, adil olma şerefini özü itibariyle kendinde barındıran, kemâl sahibi bir yaratıcının aynı

[183] **Hudduri** (2018) s.63-65.
[184] **Hudduri** (2018) s.69.

zamanda zulüm ve eziyet gibi mefhumlarla bir arada ele alınması olanaksızdır, akıl dışıdır. Şüphesiz ki ayeti kerimede de yer aldığı gibi "Allah kimseye zulmetmez."(Yunus,44)[185]

Akıl yetisi sayesinde insan tüm bu düşüncelere kolayca erişebilmekte ve seçimlerini, eylemlerini bu şekilde tayin edebilmektedir. Çünkü belirtmemiz gereken önemli bir husus vardır ki o da; aklın insana, aynı zamanda vahye uygun olarak adaletin yolunu gösterdiği düşüncesidir. İnsan, aklı sayesinde ilahi ve vahye uygun olarak adil davranabilme, adaletle hükmedebilme kıstaslarını elde edebilmektedir. Bütünlükçü bir yaklaşımla hem vahyin, hem aklın, hem de adaletin yani üçünün birlikte ele alınmasıyla ortaya çıkan sonucun, 'olması gereken adalet anlayışını' ve bu adalet anlayışına dair kural ve kaideleri insana sunacağı açıktır. Çünkü insan aslında yaratılış itibari ile yani fıtraten adalet düsturu ile yoğrulmuştur. Mutlak adalet sahibi olan yüce Allah, insanı da kendi tecellisi olarak ve adalet kisvesi ile yoktan var etmiştir. İnsana dair bu adalet elbette ki Allah'ın adaleti ile paralel şekilde seyreden bir adalet anlayışıdır. Önemli olan insanın bu adalet melekesi ile yoğrulmuş olmasının bilincine vararak, bu yetiyi üstlenmesi ve buna göre şekil alması, eylemlerini buna göre tayin ettirebilmesidir.

Adalet elbette ki diğer tüm yaratılmışlarda olduğu gibi; mutlak adalet ve irade sahibi olan, her türlü eksiklik ve noksanlıktan münezzeh Allah tarafından yaratılmıştır. Fakat insandaki adalet kavramı, ona sorumluluk yükleyen beşeri bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Allah mutlak ve sınırsız adalet sahibidir. İnsan ise beşeri adalet anlayışına sahip, sorumlu fakat sınırı olan bir adalet anlayışına sahiptir. İnsan aklı ve iradesi ile Allah'ın adaletine nazaran sınırlı olan bu adalet mefhumunu olması gereken en iyi düzeyde kurgulamak ve yaşatmakla mükelleftir. Yüce Allah, insanı yaratır, insan ise eylemlerinden kendisi sorunludur. Yani yaratılış Allah'ın bir fiilidir. İnsanın kapasitesini kullanabilmesi yine ona ait olan bir durumdur. İnsan hür, irade sahibi olarak bir varlıktır. Allah'ın yarattığı fiiller zaten adil, adalet içeren fiillerdir. İnsanın fiil ve eylemlerinin adalet mefhumunu içermesi ise tamamen yine insana kalmış bir durumdur. Şüphe yok ki "Allah, kullarına zulmedici değildir." (Âl-i imran,108)[186] bu ayeti kerimenin yorumlamasına baktığımızda görülen o ki yüce Allah'ın, kullarını asla zulme ve işkenceye sürükleyen bir yaratıcı değildir. Aksine Allah, insanlara 'kendilerinden' ne verdiklerine bakar. Bu durumda herhangi bir haksızlık varsa Allah'ın dilemesinden ötürü değil; insanın zalim oluşundan ve zulmü seçen olmasından kaynaklanmaktadır.

[185] **Hudduri** (2018) s.70-71.
[186] **Hudduri** (2018) s.106.

Allah, elbette ki özü itibari ile adaletli olan ve zulmetmekten uzak durandır. İnsanlara da bu özü emretmiştir. Yani buradan da anlaşılacağı üzere insana geniş bir hür irade alanı ve seçme şansı bırakılmıştır. Tercihte bulunacak olan ve fiillerini bu tercihlere göre Allah'ın buyruklarının yönünde mi yoksa aksi yönde mi olacağına karar verme hakkı insana aittir. Allah bütün insan eylemlerini önceden bilmektedir ve bu eylemleri yaratan da o'dur. Yani yüce Allah, mutlak adalet sahibi, yaratıcı bir güç olarak insanın adaletli bir eylemde bulunup, bulunmayacağını da önceden bilendir. Fakat her şeyi bilen bir yaratıcı olması onun insanın eylemlerinde belirleyici olduğunu göstermez. Yüce Allah insanı adalet düsturu üzerine yaratmıştır ve insan da yaratılış itibari ile adalete doğal bir eğilimi olan varlıktır. Fakat bu demek değildir ki insan daima tüm davranış, eylem ve fiillerinde adildir. Bu noktada Allah insanın adil davranıp davranmayacağını da bilendir; fakat bunun seçimi insana kalmıştır. Yeryüzünde adaletle hükmetmek de veya adaletsiz, zulüm içeren davranışlar sergilemek de insanın seçimindedir. İnsana düşen ise aklı sayesinde önlem almasıdır. Çünkü Allah, insanı akıl yetisine sahip bir varlık olarak yaratmıştır.[187]

Bu bağlamda insanın aklını kullanarak tedbir alması ve hangi yolu belirleyeceği hususu yine kendisine kalmıştır. Adalet yolunu seçen ve eylemlerinde daima adil olma eğilimini göstermeye çalışan insan aynı zamanda irade sahibi, yeryüzünde mutlak huzuru yakalamış bir varlıktır. Böyle bir insan kendisi dışındaki diğer varlıklarında gidişatını düşünen ve onları müspet manada değişim ve dönüşüme sevk edebilen bir varlık olacaktır. Buraya kadar ele aldığımız adalet çeşidi vahye konu olan, yani içerisinde vahyi ve ilahiliği barındıran teolojik bir adalet çeşidi idi. Bu bağlamda İslam'da adalet anlayışını da ele almaya çalıştığımız teolojik adalet anlatışının yanı sıra belirtmemiz gereken diğer bir adalet anlayışı da felsefi adalet anlayışıdır.[188]

Felsefi adalet anlayışında, teolojik adalet anlayışının dışında vahye göre değil, akla ve aklın tutumlarına, önderliğine göre şekil alınmaktadır. Aklın buyrukları belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada belirtmemiz gereken önemli bir nokta var ki ele aldığımız İslam'da adalet anlayışı konusunda da belirttiğimiz gibi, Müslüman filozof ve düşünürlerimiz de vahyin önemini vurgularken aynı zamanda vahiy ile aklın eş değer seviyede ve birbirlerini destekler nitelikte olması gerektiğini vurgulamışlardır.

[187] **Hudduri** (2018) s.105-106.
[188] **Hudduri** (2018) s.106-107.

Felsefi adalet anlayışını oluştururken Müslüman filozoflar, Mutezile akımına mensup düşünürlerin ele aldığı gibi vahyin konumunu sorgulamadılar. Yunan düşünürlerin ele aldıkları adalet görüşlerini benimseyerek bunları itikadı zedelemeden diğer insanlara anlatmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda öne çıkan Müslüman filozoflar el- Kindi, Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd'dür. Yunan adalet mefhumu ile İslam adalet kavramını yan yana getirerek ele alan ilk filozof Kindi olmaktadır. Ona göre hakikat ve tabi ki hakiki adalet, hem akıl hem de vahiy ile kavranır. Akıl, insanın hakikatini anlamasında en önemli ve değerli unsurdur. Dine karşı olan saygısından ötürü ise hakikatin bulmasındaki diğer yolu vahiy olarak kabul etmiştir. Peygamberlerin de bu hususta hakikati duyurduklarını ifade etmektedir. Ona göre en önemli unsur gerçeğin bir olmasıdır. İster akıl ile ister vahiy ile gidilmiş olsun bu hakikatin bir olduğu gerçeğini değiştiremezdi. Bu bağlamda ona göre elbette akıl ile vahiy birbiri ile çelişmeyen bütünlükçü iki yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Kindi'ye göre en adil, adalet sahibi kişi; hakikate dört elle sarılan, hakikati bilmeye, ona ulaşmaya çalışan ve ne olursa olsun ondan ayrılmayan kişidir. Arzu ve isteklerine adil bir tavırla dur diyebilen, hâkim olan kişi adalet sahibi, hilm sahibi yani sabırlı, yumuşak huylu kişidir. Bu demektir ki her türlü olaya karşı büyük bir teslimiyetle, tahammül ile sabreden insan en büyük insani erdem sahibi olan insandır. Yaratılışın en büyük kanıtı da şüphe yok ki adalettir. Adalet, aklın rehberliği altında kullanıldığı zaman ortada muhteşem bir güzellik hâsıl olur. İnsanı doğru yola iter.[189]

Adalet aynı zamanda bir fazilettir. İnsan bu fazileti içselleştirerek işleyebilir ve rotasını bu fazilete göre rahatça belirleyebilir. Felsefenin amacı ise yalnızca hakikati aramak değildir. Aynı zamanda insanı hakikate uygun şekilde hareket ettirmektir. Sadece adalet mefhumunu bilmekle kalmayıp, adalete uygun düşen davranışlarda bulunmak, hayatını bu düstura göre şekillendirmek demektir. Çünkü adalet diğer erdemlerin yanında en üstün olanıdır. Bu bağlamda insan, adalet ve felsefe kavramlarının birbirleri ile ilişkilerini, birbirlerini nasıl tamamladıklarını, bir bütünlük arz eden alanlar olduğunu açıkça görmekteyiz. Diğer önemli düşünürümüz Farabi'ye göre ise adalet, insan denen varlığın yaygınlaştırmaya çalıştığı tüm faziletlerin en üstün olanıdır.[190]

Öyle ki siyasi bir düzenin temelini adalet mefhumu oluşturmaktadır. Farabi, adaleti toplumun sahip olduğu hayrın, yine toplum tarafından paylaştırılması ve pay edilen bu hayrın da muhafaza edilmesi yani korunması olarak ele almaktadır. Adaletin temelinde

[189] **Hudduri** (2018) s.107-110.
[190] **Hudduri** (2018).s.110-115.

insanların ortak olarak ele aldıkları her şey vardır. Emniyet, servet, onur, haysiyet ve insanların ortak olarak sahip oldukları her şey buna dâhil edilebilir.[191]

Farabi'ye göre rasyonel adalet çok önemli bir husustur ve insanın kemâle erme seviyesidir. O, rasyonel adaleti ilahi adaletle eş değer kabul etmiştir. Sosyal bir sözleşmenin unsuru olarak rasyonel adalet anlayışını ele alacak olursak; bu adalet anlayışına tabi olan her insan, toplumun bir ferdi olarak doğal yeteneği ölçüsünce bir mertebeye ulaşmaktadır. Ve her insanın mertebesi aynı zamanda toplumun amaç ve gayesine paralel olarak var olmak durumundadır. Bu İbn Sina'nın görüşüdür. Bu görüşü ortaya koyarken hem İslam felsefesinden hem de Yunan felsefesinden görüşleri bir arada ele almıştır. İbn Sina'nın amacı adaleti bir siyasi nizam olarak kurmak ve insanları hem bu dünyada hem de ahiret hayatında saadete kavuşturmaktı.[192]

Gördüğümüz gibi felsefi adalet anlayışı konusunda isimlerini yukarıda zikrettiğimiz, bahsi geçen filozof ve düşünürlerimiz; felsefi adalet konusunu İslam'dan, tanrısal olandan ayrı tutmazlar. Anlamaktayız ki çoğunun hem fikir olduğu konu İslam adalet anlayışı ve Yunan adalet anlayışı hususlarını bir arada ele almak ve ortaya sentezleyerek oluşturdukları bir adalet anlayışı koymaktır. Bu noktada tamamen Yunan düşüncesinden bağımsız kalmak veya tamamen İslam anlayışına ters düşerek hareket etmek yerine iki noktada bir sentez sağlayarak bir anlayış ortaya koymaya çalışmışlardır. Yalnızca Batı Felsefesini ve Yunan düşüncesini ele almayı düşünerek, İslam düşüncesini ötelememişleridir.

Bilmekteyiz ki; daha önce de sık sık belirttiğimiz gibi İslâm'da adalet mefhumu çok geniş, kapsamlı ve önemli bir yer tutmaktadır. Bu hususta ilahi kudret ve kemâl sahibi, Râb olan Allah'ın, mutlak adalet sahibi olduğunu, tüm yaratılmışları ve evrenin tümünü adalet düsturu üzerine yarattığını açıkça bilmekteyiz. Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah, kendisini adil olarak tanıtmakla kalmayıp pek çok yerde ayeti kerimelerle bu hususu desteklemiştir.

"Kim zulmederse, ancak kendi nefsine zulmetmiş olur." (Enfal,51-Hac,10) ayetinden de anlaşılacağı üzere insan zulmü de, bunun yanında adil olmayı da kendisi ayırt edebilecek seviyede yüce Allah tarafından yaratılmış bir varlıktır. Şüphesiz ki Allah hayrı da, şer olanı da boş yere yaratmış değildir. Hayrı, hak ettiği gibi hayrı gözeten insanlar için

[191] **Hudduri** (2018) s.117-120.
[192] **Huddur** (2018) s.121-125.

var kılmıştır. Şerri ise hayra vesile kılmak üzere yine insan için yaratandır. Allah'ın adalet ihtiyacı yoktur çünkü o zaten özü itibari ile en adil olandır. O, kemâli neticesi ile eksiksiz, olgun olandır ve bu sebeple adalet eder, adaletle hükmeder. Bu açıdan bakıldığı zaman Allah'ın adalet mefhumu elbette ki beşeri adaletten farklı olacaktır.[193]

Adil bir insan nefsine hâkim olabilen insandır. Yani bir anlamda adalet nefsin isteklerine boyun eğmemek demektir. Toplumsal açıdan ise adalet, herkes tarafından kabul görülen, ortaklaşa belirlenen hususlarda her insanın kendi sınırını bilmesi ve başkasının hakkını gasp etmemesi ile oluşmaktadır. Kanunların ve hukukun emrettiğini, herkesin fıtraten uygun olduğu şekilde ele alması ve yapması; sahip olmadığı herhangi başka bir şeye el uzatmaması, istememesi demektir. Böyle bir toplum düzeninin hâkim olduğu alanda insan, adil davranışlar sergileyebilen varlıklar olarak karşımıza çıkar. İdeal devlette böyle ortaya çıkar. Tüm bireyler adil davranıp, birbirlerine karşı adaletle hükmettikleri takdirde ideal bir yapı, devlet otomatik olarak oluşur. Böyle bir devlette adaletin ebedi olarak kalması da elbette ki devletin yöneticisine bağlıdır. Devletin yöneticisi de tıpkı bireyler gibi adil davranan, zulmetmekten kaçınan, sorumluluklarının farkında olan ve bilgece davranan; bilgiyi hakikati aramada bir unsur olarak müspet manada kullanabilen bir yönetici olmalıdır. [194]

Ali Şeriati'nin adalet kavramına dair ele aldığı husus, Allah'ın adil olduğu hususu'dur. Yani adalet, toplumun veya siyasetin oluşturduğu bir yapay düzen olmaktan ziyade, ilahi olana dayanan bir mefhumdur. Bu anlamda bir adalet anlayışı, dünyanın alt yapısını oluşturur.[195]

Müslümanların da dünyagörüşleri, fikriyatları adalete dayanmaktadır. Dolayısıyla Ali Şeriati'nin adalet düşüncesinde toplum yapısı, adalet inancına yaslanmıyor ise o toplum çökmüş, hasta bir toplum'dur. Bununla birlikte Ali Şeriati'nin inancına dayanarak savunduğu "Ali Şia"sında adalet anlayışı bu dünyada etkin rol üstlenen bir yapıya sahiptir. Yani Ali Şia'sının Adalet anlayışına göre her hizmetin bu dünyada ve ahirette bir karşılığı olduğu gibi, hainliğin ve adaletsizliğin de bu dünyada bir karşılığı elbette bulunmaktadır. Oysa Şeriati'nin eleştirdiği "Safevî Şia"sının adalet anlayışının ise bu dünya ile bir

[193]**Hudduri** (2018) s.131.
[194]**Hudduri** (2018) s.131-135.
[195]**Şeriati, Ali** Ali Şiası Safevî Şiası (Çeviren: Kırlangıç, Hicabi (2009) Ali Şiası Safevî Şiası, 1.Baskı , Ankara, Fecr Yayınları) s.204.

bağlantısı yoktur. Allah adildir, ancak adaletsiz olanlara karşı cezayı ahiret hayatında vermektedir. Bu sebeple bu dünya ile ilgili bir adalet görüşü bulunmamaktadır.[196]

Ali Şia'sında Adalet ve imamet yankıları duyulmaktadır. Burada Ali Şeriati'nin savunduğu, "Ali Şia'sından kastı, Şii inancına dayanmaktadır. Şiilik ise; İslam esaslarına dayanarak, Safevilerden önce Ehlibeyt sevgisini taşıyanlar yani Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed(s.a.v) ve ailesinin sevgisi ile Hz. Ali'nin takipçilerinden oluşmaktadır. Ali, Hz Muhammed'in varisi olarak yönünü, adalet ve hakikate çevirmiş; onun 'hayır'ıyla İslam belirginleşmiştir. Şii inancı için Ali, mazlum adaletin sembolüdür. İnsanlık dışı rejimlerin gözünü kırpmadan kurban ettiği hakikatin simgesidir. Dolayısıyla Şii inancı, bu görüşler çerçevesinde, adalet ve imamet kavramlarını temel alarak şekillenmiş bir inanç esası olmaktadır.[197]

Bu bağlamda Ali Şeriati, Şiiliğin yalnızca siyasal çehresinin ele alınmasından ziyade, onun toplumsal adalet açısından önemine de vurgu yapılmasını istemiştir diyebiliriz. Onun düşünce sisteminde Şii'lik İslam ruhuna canlı, doğurgan ve devrimci bir hareket kazandırmıştır. İslam medeniyetinde insanın iç huzura ulaşmasını, içe dönmesini ve manevi yönünü kazanması bakımından Şii İnancı, bilimsel ve kültürel boyutuyla karşımıza çıkmaktadır. Esas gayesi ise İslam Evrensel Modelini oluşturmak'tır. Bu modele göre; İslam'ın esaslarına dayanarak, toplumsal bölünmenin engellenmesi, insanlığın kurtuluşa ve refaha ermesinin sağlanması, toplumsal adalet ve eşitliğin, huzurun gerçekleştirilmesi esas alınmaktadır. Bu tasavvur ile hedeflenen; genel olarak eşitlik, adalet ve aşkla gerçekleşmiş bir iman, ahlak anlayışı sunulmak istenmiştir. Dolayısıyla Şeriati'nin görüşüne göre Hz.Ali'nin İslam ve iman anlayışı eğer gerçek anlamı ile anlaşılmış olsaydı; bu çağın karanlığına ışık tutabilirdi.[198]

Ali Şeriati, adalet mefhumunu ele alırken daha öncede bahsettiğimiz gibi imamet kavramı ile eş değer olarak ele almaktadır. İslam inancı, bütün insanların, fertlerin genel olarak eşit olduğunu savunur. Yani hiçbir toplumsal farklılık, sınıfsal eşitsizlik vs. söz konusu değildir. İslam, fertlerin ve toplumların eşitliğini; insanları uymaya davet ettiği ahlaki bir proje olarak sunmaktadır. Bu bağlamda İslâm inancı insanlığa; "Tüm insanlar eşit olmalıdır." fikrini değil; "Tüm insanlar eşittir." fikrini benimsetmeyi amaç edinmektedir. Bu ahlaki bir zemine dayanmanın yanı sıra, aynı zamanda bir fikriyat, felsefî

[196] **Şeriati** (2009) s.204.
[197] **Şeriati** (2009) s.13-14.
[198] **Şeriati** (2009) s.108-111.

bir dünyagörüşü olarak oluşmaktadır. İslâm inancı benimsediği eşitlik anlayışında hareketle, eşitliği kardeşliğe yükseltmeyi hedeflemekte ve "Tüm insanlar kardeştir." düşüncesini insanlığa aşılamaktadır.[199]

Adalet kavramı bağlamında adalet ve imamet kavramlarının Şeriati'de birlikte kullanıldığını belirtmiştik. Belirtilmesi gereken diğer nokta da, adalet ve imamet mefhumlarının yalnızca İslâm'a ait olmamakla birlikte, aynı zamanda İslâm'ı diğer dinlerden ayıran mefhumlar olarak da öne çıktığını bilmemiz gerekir. İmamet, daha önce de belirttiğimiz gibi din kuralları ile insanlığı tekâmüle ulaştırmakla birlikte, İslâm'ın hedeflerini gerçekleştirmeyi, toplumsal adaleti sağlamayı gaye edinmiş bir kavramdır. Adalet ve imamet, İslâm'ın iki davetidir. Bu davet, adaletsizlik içinde yaşayan, eşitlikten yoksun, zulüm çeken ve toplumda varolan her haktan yoksun olan insanlara yönelik bir davettir. Şeriati'ye göre, o günün İran toplumunu da İslâmiyete çeken davettir. Gücün simgesi olan Firavunluğun ve paranın simgesi haline gelen Karunluğun etkili olduğu toplumsal yapılarda insanın, düşüncemin, fikriyatın bir ehemmiyeti kalmaz. Adalet ve imamet ilkeleri de bu toplum yapıları sonucu ortaya çıkmış, mazlum ve mahrum kalan insanlara ve toplumsal sınıflara yardım umuduyla, İslâm inancında şekillenmiş ve insanlığı kendisine çekmiştir. [200] İmamet: İslâm inancına dayanmakla ve toplumsal adaleti gerçekleştirmeyi kendisine düstur edinmiş, bir ilke olmakla birlikte; bir yönü ile de Kur'an-ı Kerim'e yaslanan, kültür ve ekonomiyi de içerisine alan bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani imamet; adalete, Kur'an'a, kültüre ve ekonomiye dayanarak, bir toplum oluşturma ülküsünü içinde taşır. İnsan toplumunu, bu ilkeler üzerinden (kitap, demir, terazi yani Kur'an-ı Kerim, ekonomi ve hukuk/adalet) inşa etme ve adalet düsturu ile şekillendirme misyonu edinmiş bir ilkedir. İmamet ilkesi, böyle bir ümmet tasavvurunu kurmakla yükümlü olan bir inancı içerisinde barındırmaktadır. Ümmet de, bir fikriyatı, dünyagörüşünü kendisinde barındırarak hareket eden, insan topluluğu manâsına gelmektedir.[201]

Ali Şeriati'nin adalet anlayışından nihai olarak elde ettiğimiz sonuç, İslâm anlayışına inanan, onu benimseyen, kendi yaşantısına her anlamda tatbik etmeyi başarmış ve bunu ilahi bir buyruk veya emir olarak değil; içselleştirerek yapmayı başarmış bir insanın

[199]**Şeriati, Ali** İslam Nedir Muhammed Kimdir (Çeviren: Demirkol, Murat (2011) İslam Nedir Muhammet Kimdir, 2.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.39-40.
[200]**Şeriati** (2012) s.401-402.
[201]**Şeriati, Ali** Adem'in Vârisi Hüseyin Şehadet,1 .Baskı, Ankara, Fecr Yayınları (Çeviren: Demirkol, Murat (2010) 1. Baskı ,Ankara, Fecr Yayınları, s.315.

adaletsiz olması imkansızdır. Aynı şekilde İslâm toplumunda yaşayan kimsenin, imamet inancından yoksun olması da imkansızdır. Dolayısıyla İslâm=Adalet=İmamet ilkesini benimsememiz ve savunmamız gerekmektedir.[202]

2.2.Ahlak, Siyaset, Hukuk Ekseninde Adalet

Ahlak düzleminde adalet, insan eylemlerinde belli bir davranış şekli veya standardı oluşturan ve en yüce erdemlere karşılık gelen adalet anlayışıdır. Ahlaki adalet bağlamında insandan beklenen; onun en yüksek seviyede bulunarak, en yüksek iyiyi, en yüksek hayrı, en yüksek güzeli meydana getirmesidir. Yani insanın, faziletleri en yüksek seviyede işleyebilmesidir. Adalet, bu noktada tüm bu erdemlerin her birinde (iyi, güzel, hayır vs.gibi) ayrı ayrı bulunan en yüce ahlaki erdem olmaktadır. Aristo'nun da dediği gibi Adalet: "Her fazilette payı bulunan, en yüce fazilet."[203]

Ahlaki adalet, ilk olarak insanda diğer insanlara karşı eylemlerine yön, şekil veren bir istem yetisinin bulduğunun bilinmesidir. Akabinde ahlaki düzlemde bir sorun olarak karşılaşılan "Allah adaletsizlik eder mi?" sorusu gündeme gelir. Allah'a adaletsiz demek imkansızdır. Çünkü insan, akıl sahibi bir varlık olması hasebiyle iyi ile kötü, hayır ile şer arasında tercih yapabilen bir varlıktır. Yani akıl, insanı şer olana değil; hayır olana götürmektedir. Bu bağlamda adaletin kıstası ancak ahlak olabilir. Buna da dini ahlak yön vermektedir. Ahlaki adalet, yalnızca hukuki ve dini sorumluluktan ibaret değildir. Ahlaki adalet ekseninde insanın, dikkat etmesi, önem vermesi gereken sorumluluklar ile hayır ve şer eğilimleri bulunmaktadır.[204] Gerçek anlamda adil olan insan; kendi amaçlarının yanında, adaletin gerektirdiği gayelere de hizmet etmeli ve ona uygun davranışlarda bulunmalıdır. Gerçek anlamda adil kişi, tüm yetilerini, eylemlerini hiçbiri diğerini aşmayacak şekilde itidalli olarak bir hizaya sokan kişidir. Böyle bir insanın her şeyden önce düşündüğü şey adalettir. Bu ise ahlaki eğilime sahip olmakla gerçekleşecek bir husustur. Erdemin(fazilet) tanımı olarak da adalet, ahlak adaleti olmaktadır. Hayatın esas amacı, insanın hazlarını doyurması üzerine kurulu değildir. Hayat, adaletin yaşama tahakkuk edilmesi, uygulanması ile esas gayesine ulaşmaktadır.[205]

[202]**Şeriati, Ali** (2012) s.403.
[203]**Hudduri** (2018) s.143.
[204]**Hudduri** (2018) s.144-148.
[205]**Hudduri** (2018).s.125-156.

Ahlaki adaleti oluşturan önemli dört erdem bulunmaktadır. (Burada hususu, Gazali'nin görüşleri bağlamında ele alıyoruz.) Bu hususta, ahlaki adaleti oluşturan erdemlerin ilki, hikmettir. Hikmet, aynı zamanda akıl şartıdır. İnsan bu sayede tercihte bulunacağı şeyleri değerlendirir. Hayır ile şer olanı; iyi ile kötü olanı ayırt eder. İtidalli olmayı kendisine huy edinerek, aşırılıklardan kaçınmaya özen gösterir.[206] İkinci ise, "Kuvvet'ül-gazabiye" yani öfke gücü olarak adlandırılan ve ahlaki cesaret olarak tanımlanan erdemdir. Bu erdem çerçevesinde insan, ne gereğinden fazla korkaklık gösterebilir, ne de fazlaca cesur olabilir. İkisinin arasında itidalli bir tutum sergilemelidir. Akıl çerçevesinde, insana doğru yoldan ayrılmamayı ve adaletsizlikten sakınarak, adil olmayı telkin etmekte olan bir erdemdir. Ahlaki adaleti oluşturan üçüncü erdem ise, insanın orta yoldan(itidalden) ayılmamaya önem vermesi ve bu bağlamda tamah ile isteksizlik arasında itidalli bir konumda durmasıdır. İnsan, bu erdem ekseninde kendisi haricindeki insanlara karşı adaletle yaklaşmaya dikkat ederken; kendi yaşantısında ise ılımlı olmaya gayret göstermektedir. Dördüncü ve son olan erdem ise adaletin tek bir fazilet olmadığı; aksine tüm faziletlerin özeti olduğu görüşüdür. Adalet, tüm faziletlerin olgun meyvesidir. Bu noktada insanın kişisel işleri ile ruh dengesinin ve toplumsal ilişkilerin gerçekleştirilmesinde usturuplu eylem ve davranışlar ile kendisini açığa çıkarır. İnsan bu sayede "Adalet Yolu" dediğimiz yola adım atmış olmaktadır. Adalet yolu yani "Sırat el-müstakîm" vahiy ile bildirilen dosdoğru yol'dur. Bu sayede insan gerek dünyevî hayatta, gerekse ahiret hayatında mutluluğa ulaşır.[207]

Adalet, erdemin (fazilet) bir kısmı, bir cüz'ü veya bir kaçı değil; aksine tamamıdır. Öyle ki erdemler arasında hiçbir erdem, adaletten daha üstün sayılmaz. Çünkü esas gerçek nokta adalettir. Diğer tüm şeyler, ona ithafen çevreseldir ve varlık sebebini adalet mefhumuna borçludur. Adil kimse de itidal sahibi, orantılı ve tekabül yanlısı kimsedir. Aksi ise zalim kimsedir. Adalet, bu bağlamda bir hür irade meselesidir. Erdemlerin en kuşatıcısı olan adalete erişmeyi hedefleyen insan, zulmün ve zulmeden kimsenin karşısında hür iradesi ile yer almakta olandır. Çünkü zulüm; adil olmanın ve adaletin karşısında, şer ve kötü olanın yanında bulunandır.[208]

Adaletin sağlayıcısı olarak adil kişi; adaleti öncelikle kendi çevresinden başlayarak, yakından uzağa doğru, gücü nispetinde şehrin ve toplumun diğer kesimlerine uygulamakla

[206]**Hudduri** (2018) s.160-161.
[207]**Hudduri** (2018) s.161.
[208]**Hudduri** (2018) s.164-165.

mükelleftir. Adil insan, aynı zamanda aklını doğru şekilde kullanandır. Dolayısıyla aklını kullanan adil insan, kendisi için tümel adaleti; arzu, istek, düşünce, öfke ve şehvet gibi güçlerini dengelemek(itidal noktasına getirebilmek) adına kullanabilmektedir. Çünkü insanda mevcut olan bu hasletler dengede tutulmadığı taktirde, insanın bu hasletlere (arzu, şehvet, öfke vs.) yenik düşmesine sebebiyet verebilirler. Adil insan ve adil yönetici bu bağlamda, eşitliği sağlamakla ve itidalli olmakla yükümlü, ilahi kanunun halifesi olarak karşımıza çıkmaktadır.[209]

Ali Şeriati, ahlaki adalet bağlamında genel eşitliği savunmaktadır. İslâm'ın ortaya koyduğu anlayışla paralel olmak üzere; sınıfsal farklılıkların, soy üstünlüklerinin ortadan kaldırılmasını, tüm fertlerin, toplumları eşitliğini savunur. İslam inancı, bu bağlamda "Bütün insanlar eşit olmalıdır." değil; "Bütün insanlar eşittir." ilkesini kendisine düstur edinmektedir.[210] Ali Şeriati ahlaki adalet bağlamında adalet mefhumunu yaratılışın esası olarak kabul etmektedir. Günümüzde adalet kavramına yalnızca "Allah adildir." şeklinde yaklaşmak bir nakıslıktır. Adalet Allah'ın sıfatı ve tecellisi olduğu için yaratılışın esaslarından biri olmaktadır. Bu bağlamda adalet, var olanların tümünün ve insan hayatının temel düsturlarından birisidir. Dolaysıyla adalet, bizim toplumumuzun olmazsa olmaz temel ilkesidir. Bugünün insanının ihtiyacı olan şey, adalet mefhumunun yeryüzüne indirilmesi ve yalnızca metafizik bir kavram olarak algılanmamasıdır. Şeriati Şia'nın, söz konusu adalet hakkında temel hedefinin de bu yönde olduğunu belirtir. İslâm inancında önemli bir yere sahip olan adalet mefhumunu doğru anlayarak, hayata tatbik edebildiğimiz ölçüde, adaleti tüm alemde ve toplumsal yapıda görebiliriz. Ali Şeriati, adaleti Allah'ın tecellisi ve İslam inancının savunduğu bir unsur olarak ele alırken, onu Şii'lik inancı gereği de değerlendirir. Bu bağlamda Şii, adaleti mukaddes bir fazilet olarak ele alarak, onun toplumsal ve beşeri hayatta uygulanabilir kılınması gerektiğini savunur. Bu yüzden Allah'ın adaletine inanmak aynı zamanda her şart ve koşulda, her yerde adalete inanmak ve onu uygulamaya çalışmaktır. Burada bahsi edilen konu, adaletin yalnızca felsefi olarak değil; sosyolojik olarak da ele alınması gerekliliğidir.[211]

Ali Şeraiti, adaleti aynı zamanda insanın başka bir insan tarafından sömürülmesini engellemek ve bununla birlikte toplumsal olarak eşitsizliğin, ekonomik, hukuki vs.

[209]**Demirkol, Murat** 'Erdem ve Erdemsizlik': Demirkol, Murat (Editör) (2018) İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi, 1. Baskı, Ankara, Bilay Yayınları, s.194.
[210]**Şeriati** (2011) s.39-40.
[211]**Şeriati** (2012) s.395-396.

ayrımcılığın ortadan kaldırılması olarak ele almaktadır. Bu bağlamda adalet ahlaki olarak en yüce fazilet olarak karşımıza çıkar. Adalet siyasetin veya başka herhangi bir zeminin oluşturduğu yapay bir düzen değildir. Çünkü her şeyden önce Allah adildir. Dolayısıyla toplumlar, bu esas üzerine kurulmalıdır. Adalet esasına dayanmayan toplumlar, hastalıklı ve yok olmaya mahkum toplumlar olarak oluşacaktır. Ahlak ise, ideal insanın karakterini, kişiliğinin temel boyutlarının oluşturulması manasını taşır. Yani insan ahlak alanı ile kendi şahsiyetini oluşturmaktadır.[212]

Ahlaki zemin, zaman zaman medeniyetler, toplumlar ve sosyal ilişkiler açısından farklılık arz etse de, insanî ahlak dediğimizi şey içinde insanın yaratılışından kaynaklanan, kendisine has yetilerinden oluşan değerleri barındırmaktadır. İnsan hayatı boyunca kendisini tekâmül seyrine ulaştıran bu değerleri geliştirme ve güçlendirme çabası içerisinde olmaktadır. Yani değerin yaratıcısı sadece insandır.[213] Ahlak, bir değerler silsilesi olarak en önemli şeyi, insanı konu edinen bir alandır. İnsan ancak ahlaki bir zeminde manâ kazanır. Adalet ise insanın yaratılışından ileri gelen ve ahlaki zemine ait olan en yüce, en üstün erdemdir. Dolayısıyla insan, ahlak alanına ait bir varlık olarak adalet mefhumunu, hem kendi şahsiyeti içerisinde hem de toplumsal olarak sosyal yapı içerisinde tahakkuk ettiği ölçüde kendisini ve toplumu müspet oranda gerçekleştirmiş sayılmaktadır. Ahlaki zeminde adalet mefhumunu İslam düşüncesi ve Ali Şeriati'nin görüşleri çerçevesinde inceledikten sonra siyasi zeminde adalet kavramını ele alacağız.

Bir toplumda siyasi zeminde adaletin sağlanması, o toplumun içerisindeki devlet yapısının göstergesidir. Devlet, bir toplumda insanların ırksal, kültürel, inançsal vs. kimliklerine bakmaksızın; o toplumda adaletin, huzur ve mutluluğun sağlayıcısı olarak oluşmalıdır. Devlet yapısının var olduğu toplumlarda, insanların huzur ve güven içinde yaşaması, o devletin yönetim mekanizmasını adalet ilkesine dayandırmasından ileri gelmektedir. Yalnızca adalet mekanizmasına dayanmakla kalmayıp; ahlaki alanın da toplumsal boyutta ele alınması, yaşatılması gerekmektedir. Bu bağlamda ahlaki alana dayanan adalet erdeminin, beraberinde oluşan yardımlaşma, sevgi, dostluk, merhamet vs. gibi toplumsal yapıyı birbirine bağlayan erdemler, o toplumda birlik ve beraberliğin sağlanması açısından önem teşkil etmektedir. Toplumsal yapı içerisinde bir arada yaşamanın en önemli unsuru yukarıda belirttiğimiz erdemler çerçevesinde (sevgi, saygı,

[212]**Şeriati, Ali** Ferheng-i Lügat (Çeviren: Nazlıaydın, Hüseyin (2017) Kavramlar Sözlüğü, 1.Baskı, Fecr Yayınları) s.15-16.
[213]**Şeriati** (2017) s.16.

merhamet, hoşgörü) farklılıklara saygı gösterebilmektir. Bunu, toplumsal yapı içerisinde sağlayacak olan ise siyasi adalettir.[214]

İslam düşüncesinde ise Hasan Basri'nin görüşüne göre insan, ahlaki zeminde sorumlu tutulurken, siyasi zeminde sorumlu kabul edilmemiştir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan Nisa Suresi'nin 59. ayetinden hareket eden Basri, "Ey iman edenler, Allah'a ve Resulüne, aranızda emir sahibi olanlara itaat edin." bu ayetten hareketle siyasi adalet hususunda herhangi bir kapalılık (müphemlik) olmadığını savunur. Dolayısıyla siyasi adalet, yöneticinin, hükümdarın iradesinin bir ifadesidir. Bu sebeple, konuyla ilgili tüm kararlar Allah'ın yeryüzündeki yöneticisine aittir görüşünü benimsemektedir.[215]

Ali Şeriati'nin adalet kavramına atfettiği önemi çalışmamızda pek çok kez yineledik. Adaleti İslam inancının bir esası olarak ele alan Şeriati, toplumda ve beşeri hayatta adaletin uygulanması gerekliliği üzerinde hassasiyetle durmuştur. Adalet ve imamaet kavramlarını bir arada kullandığını belirttiğimiz Ali Şeriati, bu iki esasın birlikte ele alındığı taktirde toplumsal bir dönüşüm meydana getirilebileceğini vurgulamıştır. İmamet, adalet kadar önemli olmakla birlikte; İslam hedeflerini gerçekleştirmek, din kurallarıyla insanlığı tekamüle ulaştırmak ve nihai olarak toplumsal yapı içinde adaleti gerçekleştirmek için çaba sarf eden bir öğreti olarak oluşmaktadır. Adalet ve imamet İslam inancının iki davetidir. Bu davet, toplum yapıları içinde zulüm çeken, mahrumiyet yaşayan insanlara yönelik bir davettir.[216] Bu insanlar, ümmet olarak bilinçlenmeli ve harekete geçmelidir. İmamet ise bu noktada, ümmetin hedefe yönlendirilmesini sağlayan bir inanç olarak oluşmaktadır. Yani imamet, ümmet kavramının içinde mutlak suretle bulunan bir esastır. Ümmet, imametsiz bir anlam ifade etmemekle birlikte, insan ferdi olarak ümmet yapısının içerisinde bulunduğundan toplumsal önderliğe ve toplumun kendisine karşı sorumluluk taşımaktadır.[217] Bu noktada toplumların refahını sağlamakla mükellef olan yöneticiler ve o toplumun siyasi zemini, o toplumu oluşturan ümmet adına, adalet ve imamet esaslarına göre şekillenmelidir. Ancak bu sayede toplum yapısında bir tekamül gerçekleştirilerek, her türlü haktan mahrum kalan kesime adalet sağlanacaktır.

---

[214]**Gafarov, Anar** 'Ahlakın Toplumsal Boyutu': Demirkol, Murat (Editör) (2018) İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi, 1. Baskı, Ankara, Bilay Yayınları.s.196-197.
[215]**Hudduri** (2018) s.146.
[216]**Şeriati** (2012) s.398-401.
[217]**Şeriati** (2012).s.441.

Ali Şeriati, siyaset konusunu ele alırken siyaseti ve politikayı ayırır. Bu iki kavram onda farklı yerlerde durmaktadır. Siyaset, önem arz eden bir konudur. Sözlük anlamı olarak ise "Vahşi atı terbiye etmek" manası taşımaktadır. Bu sebeple diyebiliriz ki siyasette değişim, tekamül ve terbiye söz konusudur. Yani siyasi zeminde yönetici, toplumsal yapıyı oluşturan halkın mevcut durumunu, her açıdan 'olması gereken' seviyeye ulaştırmakla mükellef olmalıdır. Bu da ahlaki değerlerin ve adaletin o toplumda iktisap edilmesi (kazanılması) ile mümkündür. Dolayısıyla siyasi zemine yer alan bir siyasetçi, halkın eğitimiyle yakından alâkadar olarak, halkı en yüce faziletler eşliğinde dönüştürmelidir. Çünkü halkın rol alacağı muallimi, önderi siyasetçidir. Toplumu idare eden, gözeten ve koruyan ise politika'dır. Yani politika kavramı burada siyasetten daha dar anlam ifade etmektedir. Siyasette bir ilerleme, dönüşüm, tekamül söz konusu iken politikada daha çok halkı ve var olan durumu koruma hali mevcuttur.[218]

Ali Şeriati'ye göre toplumlar ancak bir yolla adalet mekanizmasından uzaklaştırılarak, duyarsızlaştırılmaktadır. O yol, halkı depolitize etmektir. Yani halkı siyasetten uzak tutmak ve bu sayede bilinçli, adalet ve imamet esaslarına dayanan halk, gerek gelecekle ilgili, gerekse kendi toplumlarıyla ilgi meselelerde duyarsız hale getirilecektir.[219] Bu hususta İslamiyet inancına mensup insanlar, özellikle toplumsal konulara ve sorunlara ilgi ile yaklaşan kesimi oluşturmaktadırlar. Çünkü adalet İslam inancına dayanan bir esastır. İnanan insan, aynı zamanda adaleti sağlayan, hakkı gözeten insan olarak var olmaktadır. İslam inancı ve adaletin bir gereği olarak, toplumsal yapıda herhangi sınıfsal bir farklılık veyahut eşitsizlik söz konusu olmamakla birlikte; siyasi alanda, toplumun yönetiminde söz sahibi olan, idareciler adalet düsturu ile şekillenmektedir. Dolayısıyla adalet inancı ile yoğrulmuş bir idarecinin yönetimindeki halk da duyarlı, adalet ve imamet sahibi bir halk olarak şekillenmektedir.

Toplumsal hassasiyetlere sahip olan insanlar, siyasetten uzak tutularak yani depotilize edilerek; adaletsiz, duyarsız, herhangi bir konu hakkında fikir beyan edemeyecek seviyeye indirgenmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede oluşan toplum yapısı ise hastalıklı ve kendisine faydası olmayan bir yapıda bulunmaktadır. Nihai anlamda adalet esası, toplumun, toplumu yöneten idarecilerin ve siyasi zeminin, bel kemiği konumunda

[218] **Şeriati** (2012) s.443-444.
[219] **Şeriati** (2012) s.404.

bulunmakla beraber; siyasi zeminin de toplumsal yapı içinde adalet ile birlikte zuhur ettiğini ve bir mana taşıdığını görmekteyiz.

Hukuk ekseninde adalet anlayışı, adaletin toplumsal çerçevede bir arada yaşayan insanlar açısından resmi bir nitelik kazanması, bir anlamda garanti altına alınması olarak oluşmaktadır. Hukuki yani yasal adalet İslâm'da din ile ilişkili olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda Allah'ın iradesi ve adaletinin yansıması olarak ele alınmakla birlikte; dinin amacı adalet gibi kavramları tanımlamakken, hukukun amacı ise Allah'ın adaletine ve diğer hedeflere giden yolu insanlara göstermek olarak oluşmaktadır. Hukuki açıdan yasa, bizlere adil eylemler ile gayri adil eylemler arasındaki farkın nasıl bulunacağını göstermektedir.[220]

İslami yapıda toplumsal olarak kamusal ve bireysel haklar, müminlerin çıkarlar ve haklarını gözetmeye yönelik oluşmaktadır. Bu bağlamda ferdin hakkı, genel hakka ters düşmediği ölçüde korunmaktadır. Burada devreye hukuki olarak mülk edinme hakkı girmektedir. İslam'da genel olarak yerde ve gökte ne varsa hepsi Allah'a ait olmakla birlikte, insanın hayatını idame ettirebilmesi için Allah alemde ona mülk edinme fırsatı sunmaktadır. Ayrıca hukuk çerçevesinde İslam'da önde gelen husus, kamu yararını gözetmektir. Kamu menfaati ile bireysel menfaat ve haklar çeliştiği taktirde, kamunun menfaati gözetilmektedir.[221]

Hukuki açıdan adalet mefumunu ele alırken belirtmemiz gereken şey, beşeri toplum yapısını diğer canlı topluluklardan ayıran en önemli hususların; hukuk, ahlak ve adalet olduğudur. İslam hukuki yapısında menfaatler çatıştığı taktirde toplumun hakkı, bireyin hakkının üzerinde tutulmaktadır. Bu bağlamda beşeri toplum yapısında, bir arada yaşayan insanların oluşturdukları toplum modeli, hak ve adalete dayandığı sürece uzun soluklu bir şekilde varlığını sürdürebilmektedir. O toplumda bulunan fertler bu faziletleri gerçekleştirmiş olmakla beraber, mutluluğa erişebilmektedirler. Bu şekilde hak ve adalet düsturu ile oluşturulmuş toplum yapısı, Farabi'nin düşünce sistemindeki faziletli topluma denk gelmektedir. Bu çerçevede sosyal yapının hukuk ve adalet ölçüsünde kurulması için bir otoriteye veya yönetim tarzına ihtiyaç hasıl olmaktadır. Ayrıca toplumsal yapı içinde oluşabilecek olan, fertler arası hukuki sıkıntıların da çözüme kavuşabilmesi adına bir takım kanunların oluşturulması gerekmektedir. Nihai olarak kimsenin, bir başkasının hakkına göz

[220] **Hudduri** (2018) .s.181.
[221] **Hudduri** (2018) s.184-186.

dikmemesi adına devlet, hukuk sistemi (kanun) ve siyasete(yönetim) ihtiyaç vardır. Bu sebeple adalet düsturuna dayalı bir hukuk sistemi, yönetim ve siyasi zemin kurgulanmalıdır. Çünkü adalet, bir toplumun yönetiminde en temel siyasi erdem ve ilkedir.[222]

2.3. Sosyal Yapı

Adalet kavramını tanım itibariyle ele aldıktan sonra, İslâm'da adaletin nasıl şekillendiğine değindik. Akabinde, adalet mefhumunu felsefi açıdan ve filozofların görüşleri çerçevesinde inceleyerek, Ali Şeriati bağlamında adalet kavramının nasıl oluştuğunu çalışmamızda sunduk. Bu başlıkta ele alacağımız husus ise, sosyal yapı çerçevesinde adalet mefhumunun tatbik edilmesi olacaktır.

Ali Şeriati; sosyal yapıyı, toplum sistemini 'Habil ve Kabilci anlayış' dayandırmak sureti ile ele alıyor. Bu bağlamda insanlığın tarih boyunca yaşadığı tüm olumsuzluklar, sıkıntılar (adalet ve eşitsizlik, kölelik ve efendilik, zulüm, ayrımcılık, köken ve ırk farklılıkları vs. gibi) göçebe yaşam tarzı ve orman hayatının son bularak, yerleşik düzen ve tarım hayatına geçişle başlamaktadır. Şeriati, tüm bu olumsuz, menfi durumların Habil ve Kabilci hikayede varolduğunu ve bugünkü toplum yapısının bu hikayeye göre şekillendiğini belirtir. Hemen hemen herkesin bildiği veya üzerinde az çok fikir sahibi olduğu hikayeye kısaca yeniden değinmek gerekirse; bilindiği gibi Ademin oğullarından Habil sürü sahibi, Kabil ise çiftçidir ve hayatlarını bu şekilde idame ettirirler. Yani Habil, insanlığın yerleşik düzene sahip olmadığı, adaletsizlik ve ayrımcılığın var olmadığı, göçebe toplum yapısını simgelerken; Kabil ise yerleşik düzende ve tarım dönemine ait, ayrımcılığın ve fesatlığın, adaletsizliğin, sınıfsal farklılıkların olduğu toplum yapısını simgelemektedir. Habil ile Kabil, kız kardeşleri ile evlenme konusunda çatışmaya düşerler. Allah kimin kurbanını kabul ederse evlilik onun hakkı düşüncesi ile Allah'ın huzuruna kurban sunmak üzere anlaşırlar. Habil, en güzel, en besili hayvanını adak olarak seçerken; Kabil ise bir avuç çürümüş sarı buğdayı adak olarak seçer. Kabil'in lanetlenmesinin sebebi budur. Allah Habil'in kurbanını seçer; çünkü o, Kabil'in aksine sahtekârlık ve düzenbazlık ile Allah'ı kandırmaya çalışmamıştır.[223]

---

[222] **Gafarov, Anar** 'Ahlakın Toplumsal Boyutu': Demirkol, Murat (Editör) (2018) İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi,1. Baskı, Ankara, Bilay Yayınlar, s.316.

[223] **Şeriati, Ali** Miad ba İbrahim (Çeviren :Demirkol, Murat (2012) İbrahimle Buluşma, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.40.

Ali Şeriati, sosyal yapıyı Habil ve Kabil hikayesi üzerinden inşa eder. Habilci yapı; iman ve inanç söz konusu olduğunda her şeyi gözünü kırpmadan feda edebilen kesimi simgelerken; Kabilci yapıda ise, para, servet, mal, mülk konusunda kolaylıkla adaletsiz davranan, düzenbazlık ve sahtekârlıktan çekinmeyen, iman ve inancı ötekileyen bir toplum yapısı karşımıza çıkmaktadır.[224]

Toplumsal ve sosyal yapıdaki bu adaletsizlik, fayda ve çıkar uğruna gözünü kırpmadan en ulvi değerlerin ve inancın dahi ikinci plana itilmesi Kabilci toplum modelinden ileri gelmektedir. Maalesef ki Habil'in, Kabil tarafından öldürülmesiyle egemen olan kesimin, Kabilci anlayışı savunan adaletten yoksun, haksızlığa göz yuman, hilekâr kesim olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla bugün yaşadığımız dünyada Kabil'in torunlarından gelmiş bulunuyoruz. Bugün içinde bulunduğumuz ve Kabilci anlayıştan ileri gelerek kurgulanmış bu sosyal yapı, toplum modeli öyle bir model ki, içerisinde herhangi bir düşünce sistemi, fikriyat, dünyagörüşü ve felsefe, mantık barındırmaksızın sadece fayda ve çıkar sağlamayı düşlüyor.

Bu öyle tehlikeli bir model ki; eski dönemlerdeki putperestlik ile mücadele gibi değil. Orada insan eliyle yapılan tahta parçalarıyla, putlarla onlarla mücadele ediyorsunuz. Burada ise baştan beri adil olamayan bir düzende, düşünce sistemleri ile gelenek ve kanunlarla savaşıyorsunuz. Bu sebeple her geçen gün Kabilci modelin bize açtığı yolda bilinçsizce ilerliyoruz.[225] İnsan, sosyal yapı içerisinde, sosyal değişim göstermekte olan bir varlıktır. İlkellikten, tarım toplumuna, oradan tarihi medeniyetler toplumuna, akabinde ise sanayi toplumuna ve modern topluma geçmiştir. İnsanlığın tarih karşısında gerek fert, gerekse toplum olarak geçirdiği bu dönüşümler; her geçen gün 'biz'in biraz daha ölerek, 'ben'in canlanmasına sebebiyet vermiştir. Oysa geçmişteki tüm tarihi ve sosyal yapıya, ilkel kabile ve toplumlara bakıldığında biz'in daima ben'den önce geldiği görülür. Yani o sosyal yapı içerisinde ferdin bir önemi yoktur. Önemli olan 'biz' olabilmektir. Ferdin veya insanın üstünlüğü, ait olduğu kabilesinin üstünlüğünden ileri gelmektedir. Bireyin arzusu, üstünlüğü, değeri, faydası, çıkarı söz konusu olmamakla birlikte; onun üstünlüğü kendi kabilesinin üstünlüğünden, değer ve faziletlerinden ileri gelmektedir. Sosyal yapı

[224] **Şeriati** (2012) s.40.
[225] **Şeriati** (2012) s.41.

içerisinde bireyin kendisine ait bir şahsiyeti ve hukuku bulunmamakla birlikte ait olduğu kabilenin, ırkın hukuku söz konusu olmaktadır.[226]

İlkel toplumlarda ve kabilelerde 'ben'yoktur. 'Biz' anlayışı hakimdir. Ben, medenî insanın keşfettiği, modern sosyal yapı'nın getirisi olan bir hâl'dir. Yani medeni toplum yapısı 'ben'lerden oluşan bir yapıdır. Kabile modelinden farklı olarak; kendisini, diğer bireylerin bir parçası olarak görmekten ziyade, onlardan bağımsız, onların ortağı ve komşusu olarak görmeye başlamaktadır.[227]

Bugün gelinen noktada ise modern toplumlarda ve sosyal yapıda ferdi ruh, biz ruhundan daha önemli hale gelmektedir. Modern toplumlarda sosyal yapı içerisinde oluşan ferdi model; artık sadece kendi istek, arzu ve şahsi çıkarlarıyla ilgilenmektedir. 'Biz' ruhundan oldukça uzaklaşan fert, kendi ırkını, ailesini ve toplumunu oluşturan hiçbir hususa ilgi duymaz, alakadar olmaz. Tüm bunların sonunda ele almamız gereken soru şu'dur: İnsanlık, toplumsal yapı nasıl oldu da bu hale büründü?

Bu bağlamda Ali Şeriati, insanlık tarihinde iki büyük önemli dönem olduğunu belirtir. Bu iki dönem öyle önemlidir ki, sosyal yapının değişmesine sebebiyet veren dönemler olarak karşımıza çıkmaktadır. İlki, insanlığın eşitlik döneminden mülkiyet edindiği döneme geçilen tarih'tir. Bu dönemde mülk edinme anlayışıyla birlikte sosyal yapıda adaletsizlikler doğmaktadır. Toplumun bir kesimi mahrumiyeti yaşarken, diğer kesim ise hakimiyet sürmektedir. Sosyal yapıdaki eşitliğin mülk edinme anlayışı ile bozulması; beraberinde gelen adaletsizlikleri ve ahlaki bozulmaları da yavaş yavaş meydana getirmiştir. Rekabetin artması, husumetin ve köleliğin çoğalması, zulüm, cinayet, savaş gibi etkenler artmaya başlamıştır. Bu dönemde insanlık kendi eliyle oluşturduğu yeni sıkıntılarla boğuşur iken toplum, sosyal problemlerle yüz yüze kalma riskini yaşamaktadır. İkincisi ise, makinizm dönemidir. Ali Şeriati sosyal yapıyı değiştiren, adaletsiz hususların artmasına ve menfi olayların oluşmasına sebebiyet veren, toplumsal dönemleri iki başlıkta açıklarken birincisine mülkiyet dönemi, ikincisine de makinizm dönemi demiştir.[228]

Onun makinizm döneminden kastı makineler değildir. O, makinelere düşman olmaktan ziyade, makinizm'in bir rejim, hayat tarzı, dünyagörüşü olarak benimsenmesine karşı çıkmaktadır. Makinizm; kapitalist sistemin ve beraberinde oluşan rekabetin insana ve

[226]**Şeriati** (2012) s.60-62.
[227]**Şeriati, Ali** Reveş-i Şenaht-ı İslâm (Çeviren: Örs, Derya (2012) İslamı Tanıma Metodu, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.58-59.
[228]**Şeriati** (2012) s.42

makineye dayatılmasıdır. Yani makine, makinizm'in yaygınlaşması için kullanılan bir araç olmaktadır. İnsanı içine alan makinizm dönemi; insana dair değerlerin, fazilet ve özelliklerin ortadan kalkmasına sebebiyet veren bir dönemdir.[229]

Makinizm ile birlikte oluşan haksız rekabet anlayışı sebebiyle ortaya çıkan adaletsiz ve usülsüz durumlardan söz edebiliriz. İnsanlar daha fazla kazanmak, gereğinden fazla mülk edinebilmek, daha çok çıkar elde etmek ve kendi faydalarını gözetmek adına toplumsal ve sosyal yapı içerisinde adaletsiz davranışlarda bulunmaktan kaçınmayacak hale gelmektedir. Oysa adalet, insana dair olan en yüce erdemlerdendir. Sosyal yapıda ortaya çıkan bu adaletsiz ve haksız durumlar her şeyden önce insanı etkilemekte, insanın kendi benliğini kaybetmesine ve varoluş gayesini yitirmesine sebebiyet vermektedir. Böyle bir insan, adım adım kendi ürettiği makineden farksız bir yapıya bürünmektedir. İnsanlık tarihi boyunca her bireyin ve her toplum yapısının kendisinde barındırdığı, ona ait olan özellikler, yetenekler, değerler, ahlak alanı vs. hepsi bir bir bu yapı içerisinde kaybolmaktadır. Bireysel ve toplumsal yeteneklerin, farklılık ve zenginliklerin ortadan yavaş yavaş kalkmaya başladığı, makinevâri, tek tip bir düzlem oluşmaktadır. Ortaya çıkan bu tek düze, makineleşmiş sistemde; adaletsizlik, kanunsuzluk ve usülsüzlük yapmaktan çekinmeyen bir yapı oluşmaktadır. Ahlakî değerler, taassuplar ortadan kolayca kalkmakta; faziletlerden mahrum, manevîyatsız, mutsuz bir insan ve toplum yapısı karşımıza çıkmaktadır.

Ali Şeriati, bunu 'cinayet' olarak yorumlamaktadır. Modern insanın, tüm bu ahlaki faziletlerden yoksunlaşarak, mutsuz olması, hastalıklı bir yapıya sahip olması onun için hem birey, beraberinde ise sosyal yapıyı, toplumu etkileyecek bir cinayettir.[230] Şeriati, tüm bu bahsi geçen merhalelere, bir çözüm bulmak adına İbrahim örneğini bizlere sunmaktadır. İnsanlığın ve toplumun yaşadığı bu aşamalar aynı zamanda bize tarihin bir getirisidir. Yani tarihin belirleyiciliği'dir. (Şeriati'nin, "İnsanın Dört Zindanı" teorsinde bu cebirleri inceledik.) İnsan, tarihin zorlayıcılığı olarak oluşan bu aşamalardan, bilinç halinde olmak suretiyle kurtulabilmektedir. Bu noktada Hz. İbrahim modeli insanlık ve toplum için örnek teşkil etmektedir.[231]

[229]**Şeriati, Ali** (2012) s.42-43.
[230]**Şeriati, Ali** Miad ba İbrahim (Çeviren: Demirkol, Murat (2012) İbrahimle Buluşma, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları), s.44.
[231]**Şeriati** (2012) s.45.

İbrahim, insanlığa ve topluma, içinde bulunulan karmaşanın ve cebrin etkisinin, bilinç üzere olmakla aşılabileceğinin mesajını vermektedir. Bu bağlamda tarihin sürüklediği sapkın yoldan, doğru yolda olmak suretiyle dönülebilmekte ve insan bu cebirden kurtulabilmektedir. Ali Şeriati'ye göre bu günümüz modern insanının ve özellikle de kadercilerin öğrenmesi, uygulaması gereken bir husustur. Şeriati, Kadercilerin savunduğu: "Her şey Allah'ın elinde ve takdirindedir. İnsan ne yaparsa yapsın boşuna çabalamış olur." görüşünü eleştirir ve bu görüşü savunanların sorumluluk bilincinden kaçtığını belirtir. Oysa insan sorumlu, irade sahibi ve bilinçli bir varlıktır. Onun, sorumlu bir varlık oluşu kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerimde de belirtilmektedir. Tarihin belirleyiciliği de insanın bilinçli ve sorumlu bir varlık olması ile aşılabilecek bir durumdur. İnsan ancak sorumluluk alarak yani deyim yerinde ise, elini taşın altına sokmak suretiyle bu cebrin etkisinden kurtulabilmektedir.[232]

Öyle ki İbrahim'in hikayesi ve Nemrut'un ateşi modern insan ve içinde bulunduğu kasvetli durum için oldukça büyük bir örnektir. Tüm olasılıklar ve şartlar hakikatin ve imanın aleyhinde olsa da; insanın sahip olduğu bilinç, iman ve inancındaki kuvvet, onun sorumluluk duygusuna engel olamaz. İbrahim'i yakmak için ateşe attılar; fakat ateş güle döndü. İbrahim'in örneğinde ve teslimiyetinde olduğu gibi, eğer zulüm ve adaletsizlik karşısında insanlar hiçbir zaman susmaz ve tepki gösterirse bu, tarihin belirleyiciliği karşısında insanın sorumlu bir tavır sergilemesi olarak karşımıza çıkar. Hz. İbrahim, hayatı boyunca fikri mücadele içerisinde ve hakikat peşinde bir insan olarak ölene kadar sürekli hareket halinde olmuştur. Hareket halinde olmasından kastedilen; hem hicrette bulunması, hem de tüm adaletsizliklere, fesat ve bozgunluklara karşı durması, zulüm, hile ve zorbalığın karşısında yer almasıdır.[233] Dolayısıyla Ali Şeriati'nin İbrahim örneği üzerinden, bir insan ve toplum modeline, sosyal yaşam fikrine ulaşıyoruz. Onun insan modeli; bilinçli ve sorumlu olarak sürekli hareket halinde olan bir tasavvurdan oluşmaktadır. İbrahim, insanlığın fikri dönüşüm simgesidir. Nasıl ki İbrahim düşünerek hakikat arayışına girdiyse; insan da içinde bulunduğu ve ait olduğu dönemde bilinçli ve şuurlu bir düşünce yapısı oluşturabilmeyi unutmamalıdır. Toplum anlayışı ve sosyal yapı modelinde ise; adaletsizliğe, zulme, zalimliğe yer yoktur. Mücadeleci bir ruha ve toplum anlayışına sahip olarak; toplumun, tarihin ve zamanın belirleyiciliğine karşı koymaktadır.

[232] **Şeriati** (2012) s.45-46.
[233] **Şeriati** (2012) s.46-47.

2.4. Birlikte Yaşamak

İnsan, sosyal bir varlık olması hasebiyle tek başına yaşamını idame ettiremeyen, hayatta kalmak için pek çok maddi ve manevi unsura gereksinim duyan bir varlıktır. İnsan, evrendeki diğer varlıkların aksine pek çok kabiliyet ve yeteneklerle ilahi kudret tarafından bir üstünlük içerisinden yaratılmıştır. Bu bağlamda, insan, bu meziyetleri ortaya dökebilmek, kendisindeki üstünlüğü açığa çıkarabilmek adına diğer insanların yardımına muhtaçtır. Netice itibariyle insan, kendisinde barındırdığı meziyetlerin farkına varmak ve onları ortaya çıkarabilmek adına, bir başka insanın varlığına yani aynı zamanda toplumun varlığına ihtiyaç duymaktadır.[234]

İnsan, sosyal bir yapının içerisinde, toplumsal olarak ortak bir paydada bulunmak istiyorsa toplumla beraber yaşamanın gereklerini yerine getirmeyi göze almalıdır. Nasıl ki her insanı birbirinden farklı görünüşe sahip ise yine her insan, birbirinden farklı ruh, karakter yapısına ve mizaca sahiptir. Bu bağlamda bireysel farklılıklar sorun teşkil edebilecek şekilde değil; aksine toplumsal bir zenginlik olarak algılanmalı ve toplumla paylaşılabilir hale getirilmelidir. Bu insanın toplumsal boyutudur ve insanın yeryüzünde var olabilmesi için olmazsa olmaz bir durumdur. Bireysel farklılıklardan doğacak olan herhangi bir düşünce, fikriyat, dünya görüşü veyahut inanç sistemi; kendisini diğer insana sunmayı beceremiyorsa, özünde ne derece düzgün ve doğru olursa olsun kendisini zorla dayatarak var olma imkânı bulamaz.[235]

Bu bağlamda gerek fikri, gerek inanç olarak olsun, farklılıklara saygı duyabilmek birlikte yaşama bağlamında dikkat edilmesi ve saygı gösterilmesi gereken en önemli husustur. Bir insanın inanmadığı, anlamadığı ve savunmadığı herhangi bir şeyi savunmak zorunda bırakılması yapılabilecek en büyük zulümlerden birisidir. Dolayısıyla her koşulda adaletli olmaktan kastettiğimiz şey; yalnızca zulme, şiddete karşı gösterilen bedensel bir adalet değildir. Bir insanın, diğer insanın hassasiyetlerine, fikriyatına ve inanç yapısına karşı saygılı olması, onu herhangi bir şekilde dayatmaya maruz bırakmaması da adaletin ve adil olmanın bir başka çeşididir. Başkasının hassasiyetlerine karşı saygılı ve duyarlı olmak, adaletin göstergesi olduğu kadar, hoşgörünün ve toleransın da bir göstergesidir. Bu hususta, birlikte yaşama adına gerekli olan en önemli diğer iki unsur ise insanın, hoşgörü

[234]**Deniz, Gürbüz** 'Birlikte Yaşamanın İmkânı': Türer, Celal (Editör) (2015) Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi, 1.Baskı, Ankara, Türk Felsefe Derneği, s.52.
[235]**Deniz, Gürbüz** 'Birlikte Yaşamanın İmkânı': Türer, Celal (Editör) (2015) Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi, 1.Baskı, Ankara, Türk Felsefe Derneği, s.54.

ve tolerans sahibi olabilmesi ve karşısındakine bu değerlerle yaklaşabilmesidir. Birlikte veyahut bir arada yaşamanın diğer koşulu ise insanın, sınırlı bir varlık olduğunun idrakine varabilmesidir. İnsan yaratılış itibari ile talepkâr bir varlıktır. Hep daha fazlasını isteyebilecek kapasiteye sahiptir. Fakat toplumsal yapı çerçevesindeki insanın taleplerinin bir sınırı olmak zorundadır. Yani insan, iştahını kontrol altında tutabilme durumunda olmalıdır.

Modern dünyada ortaya çıkan ve gelişen bir husus olarak, kapitalizmin insana sunduğu "daha fazla tüketelim" mesajından ve yine onun bir getirisi olan eşya merkezli, maddeci dünya görüşünden sıyrılmamız ve bu noktada itidalli olabilmemiz gerekmektedir. Bu bağlamda insanın, kanaatkâr olabilmek yerine arzu ve iştahının gereklerini yerine getirmeyi tercih etmesi, toplumsal boyuta ve bir arada yaşamanın gereklerine uymayan bir durumdur. Böyle bir insan, arzularına, maddeye, eşyaya hakim olabilmek adına toplumsal değerleri, hakikatleri kendi çıkarı uğruna ziyan etmektedir. Oysa bu tür durumlarda sergilenmesi gereken tutum, insanın kanaatkârlık seviyesi ile doğru orantılıdır. İnsan bu bağlamda kanaatkâr bir birey olmanın yanı sıra, başkaldırıda bulunabilen bir varlık olarak da ortaya çıkabilmelidir. Eşya merkezli, maddeci görüşlere, yalnızca kendi faydasını düşünerek, toplumun ideallerini hiçe sayan fertlere karşı ve ortaya çıkan zulme karşı başkaldırı bu bağlamda çok önemlidir. Dolayısıyla kanaatkâr insanın her şartta, her durumda bir sınırı olmalıdır. Arzu, istek ve iştahının sınırsız taleplerini karşılamak adına her türlü adaletsizliği, yolsuzluğu ve tahakkümü gerçekleştiren insan tüm bunları meşru olmayan yollarla elde etmeye çalışacaktır. Bu ise toplumsal vicdandan, birlikten uzak olmakla beraber; bir arada yaşamanın adabına aykırı bir durumdur.[236]

Birlikte yaşama adına belirtmemiz gereken bir başka husus da, toplumsal açıdan birlikte yaşamanın yönetimidir. Birlikte yaşarken toplumlar nasıl yönetilir? Farklı farklı toplumlarda, çeşitli yönetim sistemleri bulunmaktadır. Birlikte yaşama ve adalet çerçevesinde; birilerinin, birilerine olan zulümlerine boyun eğmek suretiyle, bir arada yaşamak zorunda olan toplumsal yapılar mevcuttur.[237] Bu toplum içerisindeki sosyal yapıda, gücü elinde bulunduran ve kendi menfaatleri uğruna zulmetmekten çekinmeyen, zalim, adaletten yoksun bir kesim vardır. O toplumda; onların dayattıkları yaşam tarzı, ideoloji, dünyagörüşü ve fikirler egemendir. Dolayısıyla o topluma ait olan tüm fertler bu durumdan rahatsız ve mutsuzdur. Bir arada yaşamanın, ortak kültür ve değerler ekseninde,

[236] **Deniz** (2015) s.55.
[237] **Deniz** (2015) s.58-59.

ortak hissiyatlar oluşturmanın imkânı ve hazzı kalmamıştır. Dolayısıyla adalet, yalnızca ikili veya bireysel ilişkilerde söz konusu değildir. Adalet, toplumsal olarak da açığa çıkabilen, toplumda bulunan ve topluma ait her bir varlığın sahip olduğu yetenekleri, düşünceleri, değerleri teminat altına alan ve o toplumda yaşatan bir fazilettir. Birlikte yaşamanın imkânı, adalet eksenli olarak oluşturulduğu ve adalet çerçevesinde şekillendiği takdirde bir manâ kazanır.

Bilindiği üzere insan, düşünen ve sosyal bir varlıktır. Düşünme ve sosyallik yetileri aynı zamanda felsefi düşüncenin temel iki unsuru olan, korku/kaygı ve merak unsurlarının içerisinde yer alan ve insana ait olan yetilerdir. Bu bağlamda insana ait olan nazari yani teorik alanın, insanın merak duygusu sayesinde açığa çıktığını; yine aynı şekilde ameli yani pratik alanın ise, insanın korku/kaygı duyan bir varlık olması sonucu oluştuğunu söylemek mümkündür. İnsanın düşünen bir varlık olması onun, teorik/nazari yönüne ait bir yeti iken; sosyal bir varlık olması ise onun pratik/ameli yönünün göstergesi olarak oluşmaktadır. İnsan, merak yetisi sayesinde teorik alanının başlatıcısı olmaktadır. Düşünen ve merak eden insan, aynı zamanda sosyal yönünü de kurgulamakta olan bir varlıktır. İnsan biyolojik ve fizyolojik olarak hayvanlarla büyük oranda benzerliğe ve ortaklığa sahip bir varlık olması sebebiyle onu bir yönü ile beşer olarak adlandırmaktayız. Bu bağlamda, 'insan'ın aksine, 'beşer' varlığı, sosyal yapıya ihtiyaç duymadan, toplumdan uzak bir şekilde varolabilmektedir. Ancak insan için bunu söylemek imkansızdır.(Burada beşer-insan ayrımı söz konusudur.) Yani insanın düşünme ve sosyallik yetisi, insana ait olarak birbirinden ayrı değil; bütünlük içerisinde ele alınması gereken unsurlardır. Dolayısıyla diyebilirz ki, insanın sosyal zemini (pratik/ameli alan) olmadan, rasyonel alanını (nazari/teorik alan) işlevsel hale getirmesi mümkün değildir. Aynı şekilde rasyonel bir varlık olmadan da (insanın rasyonel varlık olmasından kastedilen, nazari/teorik alana ait bir varlık olması ve merak yetisini işlevsel hale getirmesi) sosyal alanı inşa etmesi söz konusu değildir.[238]

"İnsan bilgi ve varlık konusu olarak; gerçeklik dünyası, yaşam dünyası ve inşa dünyası olmak üzere 3 dünyaya aittir."[239] Gerçeklik dünyası, insanın kendisini içinde bulduğu, karşısında var olanların hazır bulunduğu nesneler ve aşkın ilkeler alanıdır. İnşa dünyası ise insanlığın tüm yapıp etmelerinin içinde olduğu, insanın özne konumunda bulunduğu bir

[238]**Kala, Muhammed Enes** 'Korku ve Merak Arasında Birlikte Yaşamaya Dair': Türer, Celal (Editör) (2015) Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi, 1. Baskı, Ankara, Türk Felsefe Derneği, s.115-117.
[239] **Kala**,(2015) s.117-118.

alandır. Bu alanda da yine aşkın ilkeler söz konusudur. Yaşam dünyası ise insan için her iki dünyanın da eşit ve dengede olmasıdır. Yani itidal noktasında, güvenli bir yaşam olanağı sunulan, gerçekleştirilebilir bir alandan bahsediyoruz. Bu bağlamda adalet, her iki dünyayı da kendi gerçeklik zeminlerinde anlayabilmek ve her iki dünyanın da gereklerini yerine getirerek insanı temel alan bir yaşam dünyası inşa etmekle, toplum yapısı kurgulamakla somut hale getirilebilir.[240] Olması beklenen, arzu edilen şey; her iki alanın (gerçeklik dünyası ve inşa dünyası) eşit bir şekilde birbirine uyum sağlayacak yapıda oluşturulmasıdır. Her iki alana ait aşkın ilkelerin olması hasebiyle, bu alanlara "adalet" çerçevesinde yaklaşmak ve oluşturulacak olan yaşam alanını bu çerçevede şekillendirmek gerekmektedir.[241]

Bu bağlamda gerçeklik dünyasını doğru anlamamızı sağlayan ilk aşama, dokunulmaz olarak inşa sahasında varolan aşkın ilkelerin korunmasıdır.(Bu ilkeler; can,mal, ırk güvenliği, yaşama hakkı, barınma hakkı, fikir özgürlüğü vs.) Bu aşkın ilkeler, insan merkezli olmakla birlikte; korkuyu ortadan kaldıracak şekilde teminat altına alınmalıdır. Bu herkesçe eşit şekilde ve adalet ekseninde yapılmalıdır. Dolayısıyla bir arada yaşarken, ortak bir yaşam sürdürürken insanlar birbirlerini bir tehdit unsuru olarak görmezler. Aksine, tehdit unsuru olabilecek şeyleri birlikte bertaraf etmeye çalışan bir toplum yapısı oluşmaktadır. Merak, korku/kaygı gibi unsurları birlikte itidal(denge) noktasında tutabilmekte ve bu hususta diğer toplum yapılarına da örnek olabilmektedirler.[242] Bu bağlamda insan insanın kurdu olmaktan ziyade; insan insana yurt olmaktadır. Böylece korkulardan emin bir şekilde, adalet ekseninde kurgulanmış bir toplum tasavvurunun olması yersiz değildir. Bu düşünceden hareketle var olmayı ve var kılmayı öğrenmiş insan ve toplum yapıları, bir arada yaşayabilmenin imkânını oluşturabilmiş kimselerdir.

İnsan doğası gereği düşünen bir varlıktır demiştik. İnsan, ayrıca akıllı bir varlık olarak bilme isteği olan ve bu isteği eyleme dönüştürebilen bir varlıktır. Sosyal bir varlıktır. Bilen ve bildiklerini eyleme dönüştürebilen bir varlık olarak insan, sürekli yeni şeyler ortaya koyabilme çabası içerisinde olan bir varlıktır. Hareket halinde olan ve bir amaç peşinde koşan, düşünce, arzu ve emellerini gerçekleştirme gayreti gösteren bir varlıktır. Ancak insan, tüm gayretini sınırsız bir şekilde gerçekleştirmeye çalışırken, bir yandan da sonlu, sınırlı, ölümlü bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla insanın bu sınırsız

[240] **Kala** (2015) s.118-119.
[241] **Kala** (2015) s.119.
[242] **Kala** (2015) s.120-122.

gayreti, sonlu bir varlık olması ile sınırlanmaktadır. Bu noktada toplumsallık, sosyal yapının var olması; insanın istek ve arzularının gerçekleşmesi yönünde destek niteliğinde bulunmaktadır. Yani insan, sınırlı ömründe tek başına arzularını gerçekleştirmede yetersiz kalırken; diğer insanlarla birlikte toplum içerisinde ve sosyal yapı sayesinde tüm isteklerini gerçekleştirme imkânı bulabilmektedir. Çünkü bir insanın yapmayı arzuladığı herhangi bir şey, artık toplumsal boyuta ulaşmış olmaktadır. Sosyal yapı içerisinde oluşan canlı ve toplumsal ruh, gerçekleşmesi istenen o şeyi artık ölümsüz bir boyuta taşımıştır. Dolayısıyla bireysel olarak gerçekleştirilemeyen bir eylem, fikir veya ülkü toplumsal iş birliği sayesinde gerçekleştirilmiş olur.[243]

Bu bağlamda sosyal yapı içerisindeki anlaşma ve uyum çok önemlidir. Toplum içinde bulunan insanlar, o toplumda birbirlerine karşı adaletle yaklaşmıyor ve sevgisiz davranışlarda bulunuyorlar ise orada sıkıntı yaşanmakta ve mutsuzluk hakim olmaktadır. Bu bağlamda adalet yalnızca ikili ilişkilerde değil, sosyal yapıda da oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Adaletin ne kadar farklı tanımı olursa olsun, üzerinde uzlaşılan ve ortak olarak ele alınan en önemli boyutu; onun eylem ve hükümlerde dosdoğru olmayı, itidal noktasında dengede olabilmeyi insanlığa sunmuş olmasıdır. Hak sahibine, hakkını tam anlamıyla verme manâsını da içerisinde barındıran adalet mefhumu; bu doğrultuda gerek bireysel olarak, gerekse sosyal yapı içerisinde eşitlik ve hakkaniyet çerçevesinde yaşamayı insanlığa ve toplumlara açık bir şekilde sunmaktadır.[244]

Dünya genelindeki tüm toplumlarda, sosyal yapıda bugün hala göz ardı edilen unsur adalettir. Haklı-haksız ayrımı yapılmadan adaletsizliğe göz yummayı yeğlemek aynı zamanda ahlaki bir problemdir. Çünkü adalet, aynı zamanda ahlak alanına ait bir erdemdir. Pek çok ahlak kitabında adalet erdeminin birden fazla alt unsuru olarak sıralanmaktadır. Ülfet, vefa, sadâkat, hüsn-i şerike, (ortak işlerde dürüst hareket etme anlamındadır.) teveddüd, (erdemli kişilerle dostluk) teslim ve tevekkül gibi. Bu unsurların hepsi toplumsal yapı açısından, birlikte yaşamak için gerekli olan unsurlardır.[245] Adaletin, erdem olarak ele alınması bağlamında onun, sosyal yapıyı oluşturan, canlandıran bir unsur olduğunu da görüyoruz. Dolayısıyla hakkın, adaletin, liyakâtin olmadığı; aksine duygu, haz ve faydanın egemen olduğu bir ortamda sağlık bir toplumsal yapının inşa edilmesini bekleyemeyiz. Elbette oluşturulacak olan sosyal yapının da; fertlerin ihtiyaç, arzu ve taleplerine cevap

[243]**Saruhan, Müfit Selim ‘**Ortak Yaşama Felsefemizin İlkesi ve Güvencesi: Adalet’: Türer, Celal (Editör) (2015) Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi, 1.Baskı, Ankara, Türk Felsefe Derneği, s.292-293.
[244]**Saruhan** (2015) s.296-298.
[245]**Saruhan** (2015) s.299.

vermesi gerekecektir. Fakat her hususta olduğu gibi burada da bir itidal (denge) söz konusu olmalıdır.[246] Oluşturulacak olan bu denge noktası, insanı adalet erdemine ulaştırmalıdır. Ancak bu temeller üzerinde inşa edilebilecek sosyal bir yapı; insanın ve toplumun birlikte, yaşanabilir bir dünya kurmasına imkân sağlayacaktır.

Birlikte yaşamanın adalet çerçevesi içerisindeki imkânına dair pek çok hususu ele aldıktan sonra, 'Ali Şeriati'nin adalet anlayışı ekseninde sosyal yapı içerisinde, birlikte nasıl yaşanır'ı ele alacağız. Ali Şeriati, bir arada yaşama bağlamında adalet mefhumuna ters düşen, onun zıddı olan 'zulüm' kavramını ele alırken konuyu Hz. Ali'nin düşüncelerinden hareketle değerlendirir. Buna göre zulme ait olan bir davranışta veya hususta iki suçlu mevcuttur. Zulmeden zalim ve zulme rıza gösteren mazlum. Çünkü tek taraflı olarak bir zulmün meydana gelmesi imkansızdır. Zulümde zalim çekiç, mazlum ise örs'dür. Zalimin çekici ve mazlumun örsü ile şekil alan ise zulümdür. Dolayısıyla fert olarak insan kendisine karşı ve aynı zamanda toplumsal yapı içinde oluşacak herhangi bir adaletsizliğe, zulme imkân vermeyecek bilinçte olabilmelidir.[247] Adaletsiz bir şekilde hükümde bulunmak, zulmetmek, fesat davranışlar göstermek, sapkınlık gibi durumlar insanın kendi kendisini bitirebilecek unsurlar olduğu gibi; toplumu da yok oluşa sürükleyebilecek kapasiteye sahiptir. Zulmün egemen olduğu, adaletsizliğin kol gezdiği bir toplum modelinde ve o topluma ait sosyal yapı içinde bir arada yaşamanın imkânı konuşulmaz. Aksine o toplum, içten içe çürümeye meyletmiş bir yapıya bürünmekte olan bir toplumdur.

Ali Şeriati bir arada yaşamanın aksine, insanların birbirinden üstün olduklarını ve bu sebeple toplumsal, sosyal sınıfların olması gerektiği görüşüne karşı çıkar. Üstünlük ancak takva bakımından yani inanç esaslı olarak var olmaktadır. Çünkü Allah adildir. Bu da insanlığa, alemin adalet düsturu üzerine yaratıldığını gösterir. Evrendeki her şey onun bir tecellisi olması sebebiyle; insan hayatını adil olan Allah'ın iradesinin tecellisine göre şekillendirmeli, oluşturulacak olan toplum modeli de adalet ekseninde şekillenmelidir. Tüm bu kıstaslar haricinde adillikten uzak, zulmün kol gezdiği bir toplum modeli; din dışı, yoldan çıkmış, tabii olmayan hasta bir toplum modeli olacaktır. Dolayısıyla adalet; varlığın, toplumun, insanın ve insanî ilişkilerin temeli olmakla beraber, birlikte yaşama adına hayati önem arz eden bir unsurdur. Ali Şeriati'ye göre toplumsal haya, adaletsiz,

[246]**Kala, Muhammed Enes** 'Birlikte Yaşamanın İdeal İmkânı:Sosyal Bünyeye Dost Olmak' :Kavlak, Ahmet/Kala,Muhammet Enes (Editörler)(2015) Birlikte Yaşamak,1. Baskı,Ankara,Hece Yayınları.s.158-159.
[247]**Şeriati, Ali** Zen (Çeviren: Özlük, Esra (2010) Kadın, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, s.105.

sapkın, zalim insanların elinde değil; dürüst, adil, doğru yoldan ayrılmayan insanların liderliğinde oluşturulmalıdır. Tüm insanlık ise bu rehberin önderliğinde hareket etmeli; bir arada yaşamanın imkânlarını bu kâideler ekseninde sosyal yapı içinde oluşturmalı, sorumluluk almaktan çekinmeden bu yolda yürüyebilmelidir.[248]

Adaletsizlik ve zulüm çatısı altında değil; adil bir düzende, dürüstçe, bir arada yaşayarak çalışarak, kazanmalı; kazandığımız şeyleri adil bir şekilde bölüşmesini bilmeliyiz. Çünkü inandığımız din (İslam İnancı) fakirliği övmez, teşvik etmez. Alın teri ve emek ile çalışmanın değerini insanlığa sunan bir inanç sistemidir. Dolayısıyla toplumsal kâideler neyi gerektiriyorsa ona uygun davranışlar sergilemeyi bilmeli, üzerimize düşen sorumluluğu almaktan çekinmemeliyiz. Bu çerçevede bir arada yaşamanın gereklerinden birisi de çalışmaktır. Tembellikten kaçarak, başkalarının emeğinin üzerinden geçinmeden, öz veri ile çalışmak hem dini bir gereklilik hem de toplumsal bir ihtiyaçtır. Bu hususta Hz. Ali çocuğuna: "Yavrum, fakirlikten Allah'a sığın, zira fakirlik dinden uzaklaştırır, akla zarar verir, kin ve nefrete sebep olur." öğüdünü vermiştir.(Nehcü'l Belaga/Hz. Ali'nin sözleri ve hutbelerinden oluşan kitap.)[249]

Ali Şeriati, birlikte yaşama konusunda modern dünya insanına seslenmekte ve öğüt niteliğinde bilgiler sunmaktadır. Adalet ekseninde bir dünya ve toplum tasavvuru dileğine her fırsatta değinen Şeriati; zulmün, batılın, adaletsizliği günü dünyaya egemen olmak istese de insanın her fırsatta yapacak bir şeyleri olması gerektiğini savunur. İnsan, böyle bir düzlemde bulunsa dahi; dünya görüşünü, fikriyatını, değerler alanını bu zemine göre kurgulamamalı bir anlamda ümitvâr olmayı bilmelidir. İnsan ümitvâr olmayı bilen ve aynı zamanda bekleyen, bekleyiş içinde olan bir varlıktır. Bekleyen insandan kastedilen nedir? Beklemek her şart ve koşulda hazır bulunmak demektir. Kendini salmamak, ye'se/üzüntüye kapılmamak demektir. Bekleyen insan; her zaman hazır olan, donanımlı ve aynı zamanda sorumlu insandır. Bu boş, amaçsız bir bekleyiş değil; aksine bir amaç uğruna, hak yolunda bir bekleyiştir. Adalet ve hak, bu bekleyiş ekseninde tekrar zuhur edecektir. Dolayısıyla adalet ve hak mefhumlarını herhangi bir dini görüş, ideoloji, veyahut bir düşünce yapısı dünya üzerinden silmeye çalışsa da; başka bir dini inanç sistemi veya fikriyatı onu yeniden kurgulamak üzere alemde var olacaktır. Bu tarihin her döneminde böyle olmuştur. Dolayısıyla insan; imanlı, hoşgörülü ve adaletli olarak, hakk'ın gereklerini

[248]**Şeriati, Ali** Mezheb Aleyhi Mezhep (Çeviren: Özlük, Doğan(2009) Dine Karşı Din, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.116-117.
[249]**Şeriati, Ali** (2009) s.117.

yerine getirebilmek adına, daima her koşulda doğru yolda olmayı başarabilir ise kendisini kurtarmakla kalmayarak toplumunda kurtuluşuna vesile olacaktır. Bu sayede adalet ve hakkın gerektirdiği şekilde toplumsal yapının ve birlikte yaşamanın temellerini oluşturmuş olacaktır.[250]

2.5. Ali Şeriati'nin Adalet Ekseninde Toplum Görüşü ve İnsanın Toplumdaki Yeri

Ali Şeriati'ye göre insan; sosyal, toplumsal ve milli bir varlıktır. Ona göre toplum gerçek bir varlıktır ve toplumun asaletini, egemenliğini kabul etmeyenler kendilerini direk, şahısların insafına bırakmışlardır. Bu bağlamda İndividüalizm yani bireycilik oluşmaktadır.[251] Kabaca bahsetmek gerekirse, bu akımı savunan görüşe göre, bireyin çıkarı, toplumsal çıkardan daha üstün tutulur. Ali Şeriati, insanın varlığını inkâr etmez; fakat individüalizm ona göre bir aşırılıktır. Ortada toplumsal olan bir gerçek vardır. Yani toplum, ona göre yadsınamaz bir gerçeklik taşır. Ali Şeriati'de toplum, bireye dayalı olarak varolur. Ancak burada önemle belirtilmesi gereken hassas bir nokta vardır. Toplum, bireye dayalı olarak oluşur; fakat toplumda insanların münasebetleri ile oluşan bir 'toplu ruh' vardır. Bu toplu ruhu, tüm insanların ruhlarının yerine koyarsak bu sefer insan, kendi benliğini, insanî özünü kaybetme tehlikesiyle karşılaşır.[252]

İnsan, bu bağlamda varoluşsal kimliğini toplum içerisinde, 'toplu ruh' adında eritir. Yani insan, toplumu kendisi yerine algılayarak, özünü toplu ruhun altında kaybeder ve aline olur. Bugünün insanının karşılaştığı temel sorun da bu'dur. İnsan, toplu hayat ve toplumsal bağlantı'nın yani toplu ruh'un altında ezilir. Bu sosyolojizim'dir. Yani biraz açmak gerekirse, insanın sahip olduğu ahlaki kimliği, kişiliği, yetenekleri, gerçek varlığını bir anlamda inkar etmesi ve bunların tümünü dışsal bir varlığa atfetmesidir. İnsan, "Ben toplum'dur." Düşüncesi edinir ve kendi varlığını tam anlamıyla topluma adar. Yani insan topluma kurban edilir, toplum karşısında hiçbir etkisi ve iradesi yoktur. Böyle bir insan, artık kendisi olmayan; tüm isteklerini, duygularını, inançlarını vs. kendisi dışında bir varlıktan hareketle oluşturan varlık olarak şekillenir. "Kendisinden başkası" olarak varolan toplumu, "Kendisi olarak" ele almaktadır. İnsana; sen rengini, şeklini, huyunu, karakterini, fıtratını yani sana ait olan ne varsa her şeyi tohumundan değil de, çevrenden aldın fikrini empoze ederseniz, insan kendisi hakkında hiçbir talepte bulunamaz, kendisini herhangi bir

[250]**Şeriati, Ali** Hüseyin Varis-i Adem (Çeviren: Demirkol, Murat (2010) Adem'in Varisi Hüseyin, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, s.317-318.
[251]**Şeriati, Ali** İslam Şinasi I (Çeviren: Kırlangıç, Hicabi (2011) İslam Bilim 1,1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, s.284.
[252]**Şeriati** (2011) s.285-286.

konuda hak sahibi göremeyecek hâle gelir. Çünkü onu var kılan ve onun belirleyicisi olan çevredir, toplumdur. Bu, toplum içinde hakikatin olumsuzlanmasıdır. İnsanın hakikati, özü, toplumsal gerçeklik içerisinde kaybolmaktadır. İnsan kendi anlamını yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Oysa gerçek, ideal insan tanımını hatırlayacak olursak, gerçek insan; doğanın iradesi karşısında, kendi iradesi olan bir varlıktır. Öz bilince sahip, tüm cebirlerin etkisinden kurtulabilecek donanımda olan; doğanın, toplumun, tarihin etkisine başkaldırıda bulunabilen, seçim yapabilen, değiştiren, dönüştüren bir varlıktır. İnsan 'ben'inde özünü, gerçek bir varlığı taşımaktadır. [253]

Ali Şeriati, toplum tasavvurunu ele alırken başlangıç noktası olarak ütopyalara değinmiştir. Ütopya, herkesin hemen hemen bildiği ve arzuladığı bir tanım olarak ideal toplum modelini insanlara sunmaktadır. Dolayısıyla ütopya arzusu kuran her insanın, daha "üstün bir toplum" modeline sahip olma isteği kendisinde mevcuttur. Yani insan, yetkin ve üstün olanı arayış ruhuna sahip bir varlıktır. Fakat burada belirtmemiz gereken husus şudur; üstün toplum, bir ütopya, hayal ürünü olarak kalmayıp gerçekleşmesi imkansız bir şey değildir. Bilakis üstün toplum modeli, arzulanan, gerçekleşmesi mümkün, ütopik olmayan ideal unsurlara sahip bir toplum şekildir. Bu toplum anlayışının egemenliğinde varlığını sürdüren insanlar, üstün toplum modelini gerçekleştirmek için çaba sarf ederler. Çünkü üstün toplum modeli, insanın özgürce ve ideal seviyede, insanî olarak yaşamasına olanak sağlar. Bu bağlamda Ali Şeriati üstün toplum modelini kurgulayan ve ona ulaşmak için çaba sarfeden her insanın, bunu kendi sahip olduğu görüşe veya öğretiye göre ele aldığını söyler. Yani insanlar hangi düşünce yapısını savunup, hangi öğretiye bağlı olurlarsa; arzuladıkları ve kurguladıkları üstün toplum modelini, gerek nesnel olarak, gerekse ruhani yön olarak kendi dünyagörüşlerine, fikriyatlarına uygun olarak ele alırlar.[254]

Ali Şeriati, toplumu iki temel alt yapıdan, iki sınıftan ele alır. Onun toplum tasavvurunda biri Hâbilci, diğeri ise Kâbilci toplum olmak üzere iki model vardır. Tarihi ise toplumun zaman içerisindeki yeri veya hareketi olarak ele alır. Yani bir milletin, tarih içerisinde belli bir zaman dilimini ele alırsak, o zaman millete ait ve o zaman dilimi içindeki toplum yapısını da elde etmiş oluruz. Yani tarih bize kendi içindeki zaman boyutlarında oluşan toplum yapılarını vermektedir diyebiliriz. Toplumsal yapıyı, Habilci ve Kabilci olarak iki şekilde ele alırsak insan, bu bağlamda toplumda iki alt yapı bulabilir. İlkinde toplum, kendi kaderini elinde taşır ve diğer herkes onu müdâfa etmek, korumak için çalışır. İkincisinde

[253] **Şeriati** (2011) s.285-288.
[254] **Şeriati** (2011) s.44.

ise, toplum değil, birey kendi kaderini oluşturur. Mülkiyeti kendisine aittir ve bununla beraber, toplumun kaderini de kendisi şekillendirir. Bu alt yapıların ikisinin de kendine ait çeşitli üst yapıları vardır; fakat oraya değinmeyeceğiz. Ali Şeriati, kendi toplum yapısını biçimlendirdikten sonra, Marks'ın toplum yapısını bu noktada eleştirir. Ona göre Marks; sınıfsal ilişkiler, mülkiyet yapısı, üretim araçları hususlarını karıştırmıştır. Her tarihsel değişim aşamasında, toplum yapısı da değişmektedir.[255] Ali Şeriatinin toplum konusunda Marks eleştirisine de kısaca değindikten sonra, onun toplum modelini oluşturan Habilci ve Kabilci olarak nitelendirdiği iki kutbun, nasıl modeller olduğunu ele alalım.

Kabilci egemen kutup; toplumun geri kalmış kesimlerinde güç kullanan kutuptur. Belirgin bir şekilde ortaya çıkan üç çehresi vardır. Siyasette egemen olan güç, iktisat ile ortaya çıkan para ve din ile ortaya çıkan züht. Bunlar Kabilci toplum anlayışının yansımalarıdır. Kutsal Kitabımız olan Kur'an-ı Kerimde de bu üç çehreye sahip olan insanlar açıkça kınanır. Öyle ki Firavun siyasi olarak gücün, Karun egemen olan paranın, Belam ise dinin, ruhaniliğin sembolü olarak Kur'anda yer almakta ve kınanmaktadırlar. Habilci Mahkûm Kutba dayalı toplum modelinde ise; yüce yaratıcı olan Allah ile toplum bir arada ele alınmaktadır. Allah, halk safhında yer alır. Mal, mülk ve hüküm yalnızca Allah'a aittir ve Allah'ındır. Bununla beraber iktisat, para, güç kendisini Allah'ın oğlu olarak gören Karun'ların değil, Firavunların değil yalnızca halkın'dır. Aynı şekilde din, kendisini kilisenin sahibi sananların değil yalnızca halkındır. Habilci toplum modeli bu görüşü savunmaktadır.[256]

Ali Şeriati Habilci modelden hareketle, Kur'an-ı Kerim'i kendisine rehber edinerek, 'nâs' kelimesini toplumsal olarak ele alır. Hatta nâs'ın kendisini toplum, halk anlamlarında kullanır. Bunu, Kur'anda da geçtiği gibi Allah ile eş değer bir anlam içerisinde ele alarak yapar. Yani onun toplum modelinde, nâs (halk, toplum) ile Allah eş değer bir çerçevede bulunmaktadır. Tek bir birey veya tek bir dinin egemenliği değil; toplumun yani nâs'ın ve Allah'ın egemenliğinden bahseder. Halk ve Allah bir'dir. Kur'an-ı Kerim'de halk yani nâs derin bir anlama sahiptir. Örnek vermek gerekecekse, kâbe Allah'ın evidir, Kur'anda halkın evi olarak geçer. Yani Ali Şeriati'nin toplum anlayışında; Allah ve halk aynı noktada, aynı safta yer almaktadır ve toplumda; toplumsal araçları, toplumsal ilişkileri

[255] **Şeriati** (2011) s.74-75.
[256] **Şeriati** (2011) s.78-79.

kendi tekeline alanları eleştirir. (Para, güç, züht ve Firavun, Karun, Belam örneklerinde olduğu gibi)[257]

Ali Şeriati ideal toplumu "ümmet" olarak tanımlar. O, çeşitli ve farklı tanımlamalar yapmaktan ziyade; ümmet kelimesini kullanarak daima canlı ve dinamik olmayı, sorumluluk alan, yükümlü ve bununla birlikte bir ideolojisi, dünyagörüşü olan toplumsal bir yapı oluşturmak istemiştir. Ümmet kelimesini kullanmaktaki kastı, bu kelimeye yüklediği manâdan anlaşılmaktadır. Ümmet, yol anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla ortak bir gaye ve hedef dahilinde olmayı benimseyen, ortak hedeflere ulaşmak için yola çıkan bir toplum anlayışını insanlığa sunmaktadır. Bu bağlamda İslâm, ümmet kelimesiyle birlikte; kendi toplumunun canlı, dinamik bir yapıda olmasını amaçlamaktadır. Dolayısı ile ümmet kelimesi, insanın bir gaye ve hedef çerçevesinde, sorumluluk üstlenerek yol alması, ilerlemesi ve oluşa katılması gerektiğini bize hatırlatmaktadır.[258]

Ali Şeriati'nin ümmet sistemine dayalı toplum anlayışının içerisinde, imamet inancı da bulunmaktadır.(Buradan Ali Şeriati'nin görüşlerini, Şii inanç esaslarına dayandırdığı sonucunu çıkarmak mümkündür.) İmamet, daha önce de belirttiğimiz gibi İslâm'ın hedeflerini gerçekleştirmek, din kurallarıyla insanı ve toplumsal yapıyı tekâmül seviyesine ulaştırmak ve toplumsal adaleti gerçekleştirmeyi amaçlayan, Şii inancına yaslanan bir anlayıştır. Bu bağlamda toplumun gerçekleşmesini sağlayan ümmet, sorumlu ve muhacir bir toplum yapısı oluşturur. Ümmet yapısı ile şekillenen toplumsal düzen, halkın mülkiyetini savunur. Habilci toplum modelinin esas aldığı eşitlik anlayışı bu toplumda hakimdir. Nihai olarak, insan kardeşliği ve sınıfsız bir toplum yapısı şekillenir. İmamet inancı da, bu dünyagörüşünü sağlamakla mükellef olarak, toplumun hareket ve dönüşümünden sorumlu ve insanın yaratılışındaki ilahiliğin gerçekleşmesi için çabalayan bir rehber konumundadır.[259]

Ümmeti yöneten, harekete geçiren yolda olmasını sağlayan unsur ise imamet esasıdır. Dolayısıyla Ali Şeriati'nin toplum tasavvurunda ümmet kavramının yanı sıra imamet kavramı da önem arz etmektedir. İmamet ilkesini bir rehber olarak gören Şeriati, rehberin hedefinin sadece toplumsal yapı içinde halkı korumak, gözetmek olmadığını belirtir. Aksine insan, ümmet'in içine girdiği vakit harekete katılmış, yola koyulmuş olur. Bu noktada hareket, ümmet kavramının sembolüdür. Ümmet yapısının içine dahil olan insan,

[257] **Şeriati** (2011) s.79-80.
[258] **Şeriati** (2011) s.82.
[259] **Şeriati** (2011) s.82-83.

rahat bir hayat sürmez; aksine bir yükümlülük altına girmiş olmaktadır. Ümmetin, imametle iç içe bir kavram olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla ümmet yapısına girmiş olan insan, aynı zamanda imamet esasını benimseyen ve toplumsal yapıda bu esasa göre şekil almakta olan bir varlık olacaktır. İmametin toplumsal olarak ortaya çıktığında herhangi bir durağanlık kabul etmez. O, dinamik bir yapıdadır ve toplumu en hızlı şekilde tekamül seyrine ulaştırmayı gaye edinmektedir. "Olması gereken"i topluma kazandırmayı hedeflemektedir. Ümmet de bu bağlamda özgür veya hoş olmayı değil; doğru ve hızlı yolda ilerlemeyi savunmaktadır. Ümmet, toplumsal açıdan iyi yaşamayı değil; iyi bir hayatı simgeler. İnsan ve topluma ait olan değerleri keşfetmek, onun yolunda olmak, mutlak kemale, bilince, bilgiye ulaşmak, mutlak olgunluklar istikametinde olmak ve aşkın değerler istikametine gitmeyi amaç edinmektedir. Bu bağlamda Şeriati'nin toplum görüşünde ümmet kavramı hayati önem arz etmektedir.[260]

Ali Şeriati'nin toplum tasavvuruna ve insanın toplumda nasıl şekillendiği hususuna değindikten sonra, onun toplum görüşünde ele alınması gereken bir diğer önemli mesele aydın'ın toplumdaki yükümlülüğü'dür. Çünkü bu olmazsa olmaz, can alıcı ehemmiyette bir konudur. Geri bilinçsiz kalmış bir toplum modelinde, toplumu uyandırmak ve onun dönüşümünü sağlamak kime düşer? Burada aydın'ın yükümlülüğü söz konusu'dur. Aydın, kendi toplumunun kültür, tarih ve değerlerine bağlı olarak, toplumu bilinçlendirmek ve uyarmakla mükelleftir.

Aleme egemen olmuş, İslam toplumlarını hakimiyet altına almış, İslam dışı gelenekler karşısında, toplumu yeniden ayağa kaldırmak aydının görevidir. Aydın, kendi değerlerini tanımalı ve diğer insanlara da bu değerleri tanıtmalıdır. Bu bağlamda toplumun ilerlemesi ve kalkınması adına sadece belirli bir kesim değil, herkes elini taşın altına sokmakla yükümlüdür. Bu amaç uğruna; bir öğretmen kalemini, bir ressam fırçasını, bir sanatçı sanatını konuşturmaktan, onları yeri geldiğinde toplumun tekâmülü için bir silah olarak kullanmaktan çekinmemelidir. Dolaysıyla bir toplumda, oluşan bir harekette, eylemde herkes tek bir işi yapmak, tek bir görevi üstlenmek zorunda değildir. Aksine kimin, neye yeteneği ve yatkınlığı varsa ona yönlenmeli, uzmanlık alanına ve değerine göre bir iş tutabilmelidir. Bu yönlendirme ile toplumun her bir ferdi, o toplumun gerçekleşmesi, idealin tamamlanması için, elinden gelenin en iyisini yapmış olacaktır. Bu toplumsal kalkınmanın, ilerlemenin en önemli hususlarındandır.[261] Buradan çıkarılması gereken

[260] **Şeriati** (2012) s.449-450.
[261] **Şeriati** (2011) s.189-190.

sonuç, dünyadaki her hareket, toplumsal devinim, altında kutsal bir fikriyatı barındırmaktadır. Aydınlar, düşünce ve fikir insanları, bilinçli bir çaba ile bu fikriyata sahip çıkarak, toplumları uyandırmak, onlara bilinç aşılamak suretiyle değişim ve dönüşüme sebebiyet vermişlerdir. Toplumlardaki düşünce, uyanış ve bilinç hareketleri; sorumlu aydınların çabaları sayesinde başlamıştır.

Ali Şeriati, toplum görüşünde medeniyet ve şehir kavramlarını da toplumu oluşturan etkenler bağlamında ele alımıştır. Bu sebeple öncelikli olarak medeniyet'in tanımını ele almaktadır. Medeniyet, "m-d-n" kökünden gelmekte olup (temeddün) medine yani şehir kelimesi ile eş anlamlıdır. Medeniye, bağlılık anlamı taşımakta beraber; medineye yani şehre bağlılık manâlarına gelmektedir. Bu bağlamda medeniyet kelimesi, aynı zamanda sivilizasyon ile eş değer kabul edilmiştir. Sivilizasyon, sivil kökünden gelerek; sivil olan, şehre, ülkeye ait anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla medeniyet kavramı, bir yönü ile şehirde oturmak olarak da tabir edilmiştir. Medeniyet, insanlığın maddi- manevi birikimlerinden meydana gelen bir olgu'dur. Yani alemde var olmayıp, insanın kendi eliyle meydana getirmiş olduğu ürünlere medeniyet adını veririz. Dolayısıyla bu birikim ve ürünler, tabiattan gelmeyen, insan tarafından oluşturulan ve en önemlisi de topluma miras kalacak unsurlardır. Toplum, bu birikimleri tarihi geçmişten, başkalarından veya medeniyet olarak nitelendirilerek meydana getirilen eserler yolu ile miras almaktadır. İnsan; maddi ve manevi olmak üzere iki türlü şey üretir. Dolayısıyla topluma miras kalacak bu birikimler ya maddi, ya da manevi olacak şeylerdir.[262]

Bu bağlamda insan; bir şey veya herhangi bir fikir, değer ürettiğinde, (maddi veya manevi) tabiatta ait olan bir şeye elini değdirdiğinde, medeniyetin bir parçası haline gelebiliyor. Medeniyeti oluşturan ve onun bir parçası olan insan, aynı zamanda içinde bulunduğu topluma da şekil vererek, o topluma miras bırakabilen bir varlık oluyor. Nihai olarak bilmemiz gereken şey, medeniyet ve toplum kavramlarının birbirleri ile ilişkili olduğu gerçeğidir. Bu bağlamda diyebiliriz ki insan da, medeniyet kurucu ve toplumları şekillendiren bir misyon yüklenmektedir. İnsan, medeniyeti ve toplumları şekillendirebilen bir yöne sahiptir fakat; belirtilmesi gereken önemli bir husus olarak, toplumun insanı belirlediğini ve şekillendirdiğini söylemekte de yarar vardır. Bu bağlamda medeniyet, eskiden beri süregelen tüm insani faaliyetleri, birikimleri kendisinde barındıran bir unsurdur ve toplum bunları meydana getirmiştir. Aynı şekilde bireyi de toplum meydana

[262]**Şeriati, Ali** Tarih-i Temeddün I (Çeviren: Okumuş, Ejder (2011) Medeniyet Tarihi I, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, s.15-18.

getirdiği için, diyebiliriz ki insanın oluşturduğu tüm ürünler, eserler toplum kaynaklıdır. Dahi bir insan da toplumun ürünüdür. Dolayısıyla bir yönü ile de medeniyet ve kültürü fertler değil, toplum oluşturur.[263]

Ali Şeriati'nin, medeniyet ve toplum konusunda sorun olarak gördüğü husus, tekdüzeleşmektir. Farklı kültür, medeniyet ve toplumların yok olmaya başlaması ve tek tip bir yapının oluşması onda büyük rahatsızlık vermiştir. Bunu 'yeryüzündeki cinayet' olarak nitelendiren Şeriati, kendi içerisinde farklı hassasiyetler, renkler ve kültürler barındıran pek çok medeniyet ve kültür yapısının küresel zeminde yok olarak, yerini tek tip bir yapıya bırakmasını kınamaktadır. Bu olayı 'makine medeniyeti' olarak tabir eden Ali Şeriati, Avrupalıların kendi medeniyetlerini; diğer medeniyet, kültür ve toplum yapılarını yok etmek suretiyle meydana çıkardıkları görüşünü savunur. Artık dünyanın genelinde neredeyse tek tip bir konuşma yapısı, giyim- kuşam tarzı oluşmaya başlamış; şehirler, binalar, evler, akla gelebilecek tüm mimari yapılar hatta insanlar arası ilişkiler dahi tek düze bir hal almıştır. Bu öyle kötü bir durumdur ki, her toplumda kendine has yetenek ve ilgi alanları olan fikir insanlarının körelmesi demektir. Dahi insanları sınırlandırarak onlara ket vurmak, kültürün, sanatın, ruhun, fikir ve medeniyet hayatının son bulması, tekâmül seyrinin durması, toplumların tek düze bir hale bürünmesi demektir.[264]

Toplum yapısını ve medeniyetleri etkisi altına alarak, beraberinde tek düze bir hayatı insanlara sunan 'makine medeniyeti' ile birlikte artık toplumların tüm özellikleri birbirine benzeme tehdidi yaşamaktadır. İnsanların 'boş zaman' olarak nitelendirdikleri zamanları dahi tek düze bir yapıya bürünmüştür. Bir insanın veya bir toplumun nasıl şekillendiğini anlamak, o insanın veya toplumun boş vakitlerinde neler yaptığını incelemekle mümkündür. Çünkü insanlar, boş vakitlerinde 'kendi benliklerini' bulurlar. Bu vakitlerde kendi hakiki boyutlarını yansıtmaktadırlar. Günümüzde ise genelde toplumların, özelde ise insanların boş zamanları dahi tek düze bir hal almıştır. Artık toplumlarda ve insanlar arasında aynı eğlence anlayışları, aynı imkanlar, aynı mekanlar hakim olmuştur. Oysa Ali Şeriati'nin de söylediği gibi boş zaman denilen şey aslında insanın kendisine yönelmesi gereken bir zaman dilimidir. Her insan ve toplum yapıları, bu zaman diliminde kendilerine dönerek, kendi iç muhasebelerini, felsefelerini, düşünce tarzlarını konuşturmalıdır. Çünkü boş zamanlar, insanın hakiki ömrüne ait bir şeydir. İnsan bu zaman diliminde kendine ait bir düşünme imkanı oluşturmaktadır. Buna "Teemmül" adını veririz. Teemmül; bilinçli bir

[263] **Şeriati** (2011) s.19.
[264] **Şeriati** (2011) s..40.

şekilde derin düşünme, kendine dalma hâli'dir. Teemmül, bu bağlamda yalnızca insana ait bir husus değildir. Toplumunda aynı şekilde teemmülde bulunabilmesi, derin düşünme alanına çekilebilmesi gerekmektedir.[265]

Ali Şeriati'ye göre bugünün insanı'nın ve modern medeniyetin, toplumların en büyük sıkıntısı 'teemmül'ü kaybetmiş, onu feda etmiş olmalarından ileri gelmektedir. Teemmülde bulunmayan toplumların yapısı, kültürleri artık hep aynı renkleri kendisinde barındıracak şekilde oluşmaktadır. Avrupa'nın 'makine uygarlığı' teemmül anlayışının ortadan kalkmasına sebebiyet vermiştir.

Ali Şeriati bu durumun sadece 'işe yarar' şeylerin alınması yolu ile çözüleceğini savunur. Yani Avrupa'dan sadece fayda sağlayacak, işe yarar şeyleri alarak ilerlersek; kendi medeniyetimizi, toplum yapımızı makine uygarlığına dönüşmekten kurtarmış olabiliriz. Fakat bu noktada neyin ihtiyaç olup, neyin olmadığının çok iyi belirlenmesi gerekmektedir. İşe yarama ve ihtiyaç hususu belirlenirken, konuyu sadece maddi çerçevede ele almamak gerekmektedir. Bu bağlamda tespitlerin yerinde yapılması önem arz eder. Yani maddi ihtiyaçların yanında sanat, estetik gibi alanlar da, tüm insanlığın ve toplumların ihtiyacı olan şeylerdir. Öyle ki insanlığın sanata olan ihtiyacı asla ortadan kalkmaz, yalnızca sanattan yararlanma alanı değişiklik gösterebilmektedir. Avrupa'nın makine uygarlığının toplumumuza ve medeniyetimize hakim olmaması adına, sadece bize fayda sağlayacak hususları almayı planlarken; Bethoven, Mozart, Hugo, Da Vinci, Picasso gibi tüm insanlığa mal olmuş eserleri ve sanat dallarını görmezden gelemeyiz. Onları uçurumdan aşağı yuvarlayamayız. Aksine, bunlar tüm insanlığın yararlanacağı bir servettir. Dolayısıyla Ali Şeriati'nin belirttiği gibi bu ayrımın en iyi şekilde planlanması ve gerçekleştirilmesi gerekmektedir.[266]

[265] **Şeriati** (2011) s..41-44.
[266] **Şeriati** (2011) s.43-45.

2.6. Ali Şeriati'nin İnsan, Toplum ve Adalet Anlayışları Ekseninde Günümüz İnsanına

Ali Şeriati insanı, İslam inancı ekseninde ele almakta ve yorumlamaktadır. Onun insan tasavvuruna göre yüce Allah, insanı düalist bir yapıda yoktan var kalmıştır. İnsanı bir yönü ile çamurdan olmak suretiyle, diğer yönü ile de kendi ruhundan üfleyerek meydana getirmiştir.

Bununla birlikte insana bilinç, irade, akıl, seçme yetisi ve özgürlük bahşederek onu, kendisi için alemde halife kılmıştır. İnsanı beşer ve insan ayrımı çerçevesinde iki farklı yönde ele almakta olan Ali Şeriati, beşer'in bir 'imek', insanın ise 'olma' varlığı olarak ele almıştır. İnsanı, beşer halinde iken iki ayaklı, bilinçsiz bir hayvan olarak tanımlamakla beraber; beşerden insan aşamasına geçtiğinde ise insanın, esas varoluşunu anlamlandırabileceğini savunur. Çünkü insan beşer olarak değil, insan olarak sürekli oluş, tekamül halinde olan, gelişme süreci içerisinde bir varlıktır.[267] Ali Şeriati'nin fikriyatında insan üç aşamada şekillenmektedir. İlki bilgi alanı'dır. Onun tabiri ile 'kendilik bilinci/hikmet.' Bu bağlamda insanı bir bilinç varlığı olarak ele alan Şeriati, beşerin herhangi bir bilince sahip olmadığını; ancak insanın bilinçli bir varlık olduğunu keşfetmesiyle beraber hem kendisini, hem de kendisi dışındaki tüm varlığı ve alemi değiştirecek, dönüştürecek güce sahip olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bilinç varlığı olan insan, kendisini yetkinleştirecek kapasiteye sahip iken, aynı zamanda aleme yön vererek; toplumsal, sosyal bir yapı da kurabilmekte ve şekillendirebilmektedir.

İnsanın bilgi alanı ile münasebeti neticesindeki en üst merhale 'kendini bilmesi'dir. Ali Şeriati'de insanı oluşturan ikinci etmen ise seçme yetisi yani iradesi'dir. İnsanın irade sahibi olma hususunu; özgürlük ve aynı zamanda sorumluluk kavramlarıyla birlikte alan Ali Şeriati; seçim yapan, tercihte bulunan insanın aynı zamanda özgür bir insan olduğunu ve bunun neticesinde ise bir sorumluluk altına girdiğini belirtmektedir. Ali Şeriati, insanı oluşturan son unsur olarak ise onun 'yaratıcı' özelliğini ele almaktadır. Bu, Allah'ın insana bahşettiği, insandaki ilahi yönün bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda insan, alemi şekillendirerek, dönüştürebilme gücüne sahip olmaktadır. Yaratma

[267] **Irmak, Sibel** (2019) 'Ali Şeriati'de Yabancılaşma ve Özgürlük', (Yüksek Lisans), Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.124.

yetisine sahip olarak insan öncelikle alet üretimine, daha sonra ise sanat üretimine yönelmiştir.[268]

Ali Şeriati'nin insan tasavvurunda ele aldığı insan, aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'in bahsettiği yani Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insan olmaktadır. Bu bağlamda Şeriati'nin tüm eserlerine ve fikriyatına hakim olan gaye ve muhataplarına vermek istediği mesaj; insanın, ilahi bir yön taşıyarak yeryüzünde Allah'ın temsilcisi, halifesi olduğu ve kurtuluşunun da ancak bu halifeliğe bağlı olduğu düşüncesidir. İnsanın çift boyutlu olarak yaratılması, yani balçıktan yaratılan insana Allah'ın kendi ruhunu üflemesi hadisesinde Ali Şeriati'ye göre insanın bir yaratılış gayesi, amacı bulunmaktadır. Bununla birlikte onun anlatmak istediği diğer inanç ise toplumda ihtiyaç duyulan 'din' olgusunu gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda modern Müslüman bir insanın yapması gereken; insanın yaratılışı vs. gibi ulvi ve derin konuları içkin ve öz manâları ile keşfetmek, içselleştirebilmektir. Çünkü insan, bu keşif sayesinde toplumsal olarak, sosyal yapı içerisinde kendi rollünü daha rahat kavramakta ve bu bilinç sayesinde yaratılışlarındaki emanetin sorumluluğu onu güçlü kılmaktadır. Yüce yaratıcı olan Allah, insana kendi ruhunu üfleyerek ona emanet, yükümlülük olgusunu yüklemekle beraber; Allah'ın bir ve tek oluşu (vahdaniyet) hususunda da tevhid ilkesini öne çıkararak, insana ait olan ve onda tecelli eden özel bir bağ kurmaktadır. Bu hususta Ali Şeriati'ye göre tevhid inancı İslam'ın temelidir ve İslâmdaki bu tevhid anlayışı özgündür. Onun inancına göre tevhid; bir Müslüma'nın gerek ferdi, gerekse toplumsal olarak yaşamasının temelidir. Yani insanın gerek bireysel, gerekse toplumsal tüm eylemleri ve münasebetleri tevhid esasına göre oluşturulmalı ve düzenlenmelidir.[269]

Ali Şeriati'nin fikriyatında, insanda ve toplumsal yapıda ortaya çıkan tüm bozulmalar ve çöküşler; cehalet, hırs ve korku kökenlidir. Bu hususta cehalet kavramı, Kur'an-ı Kerim'deki basiret ve akıl kavramlarının zıddı olarak bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de akıl bahsine defaatle yer verilmekte olup, akıl mefhumu hakikatin anlaşılması, idrak edilmesi olarak ele alınmaktadır. Nitekim akıl, insanı ahlaki olgunluğa sevk etmekle birlikte, yine aynı insanı kötü eylemlerden uzak tutan dinamik bir güçtür. Dolayısı ile Ali Şeriati'de bilgi ve akıl sahibi insan, yükselişte olan, olgunluğa erişen bir insan olmaktadır. Cehalet ise; aklın tam aksi olarak insanlar ve toplumlar arasında fesat olanın ve kötülüğün artmasına sebebiyet veren bir hususdur. Şeriati bu noktadan hareketle tevhid inancının,

[268] **Irmak** (2019) s.124.
[269] **Ahmedi** (2019) s.80-82.

cehaleti değil aklı esas aldığını ve insandaki ahlaki bilinci olgunlaştıran bir unsur olduğunu savunmaktadır.[270]

İnsanı ve toplumsal yapıyı bozan 3 etmen olduğunu belirtmiştik.(Cehalet,Korku,Hırs) Ali Şeriati, cehalet gibi korku ve hırs bağlamında da insanlığın ve toplumların kurtuluşunu tevhidi inanç esasına dayandırmaktadır. Tevhid esasını benimsemiş ve Allah'ın var oluşunu, bir ve tek oluşunu kabullenerek -gerçek anlamda- iman etmiş insan, korku ve hırstan münezzeh olan insan olmaktadır. Böyle biri insan, kendisini aşağılık eylemlere ve fikirlere sürüklenmekten kurtaran insandır. Bu bağlamda Ali Şeriati'ye göre toplumsal açıdan tüm eksiklik ve noksanlıklar, felaket ve hastalıklar da Allah'a olan iman eksikliğinden kaynaklanmaktadır. (Dolayısı ile belirtmemiz gereken husus şudur: Şeriati'nin anlayışına göre tevhid esası yalnızca bireyde değil; toplumsal yapıda da ortaya çıkmaktadır. Yalnızca bireyi değil; toplumları da yönlendirmekte, şekillendirmektedir.) Bunun sonucunda ise sosyal yapıda inancı zayıf olan, inanmayan bireyler ortaya çıkmaktadır. İnanan insana göre inanmayan insan; kendisi olmaktan çıkarak perişan bir hal almaktadır. Çünkü inancı olmayan insan, korkularının esiri olmakta ve bu korku ve güvensizliklere sebebiyet veren pek çok etkenle savaşmaktadır. Böyle bir insan, Şeriati'nin deyişi ile artık kendi 'öz rengini' taşımamakta ve dolayısı ile renksiz bir şekilde bulunarak kolayca başkalarına özenebilmektedir. Şeriati, bunu korku ve hırslarına yenik düşen insanın, 'öze yabancılaşma'sı olarak tanımlamaktadır. Artık insanın kendisine ait bir özü ve şahsiyeti bulunmamaktadır.[271]

Tevhid esasını benimseyen insan ise, korkularından ve hırslarından emin olan, özgür bir insan olarak şekillenmektedir. Tevhid esası hem insanın, hem de toplumların kendisinden emin olmalarını sağlamaktadır. Tevhid inancını benimseyen toplumlar, hastalıklı olan sorunların oluşumuna imkân vermez. Bu hususta Ali Şeriati'ye göre İslam inancı, insanlığa vermek istediği mesajı, tevhidi zemine dayandırmak sureti ile ele almaktadır. Böylece insanları, kurtuluşa ve doğru yola sevk edebilmek adına Allah'ın vahdetine(bir ve tek oluşu) çağırmaktadır. Dolayısıyla insan, hem kendisinin hem de toplumun kurtuluşunu sağlamaktadır. Fakat aynı şekilde toplumun çöküşünün sebebi de yine insan olabilmektedir. Nihai olarak diyebilirz ki, Şeriati toplum anlayışı insandan hareketle

[270]**Ahmedi** (2019).s.83-84.
[271]**Ahmedi** (2019).s.85.

oluşturmaktadır. Toplumu insan zemininde ve tevhidi esasa dayandırarak ele almak suretiyle, yine toplum görüşünde 'içtihad' anlayışını benimsemektedir.[272]

Toplum anlayışında 'içtihad'ı savunmakta olan Şeriati'nin içtihad'tan kastettiği; İslâmî esaslara dayanan, İslâm çerçevesinde şekillenmiş bir toplum görüşü olmaktadır. Bu bağlamda içtihad, içinde bulunduğu topluma aradığı çözümü mutlak suretle verecektir. İçtihad, İslamda gerçekleştirilmesi istenen, beklenen devrim olgusunun bir yansımasıdır. İçtihad ve devrim'den kastedilen nedir? Ali Şeriati'nin düşünce esasına göre İslam'ın gelenekselleşmiş yorumu artık çağdaş insana cevap verememektedir. Bu nedenle gelenek ile modern yaşamın uyumsuzluğunu gidermek adına, gelişimci bir şekilde düşüncenin, fikriyatın şekillenmesi hususudur. Bu hususa bir örnek veren Ali Şeriati; bir Müslüman'ın herhangi bir fikri veya düşünce yapısını özgür ve iradeli bir şekilde benimseyeceğini savunur. Yani insan bir fikri, düşünce sistemini benimseyebilir ve onu taklit edebilir. Ancak başka bir insanı veyahut o fikri savunan kimseyi taklitten kaçınmalıdır. Çünkü bir insanın, başka bir kimseyi taklit etmesi, kendi aklını, iradesini ve bilinç durumunu yok sayması manâlarını taşımaktadır.[273]

Tevhide dayanan toplum yapısında ve o toplumda bulunan insanlarda ise temel gaye yalnızca Allah'ın rızası olmaktadır. Belirttiğimiz gibi körü körüne bir insana bağlılık veyahut o insanı taklit etme zarureti yoktur. Yüce Allah'ın iradesi o toplumda tecelli bulmakta olup, insan da bu tecelli ekseninde, kendi iradesi ile alemde uyumlu olarak şekil alabilmelidir. Ali Şeriati, toplum anlayışını bu bağlamda kaidelerle şekillendirilmiş, canlı bir organizmaya benzetmektedir. Toplumsal yapı, bu kaideler ekseninde şekillenmektedir. Yani Şeraiti'nin düşünce sisteminde insanın ve toplumun kaderi, yine kendi gayret ve çabalarına bağlanmaktadır. İslâm inancı, bir toplumsal yapıyı oluşturmak ve şekillendirmek için bir arada bulunan insanları, eşit bir şekilde ayrı ayrı kendi yazgılarından (kaderlerinden) sorumlu tutmaktadırlar. İnsanı bu şekilde yükümlü bir varlık olarak ele alan İslâm inancı, toplumları da yine aynı ölçüde kendi kaderlerini şekillendirme hususunda sorumlu görmektedir. Bu bağlamda kutsal kitabımız olan Kur'an-ı Kerim'de "Bir toplum kendisini değiştirmedikçe, Allah o toplumu değiştirmez." (13/Rad,11) ayet-i kerimesi yer almaktadır.[274]

[272] **Ahmedi** (2019) s.86-87.
[273] **Ahmedi** (2019) s.87-88.
[274] **Ahmedi** (2019) s.88-89.

Burada açıkça vurgulanan husus, bireysel ve toplumsal olarak bir gayret ve çabanın, sorumluluğun gerçekleştirilmesi gerekliliğidir. Dolayısıyla herhangi bir kimse, toplumsal yapıyı oluşturan kaideleri tanıyarak ve ferdi olarak kendi yükümlülüklerinin bilincine vardığı takdirde, içerisinde bulunduğu toplumun ve sosyal yapının gelişmesine katkı sağlamaktadır. Toplumun idaresini sağlayan liderler de bu bağlamda, kendi şahsiyetlerini bu kaidelerle donatmak ve şekillendirmek suretiyle toplumsal bir yükümlülük alan kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu yetilerle donatılmış ve bu usül içerisinde toplumsal yapıyı yönlendirecek olan liderler, sosyal düzeni, ideal toplumu oluşturabilmek adına, hakikat çerçevesinde düzenleyecek ve kurgulayacaklardır. Bunun için insanların bireysel olarak adalet düsturuna sahip olmalarının yanı sıra, toplumsal düzlemde de bireylerin, adalet mefhumunun savunucusu ve uygulayıcısı olmaları gerekmektedir.[275]

Ali Şeriati, İslâm inancına yaslanan bir toplum tasavvurunda, o toplumu şekillendirecek, yönetecek liderin, bir anlamda rehberlerin nebiler yani peygamberler olduğu görüşünü savunmaktadır. Ancak İslâm inancına göre yükümlülüğün yalnızca rehberde, nebide olduğunu göstermemektedir. Nihai amaç, aynı zamanda rehberin iradesini benimseyerek, onun öğretilerinden hareketle bir sosyal yapı kurgulayabilmek, en önemlisi de bunu eyleme dökerek pratikleşmesini sağlamaktır. Ancak bu sayede toplumsal bir ilerleme, gelişim kaydedilebilinecektir. Şeriati'nin eksikliğini hissettiği ve bunu açıkça belirttiği nokta buradadır. O, İslâm inancının bu hususta yalnızca ideolojik olarak ele alındığını ve yaşama tatbik edilemediğini belirterek; İslâm esaslarının, toplumsal ve sosyal yapılarda herhangi bir tezahürünün olmayışını eleştirmektedir. Bu bağlamda İslâm, ancak günlük yaşamdan koparılarak, ideolojiye dönüştürülen bir unsur olarak kalmaktadır. Ali Şeriait'nin ele aldığı bu sorun, aynı zamanda dini rehberliğin, güncel yaşamın sorunlarına cevap bulamaması, yetersiz kalması manâsı taşımaktadır. Bu bağlamda Şeriati, İslâm inancının düşünsel boyutuna zarar vermekle, dahası bu boyutu yitirmekle suçlanmakta ve İslâm'ın sosyolojik boyutuna yani toplumsal ve sosyal yapı içerisindeki tezahürüne çok fazla yer vermekle defalarca eleştirilmiştir.[276]

Ali Şeriati, tüm eleştirilere rağmen toplumsal yapının oluşumunda ve şekillenmesinden gelenekselleşmiş dinin, -dini inançtan kastettiği İslâm inancı'dır- modern çağın ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığını, dahası göz ardı ettiğini, bununla birlikte halkın

[275] **Ahmedi** (2019) s.89.
[276] **Ahmedi** (2019) s.91-92.

diliyle konuşmadığını ve dolayısı ile toplumsallıktan uzaklaştığını defaatle vurgulamaktadır. Onun fikriyatında toplumu idare edecek olan lider, bu kıstaslara göre şekillenmeli, akabinde ise peygamberi tanıyan ve onun sünnetlerine, siyerine uygun davranışlar sergileyen yapıda bulunmalıdır. İslâmi inanca göre oluşan toplum yapısının olmazsa olmaz kaidesidir.[277]

Toplumsal bir varlık olan insan; sosyal yapıyı oluştururken yukarıda belirttiğimiz tüm aşamalardan geçerken, bir rehber önderliğinde, rehberin iradesini benimseyerek ilerlerse ve bunu eyleme dökerek hayata tatbik etmeyi başarabilirse, o ölçüde toplumu müspet oranda şekillendirerek, gelişmesine ve ilerlemesine vesile olmuş olacaktır.

Bu bağlamda Şeriati'nin fikriyatında insan toplumsal olarak tüm bunları gerçekleştirirken aynı zamanda toplumun hangi sosyal ve tarihsel merhalede olduğunu bilmelidir. Ferdi olarak, kendisinin toplumla nasıl bir münasebetinin olduğunu, topluma karşı yükümlülüğünün neler olduğunu bilmesi gerekmektedir. İnsan, kendisinin toplumdan bir parça olduğunu bilerek, yani kendisini o topluma ait hissederek hareket ettiği takdirde bunu eyleme dökebilmesi daha kolay olacaktır. Toplum içinde olduğunun bilincinde olarak şekillenen insan, o toplumun gelişimi ve kurtuluşu için kendisinde yükümlülük hissedecektir.[278] Ali Şeriati düşünce sistemi içerisinde, insanın içinde bulunduğu toplumsal yapıda, tarihinde, aynı zamanda kültüründe yer alan ve o toplumu varoluşsal olarak oluşturan değerlerin olduğunu bize söylemektedir. Bununla birlikte yine o toplum, kültür, tarih içerisinde; zayıflığa sürükleyen, hastalığa sebebiyet veren unsurlar bulunmaktadır. Bu sebeple insanın gerek ferdi olarak, gerekse toplumsal olarak kendisini bilmeye ve tanımaya çalışması; kendisinin ve toplumun mahiyetini keşfederek, her açıdan yeniden üretmeye, şekillendirmeye, gelişmeye gayret göstermesi, hayati derecede önem arz eden ve insan tarafından gerçekleştirilmesi umut edilen bir durumdur.[279]

İnsandan beklenen tüm bunları sosyal bir varlık olarak gerçekleştirirken, adalet düsturuna vakıf bir şekilde hareket etmesidir. Ali Şeriati insanı ve insanın oluşturduğu sosyal yapıyı ele alırken bunu adalet çerçevesinde kurgulamaktadır. İnsan, kendi içerisinde adil olan bir varlık olabildiği takdirde hem kendi nefsine karşı, hem de alemde varolan diğer varlıklara karşı itidalli bir yönelim içerisinde olabilmekte olup, fikir ve eylemlerinde

[277] **Ahmedi** (2019).s.96.
[278] **Şeriati** (2011) s.175.
[279] **Şeriati, Ali** Baz Şinasiyi Hüviyyeti İrani-İslami (Çeviren: Çamurcu, Kenan (2018) İran ve İslam, 4.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.83.

adilâne bir tavır sergileyebilmektedir. Onun düşünce yapısında adalet hayati önem taşıyan bir kavramdır. Adalet kavramını toplumsal olarak sık sık ele alan Şeriati'nin görüşlerinden hareketle onun, 'sosyal bir adalet' anlayışı kurgulamaya çalıştığını açıkça görebilmekteyiz.

Bu bağlamda onun savunduğu sosyal adalet sistemi, aynı zamanda imamet esası ile yoğurulmuş olup, İslâm esaslarının toplumsal olarak ele alınması gerektiğini vurgularken, toplumda oluşturulacak kaidelerinde bu esaslara göre şekillendirilmesi gerekliliğini temel almaktadır. Onun görüşünde imamet kavramı, sosyal adaleti toplum içerisinde kurgulamak ve yaşatmak için gerekli olan bir kavramdır. Çünkü imamet de, İslâm esaslarına dayalı bir sosyal yapı inşa edebilme ülküsünü kendisinde barındırmaktadır. Bu doğrultuda İslâm'ın hedeflerini gerçekleştirerek, toplumsal adaleti sağlamak temel amaç olmaktadır. Yani imamet kavramı, Ali Şeriati'de toplumu ve sosyal yapıyı oluşturan, İslâmi kaidelerle şekillenmiş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber adalet ve imamet kavramlarını İslâm'ın iki daveti olarak kabul gören Şeriati, bunun bilhassa adaletsizliğe, zorbalığa, zalimliğe maruz kalarak; zulüm içinde yaşayan insanlara ve toplumlara verilen açık bir davet olduğunu savunmaktadır.[280]

Dolayısı ile Ali Şeriati, düşünce sistemi içerisinde adalet ve imamet kavramlarını bir arada ele almaktadır. Onun inancına göre adaletsiz bir insan, aynı zamanda imamet esasından da yoksun olmaktadır. Yine adalet düsturuna sahip bir kimsenin, imamet esasından bağımsız olması düşünülemez. Bilhassa kendini bilen Müslümanların, bu iki esastan yoksun olması olanaksızdır. Nihai olarak diyebiliriz ki, Ali Şeriati'de adalet mefhumu insanın kendi şahsiyetini ve sosyal yapıyı gerçekleştirmesi hususunda ele alınması ve irdelenmesi gereken mühim bir konudur. Ali Şeriati, tüm bunlardan hareketle modern insanın kendi şahsiyetini nasıl kurgulaması gerektiğini; bununla beraber toplumsal ve sosyal düzlemde insanın varlığını nasıl idame ettirmesi gerektiğini, üzerinde defaatle durarak belirttiği ve hayati önem atfettiği belirli kavramlar üzerinden ele almıştır. Bu bağlamda onun düşünce sisteminde adalet mefhumu, bu kavramların en önemlisi olarak oluşmaktadır. İnsanın bireysel ve toplumsal olarak adaleti sağlayabilmesi, her şeyden önce gerçekleştirilmesi gereken bir husus olmaktadır.

Yaşadığımız modern çağ, öyle bir dönemki, insanlar şahsiyetlerini, benliklerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıyalar. Özün her anlamda yok olması, fayda ve haz sağlayan unsurların, değer ve faziletlerden daha önemli hale gelmesi, toplumsal olanın

[280] **Şeriati** (2010) s.315.

değerini yitirmesi ve bireysel olanın değer kazanması gibi hususlar bu konunun müsebbibi olmaktadır. Ali Şeriati'nin tüm insanlığa anlatmak istediği şey ise bu konunun farkına varılması gerekliliğidir. Yani bilinç meselesi burada karşımıza çıkmaktadır. Şeriati, her konuda olduğu gibi, bu hususta da insanların bilinçli olmaları gerekliliğini vurgulamaktadır. Eğer aksi bir tutum sergileyerek, tehlikeli etkenlerin farkına varmaz, onları tanımaz ve onlara direnç göstermez isek benliğimiz yabancılaşma ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır.[281]

Ali Şeriati'ye göre çağımızda insanı ve toplumları yabancılaşmaya sevk eden, hastalığa ve bozulmalara sürükleyen faktörlerden en önemlisi kültürel sömürgeciliktir. Bu bağlamda sömürgecilik faaliyetlerinin daha çok kültürel çehrelerde ortaya çıktığını savunmaktadır. Onun kültürel çehreden kastettiği ise, insanın kendi kültürel çehresini, içinde yaşadığı toplumu tanımaması, ona yabancılaşmasıdır. Sömürgecillik, bu noktada yalnızca maddi olarak parasal anlamda şekillenmekle kalmayarak; ahlakî, sosyal, siyasi ve kültürel meseleler çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.[282]

Bu bağlamda Ali Şeriati'nin insan, toplum ve adalet görüşleri ekseninde konuyu toparlayacak olursak; o, tasavvur ettiği insan modelinde, insanın kendi düşünsel ve felsefi yönüne önem vermesi gerekliliğini savunmaktadır. Böyle bir insan modeli aynı zamanda gelişmiş, çağdaş dünyaya ayak uydurarak, kendi kültürüne hâkim olmakta olan iken; bunun yanı sıra kendi köklerini tanıyan, kültürüne yabancı olmayan bir insan olarak da alemde varolmaktadır. Şeriati, içinde bulunduğu toplumu ve kültürel yapıyı hakim derecede kavrayabilen, insanın ve toplumun alinasyona uğramasına mahâl vermeyen bir insan ve toplum tasavvurundan bahsetmektedir. Onun anlayışındaki en önemli husus; kültürel unsurları, sosyal ve toplumsal yapıyı, değerler alanını, insanî alan ve hususları tanıyan, bilen ve onları koruyarak, var ederek ilerleme kaydedebilen bir insan olabilmektir. Adalet'in ve dolayısı ile hikmetin peşinde olabilen bir insan modelini bizlere sunan Şeriati, (onun görüşünde adaletin peşinde olan insan, aynı zamanda hikmetin yani hakikatin peşinde olan insan olmaktadır.) bu bağlamda insani münasebetler çerçevesinde ve toplumsal alanda da adalet düsturunun hayata tatbik edilmesine ve ortaya çıkmasına önem göstermektedir. Onun tasavvurunda insanın ilmi yönü asla gözardı edilmemelidir. İnsan bu yolda, cesaretli bir şekilde gayret sarf edebilmeli, ilerlemeye ve gelişmeye açık bir görüş benimsemelidir.

[281]**Şeriati** (2018) s.205.
[282]**Şeriati** (2018).s.205.

Ali Şeriati'nin insanlığa verdiği asıl mesaj ise; Dünyanın ve insanlığın maddi ve somut sorunlarının hiçbir zaman ötelenmeden, hassasiyetle daima ele alınması gerekliliğidir. Bu durumda insan olmanın önemini, gayesini, insanlık idealini ve insanın evrensel anlamını unutmadan, onun yalnızca insan olması hasebiyle dahi değerli bir varlık olduğunu bilmemiz ve buna göre şekil almamız gerekmektedir. Bu varlık, olan değil; arzu edilen ve olması gereken insan varlığıdır. Ali Şeriati de tüm insanlığın, insana ait bu değerler ve hassasiyetler çerçevesinde şekil alması gerektiğini belirtmiştir. Bu ona göre, olan bir durum değil; olması gereken, arzu edilen bir boyuttur.

Bu özelliklere sahip insan, gelişimi ölçüsünde çevresini ve toplumu da geliştirme; dönüştürme imkânına sahiptir. Dolayısı ile insan, kendisiyle birlikte toplumun kaderini de dönüştürebilmektedir. Böyle bir insan, topluma yön vermeyi; toplumun ahlakını düzeltmek için çabalamayı kendisine gaye edinmiştir. Bunu başaramamış olsa bile kendi ahlakını düzeltmiş olur. Bu da insanın toplumdan bağımsız bir varlık olmadığının göstergesidir. Dolayısıyla böyle bir insan, iyiliği emreden ve kötülükten sakınan; yol yordam sahibi insan olarak oluşmaktadır. [283]

Ali Şeriati, tüm insanlığa bir "Öze Dönüş" projesi sunmaktadır. Öze dönüş'ten kastettiği; İslâmi bir reform gerçekleştirmektir. Bu bağlamda insanların gelenekselleşmiş dini anlayıştan sıyrılmaları gerektiğini savunan Şeriati, gelenekselleşmiş olanın insanı fesata, bozulmaya; eksik ve noksanlığa sürükleyeceğini bu sebeple her açıdan yenilenmiş ve çağdaş yaşama ayak uydurmayı başarmış bir İslâmi anlayıştan söz etmektedir. [284] (Gelenekselleşmiş inanç hususundan kastettiği, gelenekselleşmiş İslam inancıdır. Buna çalışmamızın geçmiş bölümlerinde değindik.) Ali Şeriati'nin geleneksellikten sıyrılarak ulaştığı inanç sistemi, onun deyimi ile 'öz'; herhangi bir inanca sahip olmayan yani dini duyarlılığı olmayan; fakat bilinçli bir yönelim ile kendisini yetkinleştirmek isteyen alim, aydın kişilerin dahi inanarak benimseyebileceği ve belki de akabinde dini duyarlılık elde edebileceği bir inanç sistemidir.

Bilinç ve irade sahibi olan her insanı kapsayacak şekilde olan, şumüllü bir inanç sistemidir. Dolayısıyla Şeriati'nin de defaatle belirttiği gibi, onun inanç sistemi iman ve toplumsal sorumluluk adına hareket edebilme gayesinden oluşmaktadır. İnsanlar (Bilhassa inanan Müslümanlar) kendilerini İslâmi inançları ekseninde, imanın gereklerini

[283] **Şeriati** (2007) s.47.
[284] **Şeriati, Ali** Bâz Geşt (Çeviren: Okumuş, Ejder (2011) Öze Dönüş, 3.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları) s.18.

yaşamlarına uygulamak sureti ile şekillendirirken; aynı zamanda toplumsal olarak sosyal yapı içinde de elini taşın altına sokan, bilinçli, sorumluluk sahibi bireyler olmaktadır. Ali Şeriati'nin bugünün insanından muradı tam da bu yönde oluşmaktadır. Sorumluluk alan ve şekil verebilen, kapasiteli bir insan tasavvurundan bahsetmekte olup, bu insan tasavvurunu ise daima modern, bilinçli, dinamik, geleneksellikten uzak, reformist bir İslâmi inanca yaslamaktadır. Onun görüşünden hareketle belirtmeliyiz ki insan, her durum ve şartta kendisinden ve kendi içerisinde bulunduğu çağdan, neslinden sorumlu olmaktadır. Hatta bir adım öteye giderek diyebiliriz ki bu duyguyu hissedebildiği ölçüde beşer kıstaslarını aşarak insan olma kisvesine bürünebilmektedir. (Beşer-insan ayrımını genel olarak ve Ali Şeriati bağlamında, çalışmamızın geçmiş bölümlerinde ele aldık.)

Nihai olarak toparlamak gerekecekse Ali Şeriati'nin düşüncelerinden hareketle diyebiliriz ki, insanlığın ve toplumun, tüm zaman ve şartlarda gerekirse canı pahasına bu değerler, kıstaslar ve ehemmiyet gösterilmesi gereken hassasiyetler ekseninde şekillenmesi gerektiğini defaatle ve önemle bizlere göstermektedir. Çünkü insanın ve toplumların kurtuluşu ancak bu yolla sağlanabilecektir.

SONUÇ

Bu araştırmada hedeflenen İranlı Düşünür olan Ali Şeriati'nin düşünce dünyası ekseninde, insana bakışı ve toplum tasavvurunu anlayabilmektir. Bu bağlamda çalışmada öncelikli olarak; onun fikir dünyasını, bilhassa felsefî görüşünü anlayabilmek ve Ali Şeriati'den bir filozof çıkar mı? Sorusunu sorarak, bu sorunun cevabını bulabilmek adına onun varlık, bilgi ve değer alanlarına dair görüşleri ele alınmıştır.

Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde; Ali Şeriati'nin insana bakışını, insan tasavvurunun nasıl ete kemiğe büründüğünü anlayabilmek adına, insan olmanın belirleyici vasıfları incelenmiştir. Onun tabiri ile 'eksik insan'ın 'tamam insan'a dönüşmesi yani beşerin insan olma yolculuğu, insanın geçirdiği merhaleler, insanın amaç ve gayeliliği gibi hususlara değinilmiştir. Ali Şeriati'nin düşünce dünyasında insanı oluşturan temel, belirleyici kavramlar bulunmaktadır.(Bilinç, seçme ve yaratma) Dolayısı ile araştırmada hedeflenen Ali Şeriati'nin görüşleri ekseninde insanı ve toplumu anlamlandırabilmektir. Bu husus, Ali Şeriati'nin önem atfettiği, belirleyici kavramlar üzerinden ilerlemiştir.

Ali Şeriati'nin insana bakışında toplum, alem,(tabiat) tarih ve kendi benliğine dair yasaları keşfeden insan, buna uygun biçimde kendi tekamül seyrini gerçekleştirebilmelidir. Bu süreçte onun, insan için en tehlikeli olduğunu düşündüğü en önemli husus aline olmaktır. İnsanı aline eden etmenleri belirleyen ve bunlardan kurtuluş yollarını dile getiren Ali Şeriati'nin, insanın dört zindanı teorisinde vermek istediği mesaj; insanın, fıtratı gereği bilinçli bir varlık olduğunun farkına varması ve özgür bir iradeye sahip olmasıdır. İnsanı, Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve temsilcisi olarak tanımlayan Ali Şeriati, bu görüşü ile ona paha biçilemez bir değer atfetmektedir. Dolayısı ile böyle bir insan, içinde bulunduğu dört zindandan çıkarak, kendi varoluşunu gerçekleştirmeli ve bununla yetinmeyip başkalarının varoluşlarını gerçekleştirmesine de imkân tanıyan bir varlık olarak yetkinleşmelidir

İnsan olmanın vasıfları bakımından; insanın ahlaki zemine yaslanan ve değerler alanına ait olan bir yönü olması sebebiyle, insanın kendi varoluş sürecini gerçekleştirmesi, yani beşerden insana evrilmesi ve yetkinleşmesi gibi süreçler ele alınmıştır. Bu bağlamda insan, hem kendisini hem de yeryüzünde bulunduğu süre zarfında içinde yaşadığı alemi şekillendirerek, değiştirme ve dönüştürme kapasitesine sahip olmaktadır. Yine insanın sosyal bir varlık olması sebebiyle toplumu inşa ediş süreci, sosyal yapı içerisindeki konumu, kendisi dışındaki insanlarla ve varlıklarla bir arada yaşayış serüveni ve tüm

bunları içerisine alarak şekillenen, aynı zamanda da insanı ve toplumu şekillendiren değerler silsilesi bu çalışmayla ele alınmaktadır.

İnsan için de toplumlar açısından da en yüce değer olarak karşımıza çıkan adalet mefhumu, Ali Şeriati'nin görüşleri ekseninde ele alınmış ve incelenmiştir. Adalet, en yüce fazilet olarak insan için de, İslâm inancının da üzerinde ehemmiyetle durduğu ve hayata tatbik etmek üzere çaba sarf ettiği kıymetli bir konudur. Bu bakımından adaletin ne olduğu tanımlanmak suretiyle, toplumsal yapıda adalet mefhumunun nasıl zuhur ettiği hususu üzerinde durulmuştur. Sosyal yapı içerisinde insanların, bireysel ve toplumsal olarak adalet mefhumuna atfettiği değer nasıl şekillenmektedir ve birlikte yaşama bağlamında adalet düsturunun önemi ve mahiyeti ele alınmıştır. Ardından insanın ahlaki bir varlık olarak alemde bulunması ve toplumsal olarak birlikte yaşama bakımından bir hukuki, siyasal düzleme ihtiyaç duyulması açısından adalet mefhumu; ahlak, hukuk ve siyaset zemini ekseninde incelenmiştir.

Ali Şeriati'nin düşünce dünyası genel itibari ile tevhit inancı ile temellenmektedir. Şeriati bu bağlamda insanı, varlığı ve hatta toplumu dahi tevhid esasına göre ele almakta ve tüm bunlara anlamlı bir varoluş yüklemektedir. Ali Şeriati'nin Tevhid esasına göre yüce Allah, evrene ve bilhassa insana bilinç bahşederek tüm var olanların bir amaç ve gaye barındırdığını, bir ülküsü olduğunu bizlere göstermektedir. İnsan tevhid esasına yaslanan bir bilinç varlığı olarak karşımıza çıkmakla beraber, toplumsal açıdan da tevhid inancının egemen olduğu toplumlar, Şeriati'nin görüşünde ayrışmanın olmadığı, bilakis dayanışma ve yardımlaşmanın had safhaya ulaştığı bütüncül bir sosyal yapıyı bizlere sunmaktadır.

Bu bağlamda Ali Şeriati, geleneksel din anlayışı karşısında yeni bir din anlayışı benimsemektedir. Ona göre geleneksel olan çağın ihtiyaçlarına cevap vermemektedir. Dolayısıyla akıl ve mantık ilkelerine göre uyarlanmış bir dini inanç sistemi benimserken; bir yandan da inanan insanlar için dini, varoluşsal bir imkân olarak ele almayı sürdürmektedir. Ona göre dini tecrübe denen şey, akıldan da öte, üstün ve aşkın bir yeti olarak oluşmaktadır. Ali Şeriati bu noktada çelişkiye düşerek, dini epistemik anlamda akıl ile şekillendirirken; ontolojik olarak ise aksi bir şekilde irrasyonelleştirmektedir. İslâmi inancı geleneksellikten uzaklaştırarak, modernize etmeye çalışan Şeriati, bu düşüncesi ile İslam toplumlarını tembellikten kurtararak, bilinçli bir uyanışa sevk etmeyi amaçlamaktadır. Bu husus ekseninde insanlık adına iradeli bir yönelim ile 'kendini bilme' isteğinin doğmasına imkân oluşturan Şeriati, "Öze Dönüş" projesi ile yeniden insanlığı ve

toplumları şaha kaldırmayı kendisine vazife bilmektedir. Toplumsal yapıyı öze dönüş ile dönüştürmeyi planlayan Şeriati, toplumu oluşturan her insanın önce kendisini değiştirmesi ve yetkinleştirmesi gerekliliğini savunmakta, toplumların ancak bu yolla tekamül sürecine katılacağını belirtmektedir.

Bu sebeple, onun düşünce yapısı ve insan tasavvuru, insanın fıtratından hareketle kurgulanmakta olup; ahlaki, dini, toplumsal ve siyasi açıdan bütünlük arz eden bir sistem şeklinde oluşmaktadır. Onun 'Tamam İnsan' olarak tanımladığı ideal insan tasavvuru; bir dünya görüşüne sahip olan, varlığını anlamlı kılacak şekilde eylemde bulunabilen, bilinçli bir varlık olarak oluşmaktadır.

Tevhid inancını bu noktada, insan için harekete geçiren bir iç motivasyon olarak görmekte olan Ali Şeriati, modern insanın içinde bulunduğu sıkıntılara önem göstererek tüm bunlara çözüm yolları aramaktan geri durmamıştır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran yön olarak bilinç ve iradeyi önemle belirtirken, insanın diğer varlıklardan daha aşağı bir seviyeye düşmemesi için yapması gerekenleri hassasiyetle sıralayarak insanlığa sunmaktadır. Bu bağlamda yalnız insana ait olan; 'irade, bilinç, seçme, yaratma' gibi kavramların üzerine önemle durmuş, Müslüman bir insanın daima bilinçli bir şuurla, uyanık olması gerektiğini vurgulamıştır. Batılılaşma'nın, modernleşme'nin, makineleşme'nin ve daha pek çok olumsuz unsurun insan üzerindeki etkileri; insanın maddeci bir boyuta indirgenmesi, evrene ve insanın kendisine yabancılaşması, bozulan toplum yapısı ve yeniden inşası gibi pek çok hususun, gerçek İslam anlayışı ile aşılabileceğini savunmakta olan Ali Şeriati, özellikle İslam toplumlarının içinde bulunduğu sorunların çözümüne dair de öze dönüş projesini sunmaktadır. Onun, geleneksellikten uzaklaşmış İslamî reformdan kastettiği "öze dönüş" budur.

Tüm bunlar ekseninde çalışmamızda ortaya çıkan sonuç; Ali Şeriati, içinde bulunduğu çağa, insanlığa ve topluma yönelik kendince sorun teşkil ettiğini düşündüğü soruları yöneltmiş, bu sorularla yüzleşmiş ve cevabını, reçetesini yine kendince belirleyerek insanlığa, özellikle de İslam toplumuna sunmuş olmaktadır. Mefkûre adamı olarak da tanımlayabileceğimiz bir isim olması sebebiyle, onun düşünceleri bakımında felsefesi, toplumu şekillendirme isteği bakımından sosyolojisi ve her şeyden önemli olarak insanı merkeze koyarak sorunları tespit ile çözümünde çaba sarf etmesi ve tüm bunların kaynağını din ile özellikle İslâm dini ile temellendirmesi açısından yapmaya çalıştığı şey çok önemlidir. Nitekim onun da dediği gibi "Hayat, iman ve cihattır."

KAYNAKÇA

Ahmedî, Hamid Dünyada Ali Şeriati (Çeviren: Demirkıran, Yasin (2019) 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Canatan, Kadir 'Ali Şeriati'de İnsanın Özgürlük Sorunu ve Yabancılaşma': Demirkol Murat (Editör) (2013) Bir Düşünce ve Eylem Adamı Olarak Ali Şeriati Sempozyumu, Ankara, Fecr Yayınları.

Cevizci, Ahmet (2010) Paradigma Felsefe Sözlüğü, 7. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayıncılık.

Demirkol, Murat 'Ali Şeriati'nin Şia ve Ehl-i Sünnete Bakışı': Demirkol Murat (Editör) (2013) Bir Düşünce ve Eylem Adamı Olarak Ali Şeriati Sempozyumu, Ankara, Fecr Yayınları.

Demirkol, Murat 'Erdem ve Erdemsizlik': Demirkol Murat (Editör) (2018) İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi, Ankara, Bilay Yayınları.

Demirkol, Murat 'Ön söz': Demirkol, Murat (Editör) (2018) İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi, Ankara, Bilay Yayınları.

Demirkol, Murat 'Ahlaki Sorumluluk': Demirkol, Murat (Editör) (2018) İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi, Ankara, Bilay Yayınları.

Gürbüz, Deniz 'Birlikte Yaşamanın İmkânı': Türer, Celal (Editör) (2015) Ortak Yaşama Kültür ve Felsefesi, Ankara, Türk Felsefe Derneği.

Doğan, Mehmet (2014) Büyük Türkçe Sözlük, 25. Baskı, Ankara, Yazar Yayınları.

Doğan Mehmet 'Açılış Konuşması': Arıcan Musa Kazım, Orçan Mustafa, Kala Muhammet Enes, Cizreli Bahattin, Sağlam Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şurası Mehmet Aki İnan Hatırasına, Ankara, Eğitim-Bir-Sen Yayınları.

Erdem, Hüsamettin (2013) Ahlak Felsefesi, Konya, Hü-Er Yayınları.

Fazla, Hilal (2017) 'Ali Şeriati'de İslam Düşüncesinin Temelleri', Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s.9-19.

Gafarov, Anar ‘Ahlakın Toplumsal Boyutu’: Demirkol, Murat (Editör) (2018) İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi, Ankara, Bilay Yayınları.

Macid Hudduri İslâm’da Adalet Kavramı (Çeviren: Ayaz, Selahattin) (2018) 3. Baskı,.İstanbul, Ekin Yayınları).

Irmak, Sibel (2019). ‘Ali Şeriati’de Yabancılaşma ve Özgürlük’ (Yüksek Lisans), Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitisü.

Kala, M.Enes (2018) İnsandan Değere Değerden İnsana, 1. Baskı, Ankara, EskiYeni Yayınları.

Kala, M.Enes (2015). ‘Şahsiyet ve Ahlak Felsefesi’, Adam Akademi, Cilt 5, S:2.. Ankara.https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/147376 (E.T. 11.05.2019)

Kala, M.Enes ‘Korku ve Merak Arasında Birlikte Yaşamaya Dair’: Türer, Celal (Editör) (2015) Ortak Yaşama Kültür ve Felsefesi, Ankara, Türk Felsefe Derneği.

Kala, M.Enes ‘Birlikte Yaşamanın İdeal İmkânı: Sosyal Bünyeye Dost Olmak’ : Kavlak, Ahmet (Editör) (2015) Birlikte Yaşamak, Ankara, Hece Yayınları.

Kale, Nesrin ‘Ben-Öteki ve İletişimsel Etik’: Yalçın, Şehabettin (Editör) (2002) Bilgi ve Değer Sempozyum Bildirileri, Ankara, Vadi Yayınları.

Kınalızâde A.Çelebi Ahlâk-ı Alâi (Çeviren: Demirkol, Murat, (2016). 6. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları.

Lahbabi, M.Aziz İslam Şahsiyetçiliği (Çeviren: Akın, İsmail Hakkı (1972) 1. Baskı, İstanbul, Yağmur Yayınları.

Öçal, Şamil ‘Ali Şeriati’de Modernizm ve Gelenek’ Demirkol, Murat (Editör) (2013) Bir Düşünce ve Eylem Adamı Olarak Ali Şeriati Sempozyumu, Ankara, Fecr Yayınları.

Özler, Mevlüt (2020). Tevhid, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.

Saruhan, M.Selim ‘Ortak Yaşama Felsefemizin İlkesi ve Güvencesi: Adalet’: Türer, Celal (Editör) (2015) Ortak Yaşama Kültür ve Felsefesi, Ankara, Türk Felsefe Derneği.

Subaşı, Necdet ‘Ali Şeriati: Niyet, Eylem ve Tavrın Entelektüel Dili’ Demirkol, Murat (Editör) (2013) Bir Düşünce ve Eylem Adamı Olarak Ali Şeriati Sempozyumu, Ankara, Fecr Yayınları.

Subaşı, Necdet (2020). ‘Şeriati,Ali’ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.

Şeriati, Ali Tarih ve Şenaht-i Edyan I (Çeviren: Okumuş, Ejder, (2012), Dinler Tarihi 1, 1.Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali Tarih ve Şenaht-i Edyan II (Çeviren: Okumuş, Ejder, (2013) Dinler Tarihi 2, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali Tarih-i Temeddün 1 (Çeviren: Okumuş, Ejder (2011) Medeniyet Tarihi 1, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali Tarih-i Temeddün II (Çeviren: Okumuş, Ejder, (2011) Medeniyet Tarihi 2, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali Ali Şiası Safevi Şiası (Çeviren: Kırlangıç, Hicabi, (2009) Ali Şiâsı Safavi Şiâsı, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali İslam Nedir Muhammet Kimdir (Çeviren: Dermirkol, Murat, (2013) 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali) Hüseyin Varis-i Adem (Çeviren: Demirkol, Murat, (2010)) Adem’in Varisi Hüseyin, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali Miâd Bâ İbrahim (Çeviren: Demirkol, Murat, (2012) Miâd Bâ İbrahim, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali İslamı Tanıma Metodu (Çeviren: Örs, Derya, (2012) 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali Ali (Çeviren: Dursunoğlu, Alptekin, (2012) 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali İnsan (Çeviren: Öçal, Şamili (2017) Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali Çehar Zindan-ı İnsan (Çeviren: Hatemi, Hüseyin, (1997) İnsanın Dört Zindanı, 1. Baskı, İstanbul, İşaret Yayınları).

Şeriati, Ali İnsan-ı Bî Hûd (Çeviren: Okumuş, Ejder, (2013) Kendisi Olmayan İnsan, 3. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali Bâz Geşt (Çeviren Okumuş, Ejder, (2011) Öze Dönüş, 3. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali Yeni Çağ'ın Özellikleri (Çeviren: Kırlangıç, Hicabi/ Demirkol, Murat/ Caduk Mahmut/ Özlük, Esra (2012) 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali Zen (Çeviren: Özlük, Esra (2011) Kadın, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali Mezheb Aleyhi Mezheb (Çeviren: Özlük, Doğan (2009) Dine Karşı Din, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali İslam Şinasi I, (Çeviren: Kırlangıç, Hicabi, (2011) İslam Bilim 1, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali Cihanbini ve İdeoloji (Çeviren: Çamurcu, Kenan (2011) Dünya Görüşü ve ideoloji, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali Ferheng- Lügat (Çeviren: Nazlıaydın, Hüseyin (2017) Kavramlar Sözlüğü,1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali Kendini Devrimci Yetiştirmek (Çeviren: Okumuş, Ejder, (2012) 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali İran ve İslam (Çeviren: Çamurcu, Kenan, (2018) 4. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

Şeriati, Ali Çe Bayed Kerd (Çeviren: Kırlangıç, Hicabi, (2011) Ne Yapmalı, 2. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları.

Şeriati, Ali İslam Sosyolojisi Üzerine (Çeviren: Can, Kamil, (1980) 1. Baskı, İstanbul, Düşünce Yayınları).

Şeriati, Ali Mâ ve İkbal (Çeviren: Örs, Derya, (2007) Biz ve İkbal, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları).

İhsan, Toker 'Çağdaş İslam Düşüncesinde Ali Şeriati': Demirkol, Murat (Editör) (2013) Bir Düşünce ve Eylem Adamı Olarak Ali Şeriati Sempozyumu, Ankara, Fecr Yayınları.

Türer, Celal ‘Değer ve Kişilik’: Kabakçı, Cevdet/ Yakar, Serdar (Editörler) (2014) Felsefe-Edebiyat ve Değerler, Ankara, Öncü Basımevi.

Türer, Celal ‘Ahlak ve Eğitim: Şahsiyetin Oluşturulması’: Arıcan, Musa Kazım/ Orçan, Mustafa/ Kala, Muhammet Enes / Cizreli, Bahattin, Sağlam, Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şûrası, Ankara, Eğitim-Bir-Sen Yayınları.

Ülken, H. Ziya (2001) Bilgi ve Değer, 2. Baskı, İstanbul, Ülken Yayınları.

Yalçın, Ali ‘Takdim’: Arıcan, Musa, Kazım, Orçan, Mustafa, Kala, Muhammet Enes Cizreli, Bahattin, Sağlam, Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şûrası, Ankara, Eğitim-Bir-Sen Yayınları.

Yalçınkaya, Ali.(1996) Ali Şeriati ve Bir İslam Ütopyasının Kuruluşu, 1. Baskı, Ankara, Tartışma Metinleri Yayın Sekreteryası.

Elektronik Kaynaklar

https://www.islamansiklopedisi.org.tr/(E.T.:03.03.2020)

https://dergipark.org.tr/(E.T.:21.03.2020)